

IB revija

Revija za strokovna in metodološka vprašanja trajnostnega razvoja

ISSN 1318-2803

št. 1 / letnik XLIII / 2009

Izdajatelj: UMAR, Ljubljana, Gregorčičeva 27

Glavna in odgovorna urednica: dr. Alenka Kajzer

Tehnična urednica: Urška Sodja

Uredniški odbor: dr. Pavle Gmeiner, dr. Drago Kos, mag. Stanka Kukar, dr. Marjan Ravbar, doc. dr. Matija Rojec, prof. dr. Tine Stanovnik, prof. dr. Pavle Sicherl, dr. Janez Šušteršič

Oblikovanje: Katja Korinšek, Pristop

Računalniška postavitve: Javor Čeh

Tisk: Utrip Brežice d.o.o., Brežice

Naklada: 300 izvodov

Naročila za revijo sprejemamo pisno na naslov izdajatelja.

Revija je vpisana v mednarodno podatkovno bazo Internet Securities in uvrščena v Journal of Economic Literature.

IB revijo subvencionira Javna agencija za raziskovalno dejavnost.

Razmnoževanje publikacije ali njenih delov ni dovoljeno. Objava besedila in podatkov v celoti ali deloma je dovoljena le z navedbo vira.

Kazalo

Klemen Širok, Milan Vodopivec : Poti in dejavniki prehoda v delovno neaktivnost v Sloveniji	5
Milena Bevc : Razmere v slovenski znanosti – zaznave raziskovalcev	25
Štefan Bojnec : Vloga in možnosti obrambnega sektorja za gospodarski razvoj Slovenije	37
Timotej Jagrič, Davorin Kračun : Dinamika in ravni cen izdelkov za vsakdanjo rabo	51
Zdravko Mlinar : Časovna organizacija in kakovost bivalnega okolja	79

Spoštovane bralke in bralci,

v rokah držite prvo številko IB revije 43. letnika, ki ima novo oblikovno podobo, skladno z novo celotno podobo publikacij, ki jih izdaja Urad RS za makroekonomske analize in razvoj. Številka vsebuje pet prispevkov, katerih vsebina in teme so tudi tokrat zelo raznolike in segajo od področja analize prehajanja Slovencev v neaktivnost, razmer v slovenski znanosti, slovenskega obrambnega sektorja ter dinamike in ravni cen izdelkov do predstavitve problemov, izkušenj in usmeritev na področju kakovosti bivalnega okolja.

Vodopivec in Širok na podlagi analize podatkov iz Ankete o delovni sili v letih 2005–6 ugotavljata, da je delovna aktivnost starejših pretežno povezana z neformalnimi oblikami zaposlitev. Pri višji starosti se zaradi upada redne zaposlitve povečuje sorazmerni delež samozaposlitev in občasnih zaposlitev, delovna aktivnost starejših pa se omeji pretežno na kmetijstvo in pomoč na družinski kmetiji in v družinskem podjetju, znižuje se delež poklicev belih in zvišuje delež modrih ovratnikov.

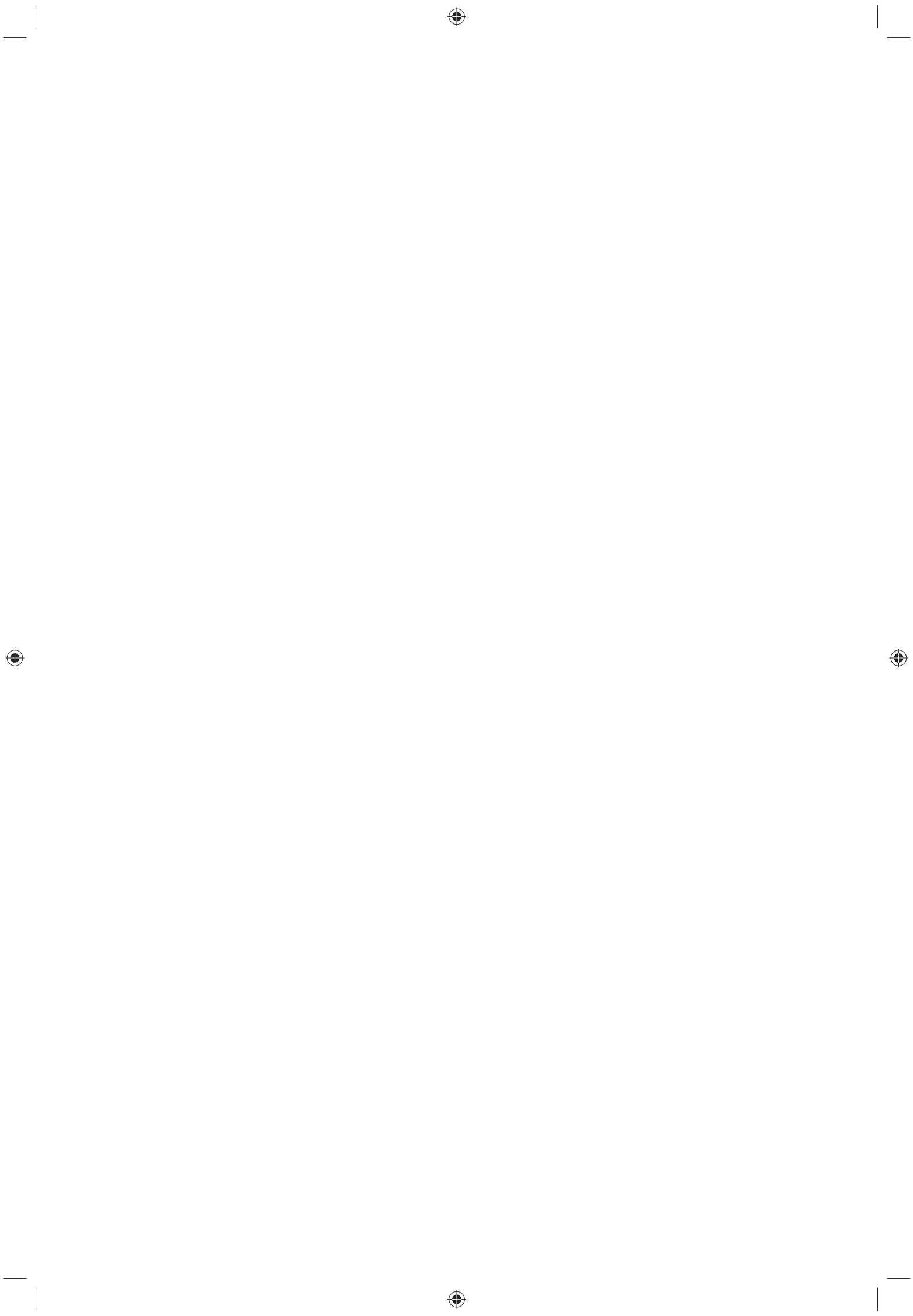
Milena Bevc prikazuje razmere v slovenski znanosti, kot so jih opisovali slovenski raziskovalci v letu 2005. Članek prikazuje zaznave delovnih razmer, hierarhije vrednot raziskovalcev in okoliščin njihove najboljše uresničitve v bližnji prihodnosti, povpraševanja po njihovem znanstvenem delu in njihove meddržavne strokovne mobilnosti. Analiza kaže, da so bile na podlagi zaznav raziskovalcev proučevane razmere v slovenski znanosti sredi tekočega desetletja v številnih pogledih boljše kot deset let pred tem.

Štefan Bojnec analizira vlogo in možnosti obrambnega sektorja v Sloveniji. Avtor ugotavlja, da se relativni gospodarski pomen obrambnega sektorja znižuje, kar kažejo podatki o deležu izdatkov za obrambo v proračunskih odhodkih, o deležu izdatkov za obrambo v bruto domačem proizvodu in o deležu zaposlenih v obrambnem sektorju. Slovenija se po relativnem gospodarskem pomenu obrambnega sektorja ne razlikuje dosti od drugih držav Evropske unije (EU) ne po višini deleža ne po tendencah v času. Avtor ugotavlja, da je skoraj polovica podjetij v obrambni industrijski in tehnološki bazi malih podjetij v storitvenih dejavnostih. Njihove proizvodne zmogljivosti in zaposleni so nadpovprečno produktivni, dobičkonosnost prihodkov pa je zaradi nadpovprečno visokih stroškov manjša od povprečne dobičkonosnosti. Učinkovitost vključevanja v obrambne proizvodno-dobavne in proti dobavne verige podjetja je ocenjena kot zadovoljiva.

Jagrič in Kračun prikazujeta analizo gibanja cen Mercatorjevih izdelkov. Ta ima največji delež v prodaji na drobno in se je zato pojavljal kot monopolist, ki poganja rast cen. Avtorja ugotavljata, da je rast cen Mercatorjeve košarice bistveno nižja od rasti cen v uradnih statističnih opazovanjih. Tudi mednarodna primerjava cen je pokazala, da so cene Mercatorjeve košarice za okoli 20 odstotkov nižje kot v Avstriji.

Zdravko Mlinar pa v svojem prispevku opozarja na pomen časovne organizacije bivalnega in življenjskega okolja, ki je v primerjavi s prostorsko zelo zapostavljena in malo preučena. Avtor opozarja, da fizične strukture grajenega okolja prihajajo v neskladje s spremembami, ki se dogajajo po pravilih življenjskega ciklusa, in dolgoročni družbenorazvojnimi spremembami. To neskladje pa v bivalnem okolju lahko pomeni preobremenjenost ali neizkoriščenost prostorov, naprav ipd.

Prijetno branje vam želi urednica,
Alenka Kajzer

POTI IN DEJAVNIKI PREHODA V DELOVNO NEAKTIVNOST V SLOVENIJI

Klemen Širok, Univerza na Primorskem*
Milan Vodopivec, Svetovna banka*
UDK 331.101.262 (497.4)
JEL: J210

Povzetek

Na podlagi analize podatkov iz Ankete o delovni sili v letih 2005–6 ugotavljamo, da je delovna aktivnost starejših pretežno povezana z neformalnimi oblikami zaposlitev. Pri višji starosti se zaradi upada redne zaposlitve povečuje sorazmerni delež samozaposlitev in občasnih zaposlitev, delovna aktivnost starejših pa se omeji pretežno na kmetijstvo in pomoč na družinski kmetiji in v družinskem podjetju, znižuje se delež poklicev belih in zvišuje delež modrih ovratnikov. Glede na tip delodajalca pri starejših delavcih prevladuje zasebni sektor. Pri poteh prehoda v delovno neaktivnost ugotavljamo, da (1) delavci, ki so ob koncu delovne kariere redno zaposleni, ostajajo polno zaposleni največ do 65. leta in v razponu desetih let v celoti preidejo med upokojene brez vključevanja v prehodne oblike zaposlenosti, pri čemer se upokojevanje žensk začne pri nekaj let nižji starosti; (2) samozaposleni ostajajo polno zaposleni tudi po 60. letu in njihovo upokojevanje je postopnejše; (3) občasno zaposleni prehajajo med upokojene najpočasneje in ostajajo v celotnem starostnem razponu delovno aktivni znotraj prehodnih oblik zaposlitev.

Ključne besede: staranje prebivalstva, starejši delavci, poti prehoda iz delovne aktivnosti, udeležba v delovni sili

Abstract

The analysis of the 2005–06 Slovenian labour force surveys shows that old workers are primarily engaged in the informal sector. At higher ages, the share of regular workers decreases and the share of self-employed and casual workers increases; the share of employment in agriculture increases, as does involvement in a family farm or enterprise; the share of white collar workers decreases and the share of blue collar workers increases; and finally the share of private sector employment increases. As for retirement pathways, the analysis shows that (i) regular workers start leaving the workplace upon reaching the age of 60 (women a few years earlier) and remain employed at most up to the age of 65, exiting directly to retirement and not engaging in transitional employment; (ii) the self-employed remain employed full-time also after age 60 and their transition to retirement is more gradual, often involving transitional work activities, and (iii) casual workers transit to complete retirement at the slowest rate, staying active to an older age while being engaged in temporary jobs.

Key words: population ageing, old workers, pathways to retirement, labour force participation

UVOD

Podaljšanje življenja je eden od velikih uspehov moderne družbe. Kljub daljšemu življenju pa smo v razvitih državah priča paradoksu, da dolžina delovne dobe vztrajno upada – v ZDA, na primer, se je v prejšnjem stoletju povprečna upokojitvena starost močno znižala (npr. za moške s 74 na 63 let; Burtless in Quinn, 2002). Očitno pa je, da je ta trend nevzdržen: staranje prebivalstva bo skrčilo delovno silo in bo zaviralo gospodarsko rast, hkrati pa bo morala družba nameniti vse večji delež narodnega proizvoda za starejše (predvsem za pokojninske in zdravstvene izdatke). Tako se ena ključnih rešitev, ki bi prispevala k omilitvi zagat,

povezanih s staranjem prebivalstva, ponuja sama od sebe: podaljšanje delovne dobe.

Nizka stopnja delovne aktivnosti starejših je eden temeljnih problemov, s katerimi se srečuje tudi slovenski trg dela. Po letu 1996 je Slovenija postopno in delno uveljavljala spremembe glede zaposlitvene varnosti, trajanja prejemanja nadomestila za primer brezposelnosti in pogojev za pridobitev pravice do tega nadomestila, sistema pokojninskega zavarovanja in obdavčitve dela. Kajzerjeva (2007) ugotavlja, da je predvsem pokojninska reforma bistveno vplivala na

* Avtorja se zahvaljujeta Statističnemu uradu Republike Slovenije za dostop do podatkov Ankete o delovni sili.

stopnjo zapuščanja trga dela in posledično na stopnjo zaposlenosti v starostni skupini 55–64 let. Kljub temu je stopnja delovne aktivnosti starejših v Sloveniji še vedno med najnižjimi v državah EU. S preučevanjem tipičnih poti in dejavnikov prehoda v delovno neaktivnost pričujoči članek prispeva k iskanju rešitev za ta problem.

V prispevku predstavljamo predhodne izsledke empirične analize poti in dejavnikov prehoda v delovno neaktivnost v Sloveniji na podlagi analize podatkov iz Ankete o delovni sili v letih 2005–6. V naslednjem razdelku najprej opišemo posledice, ki jih ima staranje prebivalstva na trg dela. Obravnavamo predvsem vpliv na gospodarsko rast, pa tudi pomisleke na strani delavcev in delodajalcev, ki otežujejo podaljševanje delovne kariere in vloge, ki jo ima pri tem ekonomsko-socialna politika. V drugem razdelku oblikujemo raziskovalna vprašanja ter opišemo metodologijo in vire podatkov, ki jih uporabljamo. Tretji razdelek je namenjen izsledkom empirične analize, v zadnjem pa povzemamo glavne ugotovitve in nakazujemo ustrezne smeri razvoja politik in ukrepov za trg dela ter dajemo nadaljnje raziskovalne smernice.

1. STARANJE PREBIVALSTVA IN TRG DELA

1.1 Vpliv staranja na gospodarsko rast

Eden najpomembnejših vzvodov, po katerem staranje vpliva na gospodarsko rast in blaginjo prebivalstva nasploh, je trg dela. Staranje prebivalstva je vsesplošen družbeni fenomen. Porajata ga dva dejavnika: daljšanje pričakovane življenjske dobe in zniževanje rodnosti. Ti trendi se bodo nadaljevali, čeprav ne tako intenzivno kakor v preteklosti (OECD, 2006). Zato se bo močno postarala delovna sila in povečal delež starejših, delovno neaktivnih. Projekcije, ki temeljijo na nespremenjenih stopnjah udeležbe v delovni sili, kažejo, da se bo v večini razvitih držav rast slednje v naslednjem desetletju ustavila (OECD, 2006, in WB, 2007). Posledično se spreminja sestava delovne sile, narašča delež prebivalstva v starosti nad 60 let glede na delež v starosti med 15 in 59 let (angl. *old-age dependency ratio*) ter zvišuje razmerje med upokojenci in delovno aktivnimi. Projekcije za države OECD kažejo, da se bo število upokojenih na enega zaposlenega v večini držav članic od leta 2000 do leta 2050 podvojilo (OECD, 2006).

Ker je rast delovne sile pomemben vir gospodarske rasti, lahko njena upočasnitev prispeva k upočasnitvi rasti bruto domačega proizvoda. Zaradi staranja prebivalstva je predvidena rast bruto domačega proizvoda na prebivalca v državah OECD v naslednjih treh desetletjih znižana na okoli 1,7 odstotka na leto, kar je 30 odstotkov manj, kolikor je znašala v obdobju 1970–2000 (OECD, 2006). Podobno ocenjujejo Martins e. a. (2005) za

Francijo, Nemčijo in Japonsko. Vendar ni nujno, da staranje prebivalstva vodi v upad gospodarske rasti – če prevladajo drugi dejavniki. Manjši gospodarski rasti zaradi staranja se lahko postavimo po robu z višjo splošno storilnostjo, višjo kakovostjo dela ali višjo udeležbo v delovni sili. Simulacije za razvite države kažejo, da je najmočnejši nasprotni učinek mogoče pričakovati od večje udeležbe starejših v delovni sili (Martins e. a., 2005, in Muenz, 2007).

Staranje prebivalstva lahko prispeva tudi k zniževanju prihrankov prebivalstva, tako pa vpliva na potrošnjo in investicijsko obnašanje. Prvič, prihranki starejših so nižji od prihrankov mladih (UN, 2007). Nižji prihranki vodijo k manjši akumulaciji kapitala in *ceteris paribus* k manjši storilnosti. Drugič, različne starostne skupine imajo različne potrošniške navade. Starejši v povprečju porabijo več za stanovanjske, socialne in zdravstvene storitve ter manj za osebna vozila, zabavo in izobraževanje (Martins e. a., 2005). Tako lahko staranje prebivalstva prispeva k spremembi sestave skupnega povpraševanja – čeprav Martins e. a. (2005) menijo, da se pri večji udeležbi starejših v delovni sili spremenijo tudi njihove potrošniške navade, saj postanejo bolj podobne navadam drugih zaposlenih. Tretjič, staranje učinkuje na naložbeno povpraševanje, saj so starejši manj naklonjeni tveganju. To lahko vpliva na alokacijo in akumulacijo kapitala ter na sestavo finančnih trgov. Četrto, staranje in naglo povečevanje stopnje starostne odvisnosti (delež prebivalstva v starosti nad 60 let v primerjavi s prebivalstvom med 15 in 59 let bo okrepil pritisk na javne finance). OECD (2006) ocenjuje, da se bosta v prihodnjih desetletjih deleža izdatkov za pokojnine in zdravstveno varstvo v bruto domačem proizvodu večine držav močno povečala. Ker gre tovrstna javna poraba lahko v škodo naložb, lahko zmanjša kopičenje kapitala.

Podaljševanje delovne dobe tako prinaša koristi z več vidikov. Prvič, podaljševanje obdobja dela prispeva k rasti delovne sile in nadomesti negativne učinke staranja prebivalstva na gospodarsko rast (OECD, 2006). Drugič, daljša delovna doba prispeva h krepitvi javnih financ z večanjem obsega davčnih prihodkov in zmanjševanjem pokojninskih izdatkov. Tretjič, daljša delovna doba prispeva k dvigu prihodkov starejših, ker omogoča večjo akumulacijo prihrankov in obresti iz njih. To vodi k višjim pokojninam, ki se povrh porazdelijo na krajše obdobje delovne neaktivnosti. Zakaj je torej toliko težav pri podaljševanju posameznikovega obdobja dela? Kako spodbuditi ljudi, da se ne umaknejo iz delovne sile, če so še sposobni opravljati delo?

1.2 Zakaj je težko podaljšati delovno kariero?

Kljub daljšanju pričakovane življenjske dobe se razviti svet v zadnjem stoletju srečuje z vse bolj zgodnjim zapuščanjem delovne sile. To je značilnost vseh razvitih držav, ne glede na tip podpornega sistema za starejše

(Kohli in Rein, 1991). Vsekakor je po letu 2000 v državah OECD število let, ki jih moški preživijo, ne da bi delali, preseglo število let, ki jih preživijo na delu (ibid.). K dolgoročnemu zgodnjemu upokojevanju sta pripeljala dva pomembna dejavnika: gospodarski razvoj in spremembe v sistemih socialne varnosti.

Gospodarski razvoj in posledično dolgoročno povečanje blaginje sta omogočila vse višji življenjski standard, četudi so delavci preživeli vse manjši delež življenja na delu. Redke raziskave o zadovoljstvu z življenjem upokojenih kažejo, da so ljudje po upokojitvi srečnejši kakor pred njo (za ZDA to ugotavljata Bender in Jivan, 2005). Ugotovljeno je bilo tudi, da je možnost odločitve o trenutku upokojitve bistveno prispevala k večjemu posameznikovemu zadovoljstvu po upokojitvi.

Dodaten dejavnik spodbujanja zgodnjega upokojevanja v prejšnjem stoletju so bile institucionalne spremembe, ki so podpirale tovrstne trende. Sem nedvomno sodi uvedba predpisov o obveznem upokojevanju. V večini razvitih držav lahko ločimo tri glavne poti prehoda do upokojitve (angl. pathways to retirement) – tri institucionalne mehanizme, ki pomagajo opraviti prehod iz aktivnega v neaktivno obdobje življenja. Prvič, starejši delavci so pogosto upravičeni do dodatnih, 'premostitvenih' nadomestil za brezposelnost, če med predpisano dolžino prejemanja nadomestila ne najdejo službe (ali pa se jim čas brezposelnosti šteje kot delovna doba za pridobitev starostne pokojnine). Drugič, starejši zaposleni so lahko upravičeni do posebnih odpravnin, ki jih največkrat subvencionirana država. Tretjič, pogosto imajo tudi možnost invalidske upokojitve, ki jim zagotavlja začasno finančno podporo do regularne upokojitve. Znan je primer Nizozemske, ki je med 1970 in 1980 uporabila tovrstno upokojevanje kot mehanizem odpravljanja problema presežnih delavcev v panogah, ki so se spopadale s težavami (de Vrom in Blomsma, 1991). Poudarimo, da so bile poti zgodnjega upokojevanja pogosto nepričakovana posledica manjših korekcij sistemov blaginje (Kohli e. a., 1991), čeprav je tudi res, da so bili popravki teh sistemov pogosto porojeni iz potrebe po prilagoditvah spremembam na trgu dela (ibid.).

V razvitem svetu so prej naštetimi trendi prispevali k temu, da je postala upokojitev sinonim za starost. V okolju, kjer je upokojitev razumljena kot nekaj, do česar je posameznik upravičen, je podaljševanje delovnega življenja težavna naloga. Toliko bolj, ker se problem ne nanaša zgolj na zaposlene – tudi delodajalci niso naklonjeni zaposlovanju starejših delavcev. Delodajalci vidijo v zaposlovanju starejših prednosti in hkrati slabosti. Glede na ankete v ZDA so starejši delavci zanesljivejši, bolj usposobljeni in imajo primernejši odnos do dela, po drugi strani pa so manj primerni za izobraževanje in usposabljanje, manj prilagodljivi spremembam in manj naklonjeni učenju novih tehnologij. Analize tudi kažejo, da po rezultatih na trgu dela starejši močno zaostajajo za mlajšimi (Orazem, Vodopivec in Wu, 2005; OECD,

1998). Močan dokaz o nižji storilnosti starejših prinašajo študije, ki temeljijo na združenih podatkih o podjetjih in delavcih, ki delajo v teh podjetjih (OECD, 2006, in Vodopivec, 2007).

Samo po sebi se torej zastavlja vprašanje, zakaj so starejši delavci v manj ugodnem položaju na trgu dela. Je razlog njihova nižja storilnost? To je kontroverzna tema. Čeprav je razmerje med starostjo in storilnostjo nelinearno ter se razlikuje od posameznika do posameznika, pa tudi po različnih opravilih, si lahko razlagamo dosedanja spoznanja kot zmerni »da«. Študije dajejo trdne dokaze o začetkih upadanja mentalnih sposobnosti po 50. letu, npr. sklepanja, numeričnih sposobnosti, kratkoročnega in dolgoročnega spomina. Zmanjševanje sposobnosti je pogosto progresivno in se razlikuje od posameznika do posameznika (OECD, 2006). Nasprotno pa so nekatere verbalne sposobnosti pravzaprav nespremenjene tudi v poznejših življenjskih obdobjih. Ni torej nujno, da se individualna produktivnost znižuje s starostjo, posebno pri dodatnih naložbah v človeški kapital. Raziskava storilnosti na ravni podjetja proizvodnje vozil npr. kaže, da se storilnost s starostjo znižuje, hkrati pa se v isti meri povečuje z delovnim stažem, tako da se oba učinka medsebojno izničita (Ilmakunnas e. a., 2007).

1.3 Gospodarska politika in zaposlovanje starejših delavcev

V nadaljevanju se bomo posvetili motivacijskim dejavnikom, ki bi lahko prispevali k večji zaposlenosti starejših (angl. *pull factors of retirement*), pa tudi nekaterim drugim ukrepom za doseg tega cilja, npr. prilagajanju delovnih mest starejšim in izboljšanju njihove zaposljivosti.

Eden najpomembnejših vzvodov podaljšanja delovne dobe za posameznike je finančna spodbuda. Visoka nadomestitvena stopnja (tj. velika pokojnina v primerjavi s plačo pred upokojitvijo) in velika posredna obdavčitev zaposlitve po tem, ko bi se posameznik lahko že upokojil (če se morajo zaposleni odreči velikemu delu pokojnine), silita delavce k umiku s trga dela (Duval, 2003).

Alternativni, prožnejši pogoji dela lahko spodbudijo starejše zaposlene, da delajo naprej. Pri posamezniku je verjetnost zaposlitve odvisna od interakcije med njegovimi funkcionalnimi sposobnostmi, naravo dela, zdravjem in možnostjo prilagajanja delu. Med dejavniki, ki pojasnjujejo večanje stopnje udeležbe starejših na trgu dela v ZDA po letu 2001, Friedberg (2007) poudarja večjo prilagodljivost pogojev dela in tako večjo možnost izbire za starejše delavce. Podobno ugotavljata Ruhm (1990) in Friedberg (2004): starejši zaposleni so bolj naklonjeni prilagodljivim pogojem dela (delo za krajši delovni čas in delo s skrajšanim delovnim časom), ki so primerni za premostitvene zaposlitve na poti k upokojitvi.

Boljše zdravstveno stanje starejših prav tako prispeva k njihovi želji po daljši zaposlitvi. Raziskave namreč kažejo, da slabo zdravje negativno vpliva na udeležbo v delovni sili, na pričakovano starost ob upokojitvi, na število opravljenih ur dela in na plačo (Currie in Madrian, 1999). Če slabo zdravje otežuje opravljanje celo najenostavnejšega dela in vpliva na manjšo storilnost (in tako na plačo), vodi dobro zdravje k nasprotnemu: prispeva k želji posameznikov, da so dlje delovno aktivni in – če obstajajo možnosti zaposlitve – imajo daljšo dejansko delovno dobo, posebno ker postajajo dela vse manj telesno naporna.

Uvajanje prožnih oblik določanja plače lahko prispeva k večji zaposljivosti starejših, če institucionalna togost preprečuje potrebno plačno prilagoditev življenjskemu ciklu storilnosti zaposlenih. Kakor je bilo že navedeno, se slednja s starostjo v povprečju znižuje. Če spremembe v višini plače ne kažejo sprememb v storilnosti, delodajalci niso naklonjeni zaposlovanju starejših in raje zaposlujejo mlajše. Starostni plačni profili (višina plače pri različni starosti) v številnih državah OECD imajo značilno zvonasto obliko cikla individualne produktivnosti posameznika, skladno z njegovo zaposljivostjo v delovnem obdobju. V nekaterih državah pa togost plačnih sistemov preprečuje, da bi relativne plače starejših delavcev odsevale dejansko storilnost, in posledično spodkopava zaposlitvene možnosti letih.¹ Podobno lahko trdimo za Slovenijo z uzakonjenim dodatkom na delovno dobo.

Tudi omejevalna delovna zakonodaja lahko negativno vpliva na zaposlovanje starejših. Učinkov stroge zaščite delovnih mest na trgu dela načelno ni mogoče napovedati, saj lahko prispeva k 'zadrževanju' starejših zaposlenih na obstoječih delovnih mestih, pa tudi k manjšemu obsegu njihovega zaposlovanja. Empirični dokazi so sicer šibki, vendar zadnje študije kažejo na negativni vpliv omejevalne delovne zakonodaje na zaposlovanje starejših OECD (2006). Ravno tako pomemben mehanizem je preprečevanje starostne diskriminacije, bodisi s protidiskriminacijsko zakonodajo bodisi z izvajanjem informacijskih kampanj in z uveljavljanjem smernic zaposlovanja starejših delavcev.

Da bi bili starejši delavci v prihodnje zanimivejši za delodajalce, morajo izboljšati svoje znanje in veščine – argument, ki govori v prid vseživljenjskemu izobraževanju. Prvič, z zviševanjem pričakovane starosti ob upokojitvi se dviguje tudi starost, v kateri je izobraževanje in usposabljanje še ekonomsko smiselno. Drugič, OECD (1998) ugotavlja, da se ob stalnem izobraževanju in usposabljanju bolje ohranjajo tovrstne sposobnosti starejših delavcev. In tretjič, ker je menjavanje zaposlitve starejših manjše, je lahko njihovo izobraževanje in usposabljanje prav tako donosno kakor pri mlajših (OECD, 1998). Poudarjamo, da je izredno pomembno pričakovanje o dolžini delovne dobe: če

delavci pričakujejo, da bo daljša, bodo bolj motivirani za izobraževanje in usposabljanje, podobno pa velja za delodajalce.

2. POSTAVITEV RAZISKOVALNIH VPRAŠANJ, METODOLOGIJA IN PODATKI

Na podlagi gornjega opisa ključnih dilem, ki jih prinaša staranje prebivalstva na trgu dela, v nadaljevanju oblikujemo raziskovalna vprašanja ter opisujemo raziskovalno metodologijo in vire podatkov, ki so bili uporabljeni.

2.1 Postavitev raziskovalnih vprašanj

Pri oblikovanju raziskovalnih vprašanj izhajamo iz tega, da je odločitev o vrsti in načinu delovne aktivnosti starejših, pa tudi o njenem prenehanju ali ponovni vključitvi vanjo, rezultanta vpliva številnih dejavnikov. Poleg starosti lahko med možne dejavnike uvrstimo sedanje in pričakovane gmotne razmere – pričakovano višino pokojnine, življenjske prihranke in premoženje posameznika (in družine). Drugi pomembni možni dejavniki so povezani z zadovoljstvom z delom na delovnem mestu, ki ga posameznik opravlja pred upokojitvijo, pa tudi z možnostjo nadaljevanja dela po formalni upokojitvi. Domnevamo lahko še, da so takšne odločitve ločijo glede na spol, stopnjo dosežene izobrazbe, zakonski status, sektor zaposlitve (javni oz. zasebni), tip zaposlitve (redna zaposlitev, samozaposlitev, občasna zaposlitev), dejavnost zaposlitve (storitve, kmetijstvo, industrija) in razlog prenehanja prejšnje zaposlitve (posebno pri odločanju o ponovni aktivizaciji).

Eno od ključnih zgoraj naštetih vprašanj se nanaša na vpliv upokojitve, to je pridobitve rednega dohodka iz starostnega zavarovanja, na delovno aktivnost starejših. Izpolnitev pogojev za pridobitev pokojnine in višina le-te nedvomno močno vplivata na delovno aktivnost starejših – in sicer na izbiro časa prehoda iz formalne zaposlenosti in na odločitev o nadaljevanju zaposlenosti v neformalni obliki. V tem smislu je posebno zanimivo vprašanje, koliko starejših še dela tudi po formalni upokojitvi, in seveda, v kakšni vrsti zaposlitve: Ali zmanjšajo število ur dela? Ali nadaljujejo na istem delovnem mestu in se spremeni le oblika zaposlitve (pogodbeno delo, delo za krajši čas)? Ali po upokojitvi spremenijo sektor? Poklic? Kako pogosto menjavajo službe? Se nekateri reaktivirajo po daljših obdobjih neaktivnosti?

Naslednji pomemben vidik prehoda v delovno neaktivnost se nanaša na »hitrost upokojitve« in na druge značilnosti tipičnih poti tega prehoda. Domnevamo lahko, da se del starejših upokojuje »čez noč«, tj. da preidejo

¹ OECD (2006) opozarja na Avstrijo, Belgijo, Nizozemsko in Španijo.

iz polne zaposlenosti neposredno in takoj v popolno neaktivnost. Drugi del jih prehaja postopno, tako da zmanjšuje delovno obveznost s 40 ali več ur na teden na vse manjši delovni fond ur. Domnevamo tudi, da velik delež starejših delavcev, ki postopno zmanjšujejo urni fond, hkrati spremeni sektor zaposlitve in poklic ter da jih večina po formalni upokojitvi nadaljuje delo s statusom samozaposlenosti. Gornje hipoteze tudi pomenijo, da delavci pomemben del delovne aktivnosti – predvsem po formalni upokojitvi – opravljajo v neformalnem sektorju oz. v t. i. »sivi ekonomiji«. Zanimivo je tudi ugotoviti, koliko primarna kariera (službe in poklici, ki jih posameznik opravlja med formalno zaposlenostjo, torej pred upokojitvijo) določa njegovo pot prehoda iz delovne aktivnosti. Pričakujemo lahko, da so priložnosti za delo po upokojitvi vezane za nekatere poklice (npr. v storitvenem sektorju) in sektorje (storitve, kmetijstvo).

Gornje razmišljanje lahko povzamemo v naslednjih vprašanjih, na katera se osredotoča članek: V katerih poklicih in panogah delajo starejši delavci? Kako pogosta je delovna aktivnost po formalni upokojitvi? Kateri dejavniki določajo delovni status starejših? Katere so tipične poti prenehanja delovne aktivnosti v Sloveniji, npr. prehod iz polne zaposlenosti v popolno neaktivnost, postopen prehod iz zaposlenosti v neaktivnost, prehod iz zaposlenosti v brezposelnost in nato v neaktivnost, in kako pogoste so? Katere osebne značilnosti in okoliščine na trgu dela vplivajo na zaposlenost starejših delavcev?

2.2 Metodologija

Naša analiza zaposljivosti starejših temelji na Anketi o delovni sili v letih 2005–6 (glej spodaj). Na podlagi anketnih podatkov smo izluščili naslednje spremenljivke o posameznikih in gospodinjstvih, pa tudi njihovem ekonomskem okolju. Ključno spremenljivko o delovni aktivnosti starejših smo opredelili na podlagi:

- * anketnega vprašanja o zaposlitvenem statusu posameznika v preteklem tednu,
- * vprašanj, ki se nanašajo na ugotavljanje delovne aktivnosti, in
- * lastne opredelitve statusa posameznika na trgu dela.²

Na tej podlagi smo določili naslednje kategorije delovne aktivnosti starejših:

- formalna zaposlenost
 - * za poln delovni čas
 - * za krajši delovni čas (manj od 36 delovnih ur na teden)

- neformalna zaposlenost
 - * upokojenec
 - * neupokojenec

- brezposelnost

- delovna neaktivnost
 - * upokojenec
 - * neupokojenec

Pod formalno zaposlenostjo razumemo zaposlenost v podjetju oz. organizaciji, zaposlenost pri obrtniku oz. v s. p., zaposlenost pri kmetu, pri osebi v svobodnem poklicu, delo v lastnem podjetju, status obrtnika oz. s. p., zaposlenost v svobodnem poklicu in delo prek javnih del, pri čemer ločimo med zaposlenostjo za poln in krajši delovni čas. Nadaljnje razločevanje med zaposlenimi za določen in nedoločen čas v raziskavi ni bilo izvedeno. Med neformalno zaposlene uvrščamo kmete, tiste, ki pomagajo na družinski kmetiji ali v družinskem podjetju ali obrti (in niso prejemali stalne plače), ter tiste, ki so delali po pogodbi oz. za neposredno plačilo. Pri neformalno zaposlenih razlikujemo med upokojenci in neupokojenci (kakor so se sami izrekli v anketi). Poudarjamo, da smo kot podlago za ločevanje med formalno in neformalno zaposlenostjo upoštevali predvsem moč medsebojne obveze, trajnost in nadaljevanje zaposlitvenega razmerja med delavcem in delodajalcem, pri samozaposlenih pa tudi, ali je status podjetnika pravno formalno opredeljen oziroma podjetje formalno registrirano.

Poleg zaposlenosti upoštevamo pri delovni aktivnosti še dva možna statusa. Prvi je brezposelnost, pod katero uvrščamo osebe, ki v zadnjem tednu pred anketiranjem niso delale (niso bile zaposlene ali samozaposlene), vendar so aktivno iskale delo in so ga pripravljene sprejeti v naslednjih dveh tednih. Med brezposelne štejemo tudi tiste, ki so že našli delo, vendar ga bodo začeli opravljati po anketiranju (SURS, 2007). Drugi status je delovna neaktivnost in vanj sodijo osebe, ki niso razvrščene med zaposlene ali brezposelne. Pri obeh, brezposelnih in delovno neaktivnih, ločimo med upokojenci in neupokojenci.

Druge spremenljivke so oblikovane takole:

Tip zaposlitve. Ločimo redno zaposlitev, občasno zaposlitev in samozaposlitev. V kategorijo redna zaposlitev razvrščamo zaposlene v podjetju, organizaciji, pri obrtniku (s. p.), pri kmetu in pri osebi v svobodnem poklicu. Med občasno zaposlene uvrščamo tiste, ki so pomagali na družinski kmetiji ali v družinskem podjetju ali obrti (in niso prejemali stalne plače), ter tiste, ki so delali po pogodbi oz. za neposredno plačilo ali prek javnih del. Kot samozaposlene štejemo obrtnike, kmete in tiste, ki so delali v lastnem podjetju oz. svobodnem poklicu. Poudarjamo, da so redno zaposleni podskupina formalno zaposlenih in občasno zaposleni podskupina neformalno zaposlenih ter da je del samozaposlenih zaposlen formalno, del pa neformalno.

² Delovno aktivne so osebe, ki so v zadnjem tednu pred anketiranjem opravile kakršno koli delo za plačilo (denarno ali nedenarno), dobiček ali družinsko blaginjo. Med delovno aktivno prebivalstvo sodijo tudi vse tiste zaposlene ali samozaposlene osebe, ki jih v zadnjem tednu pred anketiranjem ni bilo na delo, npr. začasni ali trajni presežki, osebe na porodniškem dopustu in pomagajoči družinski člani (SURS, 2007).

Poklic. Ločimo bele ovratnike, strokovnjake in modre ovratnike. Na podlagi prve ravni standardne klasifikacije poklicev uvrščamo med bele ovratnike zakonodajalce, visoke uradnike, menedžerje, tehnike in druge strokovne sodelavce, uradnike, storitvene poklice in prodajalce. Poklic strokovnjaka spremljamo ločeno. Med modre ovratnike razvrščamo kmetovalce, gozdarje, ribiče, poklice za neindustrijsko delo, upravljavce strojev in naprav, industrijske izdelovalce in sestavljavce ter poklice za preprosta dela. Vojaške poklice smo zaradi zelo nizkih frekvenc izločili iz analize.

Sektor dejavnosti. Ločimo kmetijstvo, industrijo in storitve. Kategorije so oblikovane z združevanjem kategorij prve ravni standardne klasifikacije dejavnosti. Kategorija kmetijstvo združuje kmetijstvo, lov, gozdarstvo, ribištvo in ribiške storitve. V kategorijo industrija sodijo rudarstvo, predelovalne dejavnosti, oskrba z električno energijo, plinom in vodo ter gradbeništvo. V kategorijo storitev uvrščamo trgovino, popravila motornih vozil in izdelkov široke porabe, gostinstvo, promet, skladiščenje in zveze, finančno posredništvo, poslovanje z nepremičninami, najem in poslovne storitve, zasebna gospodinjstva z zaposlenim osebjem, druge javne, skupne osebne storitvene dejavnosti ter dejavnost javne uprave in obrambe, obveznega socialnega zavarovanja, izobraževanja, zdravstva in socialnega varstva.

Vrsta dejavnosti. V kategorijo javna dejavnost smo uvrstili: 1. dejavnost javne uprave, obrambe in obveznega socialnega zavarovanja; 2. izobraževanje; 3. zdravstvo in socialno varstvo; 4. druge javne, skupne in osebne storitvene dejavnosti. Druge dejavnosti, že navedene zgoraj, smo umestili v kategorijo zasebna dejavnost.

Vse kategorije izvedenih spremenljivk smo pri delovno aktivnih posameznikih spremljali glede na stanje na trgu dela med anketiranjem. Pri delovno neaktivnih pa se kategorije nanašajo na njihov položaj na trgu dela ob zadnji delovni aktivnosti. Zaradi panelne narave ankete o delovni sili smo pri deskriptivni analizi upoštevali le zadnji zapis vsakega anketiranega, starejšega od 45 let. Starejše od 70 let smo združili v en starostni razred, da bi dosegli višje relativne frekvence. Meja starostnega razreda je bila opredeljena na podlagi stabilizacije relativnih frekvenc glede na starost anketirancev pri opazovanih spremenljivkah.

2.3 Vir podatkov

Naša raziskava uporablja podatke Ankete o delovni sili, pridobljene med januarjem 2005 in julijem 2006. Od 123 602 anketnih zapisov iz tega obdobja smo jih upoštevali 56 126, in sicer posameznikov, starejših od 45 let (22 522 oseb). Anketa o delovni sili se izvaja kvartalno na vzorcu nekaj manj od 7000 gospodinjstev. Velikost vzorca v četrtletju je določena iz ocene za ključne spremenljivke. V anketi o delovni sili so to zaposlitveni statusi in pripadajoči koeficienti variacije. Gre za rotirajočo panelno anketo, pri čemer je vsako

gospodinjstvo anketirano v petih četrtletjih: treh zaporednih, 1 četrtletje premora in nato še dveh (SURS, 2007).

Vzorčni okvir ankete o delovni sili predstavljajo osebe, ki bivajo v Sloveniji v individualnih gospodinjstvih.³ Iz Centralnega registra prebivalstva je naključno izbrana oseba, starejša od 18 let. V gospodinjstvu izbrane osebe so nato anketirani vsi njegovi člani. To pomeni, da so iz vzorčnega okvira izključena stanovanja in tam bivajoča gospodinjstva, v katerih ni stalno prijavljen nobeden. Ker so v Centralni register prebivalstva vključene osebe, ki imajo stalno prebivališče v naši državi, je delež tujcev in beguncev podcenjen, vendar snovalci ankete ocenjujejo, da je vzorec anketiranih oseb reprezentativen za prebivalstvo, ki živi v Sloveniji (SURS, 2007). Za vzorčni načrt ankete se upošteva geografska delitev Slovenije na dvanajst statističnih regij, in sicer pri izboru, dodatno pa je za vsako naselje določen tip glede na velikost naselja in delež kmetij. Tako je celotna država razdeljena na 47 stratumov. Vzorec je torej stratificiran, s proporcionalno alokacijo, ki upošteva stopnje odgovora v posameznem stratumu. Izbor oseb v stratumu je enostaven slučajen (SURS, 2007).

3. IZSLEDKI EMPIRIČNE ANALIZE PREHODA V DELOVNO NEAKTIVNOST V SLOVENIJI

V empirični analizi spremljamo aktivnost starejših na trgu dela v Sloveniji z več zornih kotov. Najprej se osredotočamo na celotno prebivalstvo, starejše od 45 let, in preučujemo, kako se s starostjo spreminjajo delovna aktivnost ter formalna in neformalna zaposlenost. Nadaljujemo z analizo zaposlenosti starejših (tip zaposlitve, dejavnost, status in vrsta poklica). Razdelek zaključujemo z analizo poti prehoda v delovno neaktivnost in regresijsko analizo dejavnikov prehoda.

3.1 Delovna aktivnost ter formalna in neformalna zaposlenost

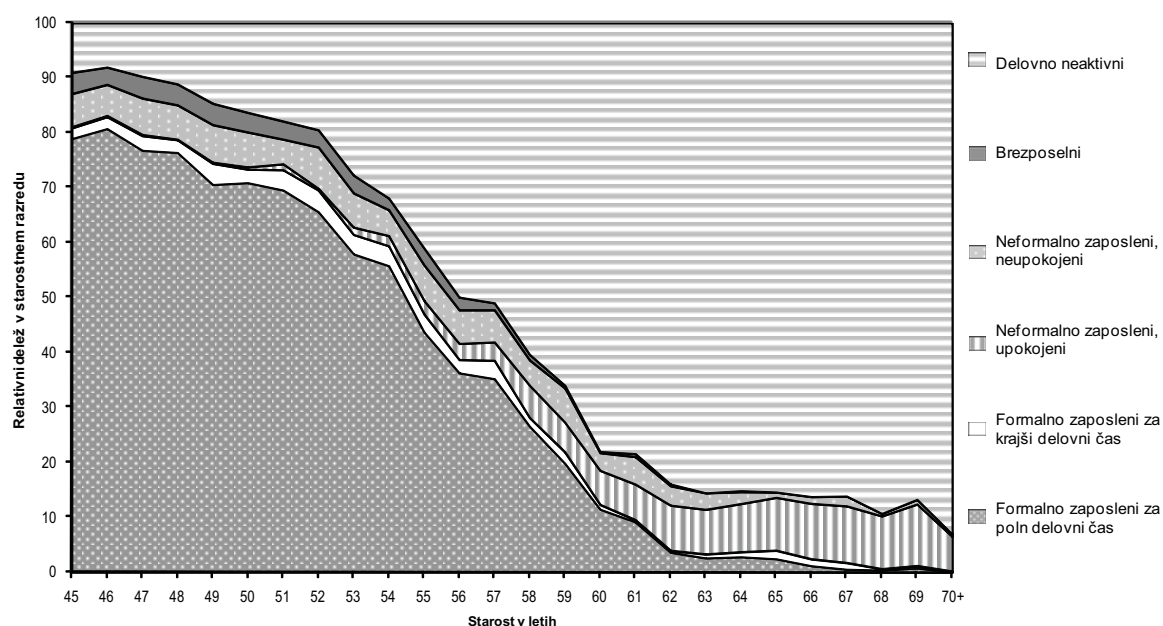
V Sloveniji se prehod iz delovne aktivnosti začne okoli 50. leta starosti in se praktično konča z 61. letom (slika 1a). Delež formalno zaposlenih za poln delovni čas se začne strmo zmanjševati po 51. letu starosti in se nato ustali pri 61. letu. Število formalno zaposlenih za poln delovni čas se znižuje predvsem zaradi rasti delovno neaktivnih. Le redki starejši so formalno zaposleni tudi po 61. letu in po 65. letu postane njihov delež pravzaprav zanemarljiv. Delovna aktivnost po 62. letu je tako omejena pretežno na neformalne oblike dela. Delež starejših v neformalnih oblikah dela ostaja precej stabilen od 60. leta starosti pa vse do poznih 70. let, pri čemer že po 60. letu starosti

³ V anketo niso zajeta institucionalna gospodinjstva, npr. domovi za upokojece, samski domovi in samostani.

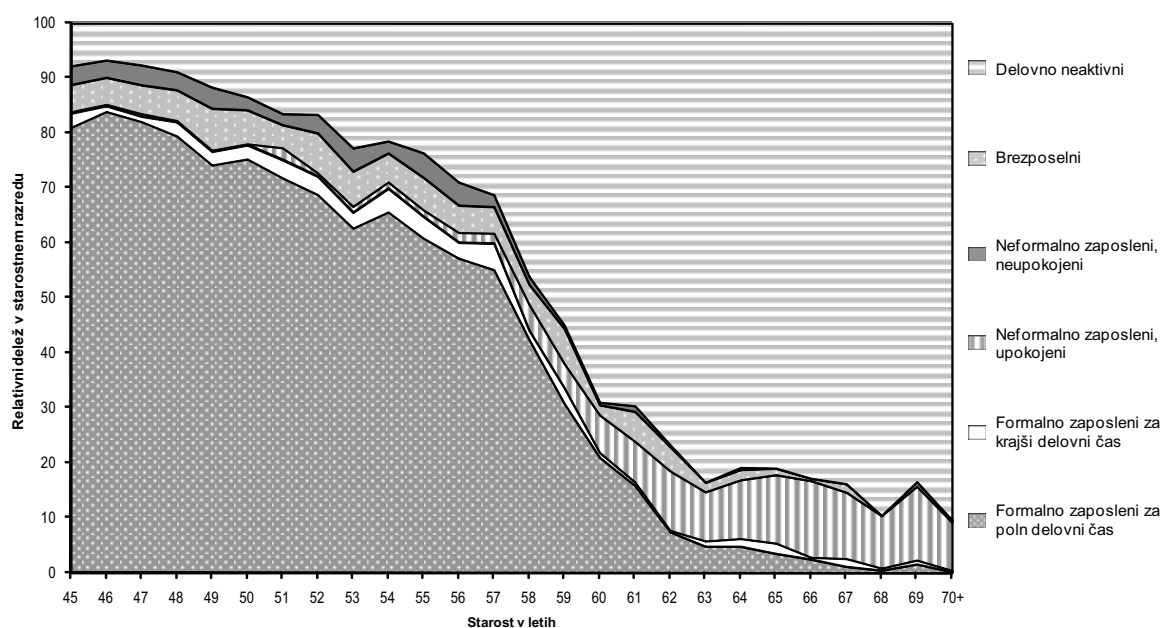
prevladujejo upokojenci. Delovna aktivnost starejših preneha pri starosti 80 let. Delež formalno zaposlenih za krajši delovni čas je v vseh starostnih razredih zelo majhen in po velikosti podoben deležu brezposelnih. Ti se s trga dela postopoma umaknejo do 60. leta starosti. Za starejše delavce v Sloveniji po 60. letu je tako značilna delovna neaktivnost, saj je delovno aktivnega prebivalstva pri 60 letih starosti manj od 20 odstotkov, pri 70 letih pa manj od 10 odstotkov.

Pri moških poteka zniževanje deleža formalno zaposlenih za poln delovni čas počasneje in postopneje kakor pri ženskah (sliki 1b in 1c). Pri moških se intenzivno zniževanje deleža formalne zaposlitve za poln delovni čas začne pri 57. letu, pri ženskah pa kakih pet let prej, okoli 52. leta. Po 60. letu starosti se ženske v nasprotju z moškimi v celoti umaknejo iz formalne zaposlitve za poln delovni čas. Pri moških je v vseh starostih zaznati višji delež upokojenih, ki so zaposleni neformalno.

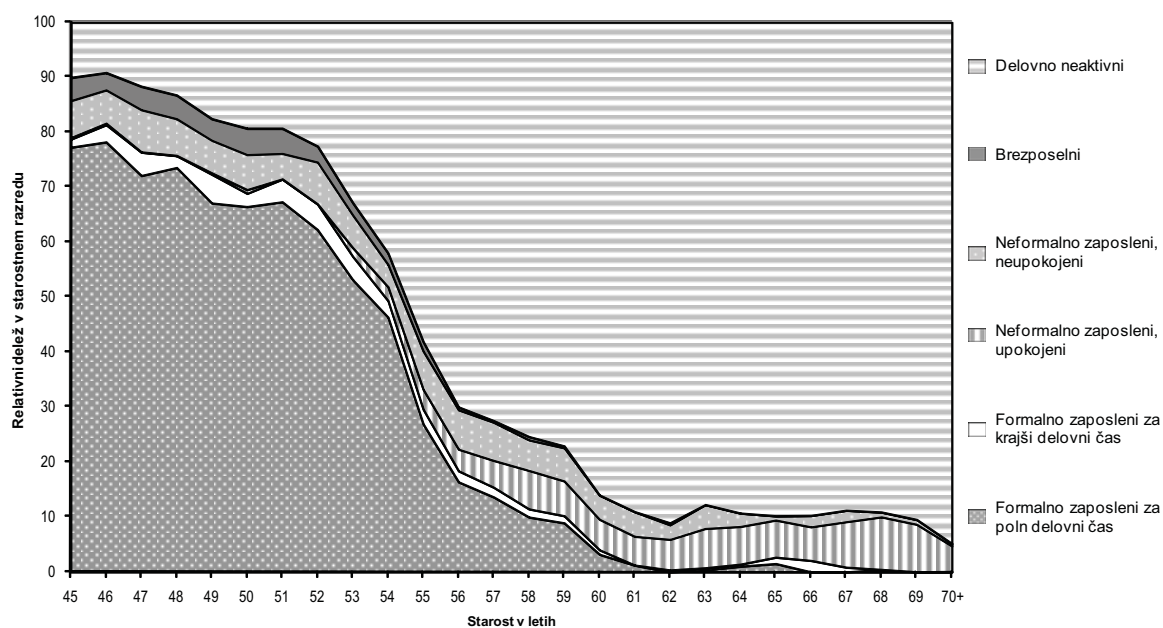
Slika 1a: Delovna aktivnost starejših delavcev

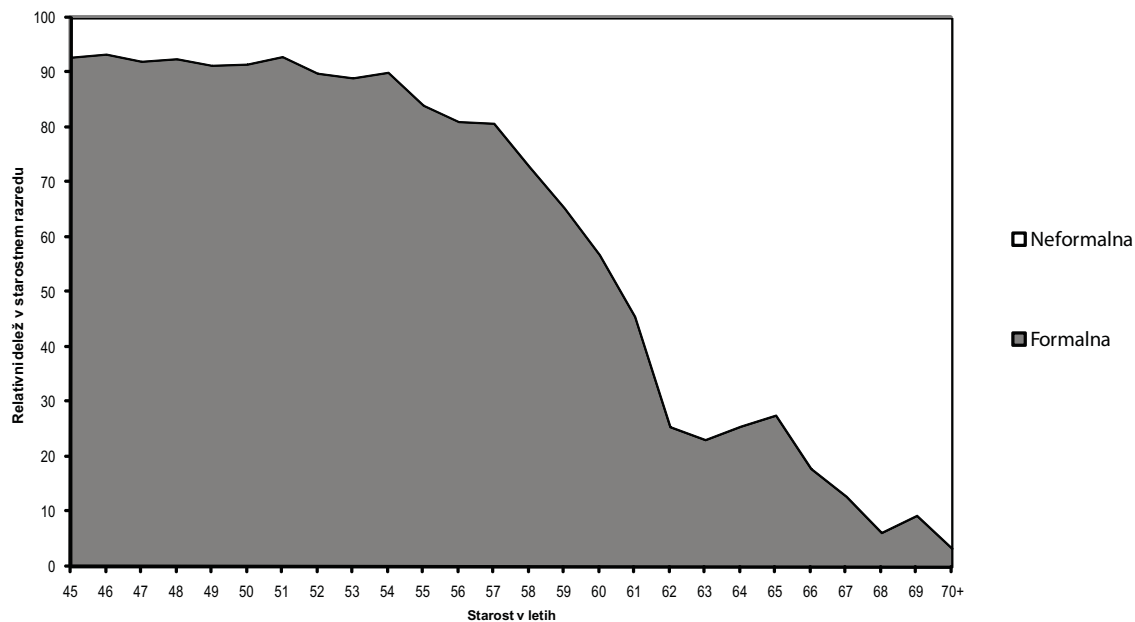
Slika 1b: Delovna aktivnost po spolu – moški

Slika 1c: Delovna aktivnost po spolu – ženske

Slika 2a: Zaposlenost starejših delavcev

Razmerje v zastopanosti formalnih in neformalnih oblik dela se med 55. in 65. letom popolnoma zaobrbe (slika 2a). To razmerje ostaja do 55. leta starosti oz. po 65. letu starosti zelo stabilno. Do 55. leta starosti ostaja delež formalnih oblik dela nad 80 odstotkov, po 60. letu pa postane prevladujoča oblika neformalno delo.

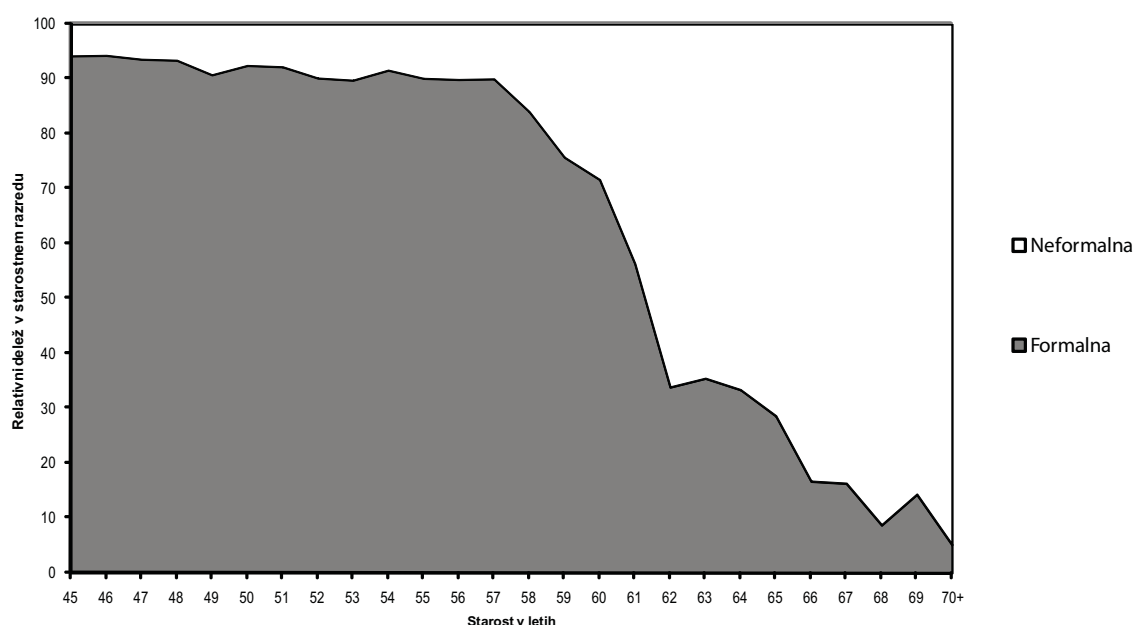
Med moškimi in ženskami so razlike v hitrosti spreminjanja razmerja med formalnimi in neformalnimi oblikami dela (sliki 2b in 2c). To se zgodi pri moških počasneje in postopneje. Pri ženskah se začne delež formalnega dela hitro zmanjševati z okoli 90 odstotki v starosti 54 let in pade pri 62 letih na manj od 10

odstotkov. Temu spet sledi dvig deleža formalnega dela nad 20 odstotkov (pri ženskah v starosti 65 let) in nato ponoven upad. Pri moških začne delež formalnih oblik dela upadati v starosti 58 let, nato pa se počasneje in postopneje znižuje. Pri moških je najizrazitejši padec deleža formalnega dela opaziti pri 62 letih, pri ženskah pa pri 60 letih.

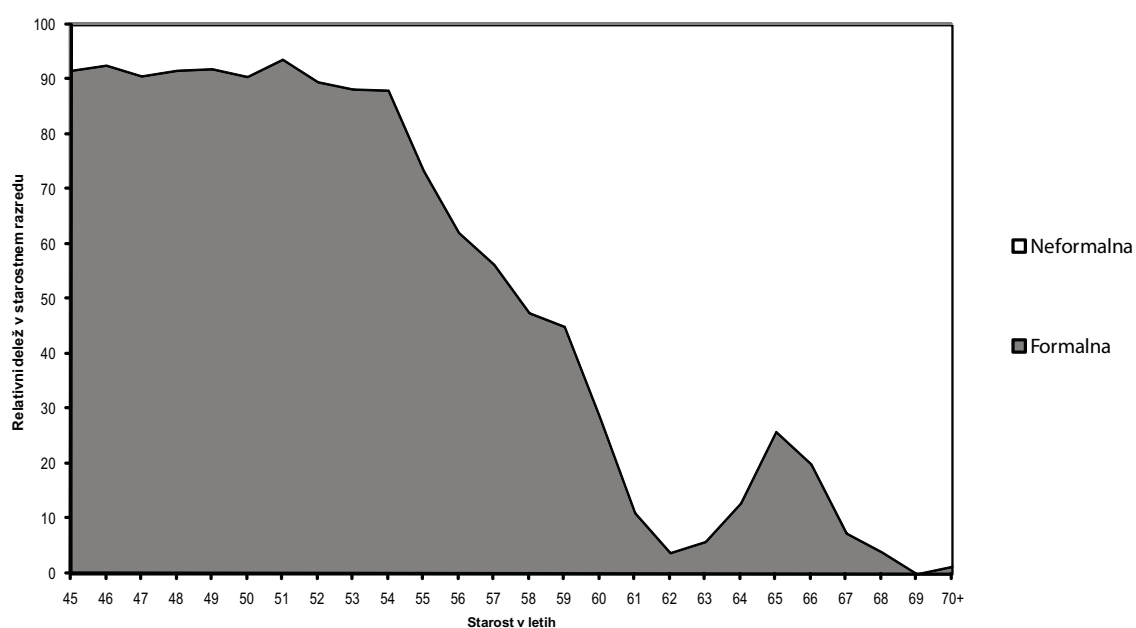
3.2 Kje in v okviru kakšnega statusa delajo starejši?

Z višanjem starosti se zaradi upada rednih zaposlitev povečuje relativni delež samozaposlitev in občasnih zaposlitev (slika 3). Delež redne zaposlitve se pri moških in pri ženskah s starostjo znižuje do starostne meje 70

Slika 2b: Formalna in neformalna zaposlenost: moški nad 45 let

Slika 2c: Formalna in neformalna zaposlenost: ženske nad 45 let

let, nato pa izgine. Med spoloma je mogoče zaznati razliko v starostni meji, pri kateri občutneje upade delež rednih zaposlitev: pri moških med 54. in 64. letom (upad z okoli 70 odstotkov na manj kakor 10 odstotkov), pri ženskah pa med 49. in 59. letom (upad z več kakor 80 odstotkov na okoli 10 odstotkov). Nasprotno pa začne po starostni meji 60 let ne glede na spol naraščati delež samozaposlitev. Rast tega deleža doseže pri moških in pri ženskah svoj vrh v starostnem razredu med 70. in 74. letom. Pri moških je delež samozaposlitev približno še enkrat višji kakor pri ženskah. Nasprotno velja za občasne zaposlitve, ki so prevladujoči tip zaposlitve delovno aktivnega dela žensk po 60. letu starosti. Ne glede na spol pa občasne oblike zaposlitve z zviševanjem starosti postajajo vse pogostejše.

Glede na tip delodajalca pri starejših delovno aktivnih prevladuje zasebni sektor (slika 4). Pretežni del starejših, ki so na trgu dela še aktivni, je vključen v zasebni sektor. V tem pogledu so očitne razlike med spoloma, saj se ženske v nasprotju z moškimi po 70. letu povsem umaknejo iz javnega sektorja.

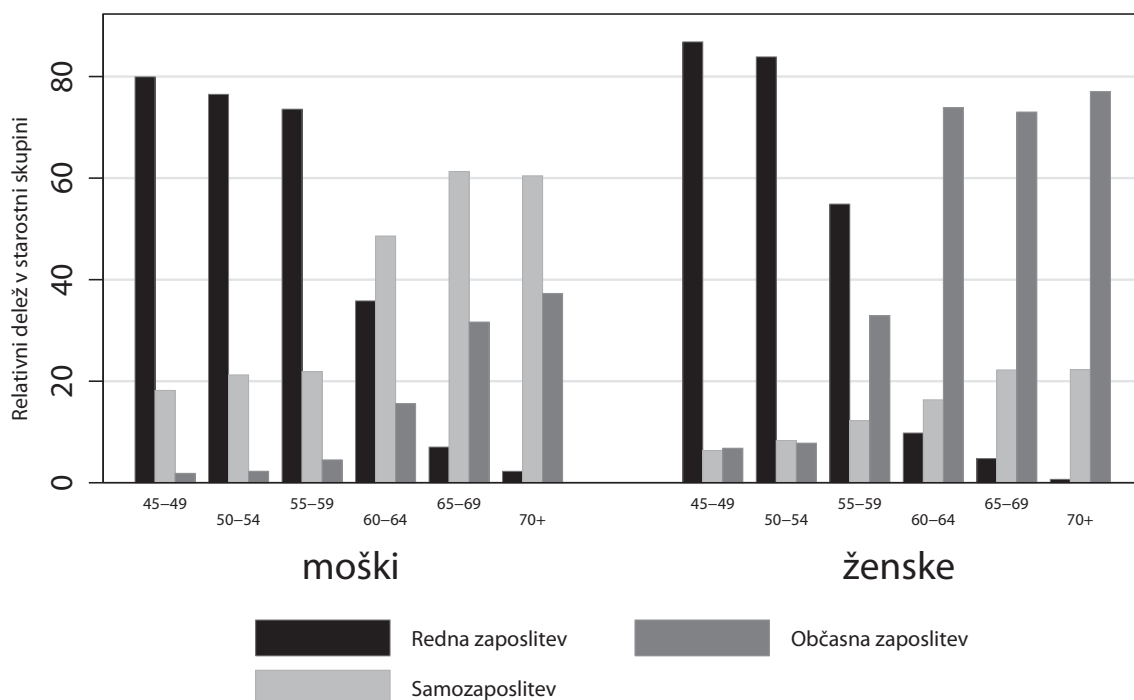
Z dvigovanjem starosti se težišče delovne aktivnosti starejših prenaša v kmetijstvo in hkrati med neformalne oblike zaposlitev (sliki 5a in 5b). Starejši so do svojega 64. leta bolj ali manj enakomerno zastopani v različnih sektorjih, po tej starostni meji pa se delovna aktivnost prenese v kmetijstvo in gozdarstvo. Pri opazovanju

sektorjev glede na dejavnosti starejših opazimo podobnosti po zastopanosti posameznih področij. Podobni sta si strukturi polno zaposlenih in zaposlenih za krajši delovni čas. Na drugi strani obstaja podobnost med strukturo zastopanosti neformalno zaposlenih upokojenih in neupokojenih. Očitna je torej razlika med formalnimi oblikami zaposlitve na področju javnih in drugih storitev ter industrije; neformalne oblike zaposlitve pa prevladujejo v kmetijstvu in gozdarstvu.

Z višjo starostjo se poklicna sestava starejših spreminja tako, da se zmanjšuje delež belih ovratnikov in večja delež modrih. Opazna je tudi jasna delitev med formalnimi in neformalnimi oblikami zaposlitve. Delež zaposlenih strokovnjakov je sicer nizek, a se s starostjo še najmanj spreminja. V razredu nad 65 let se očitno zmanjša delež modrih ovratnikov. Za formalno zaposlene za polni in za krajši delovni čas je značilna podobna poklicna sestava, z nižjim deležem poklicev strokovnjakov in podobnima deležema belih in modrih ovratnikov. Nasprotno pa pri neformalno zaposlenih in neformalno zaposlenih upokojenih očitno prevladujejo modri ovratniki z več kakor 90-odstotnim deležem.

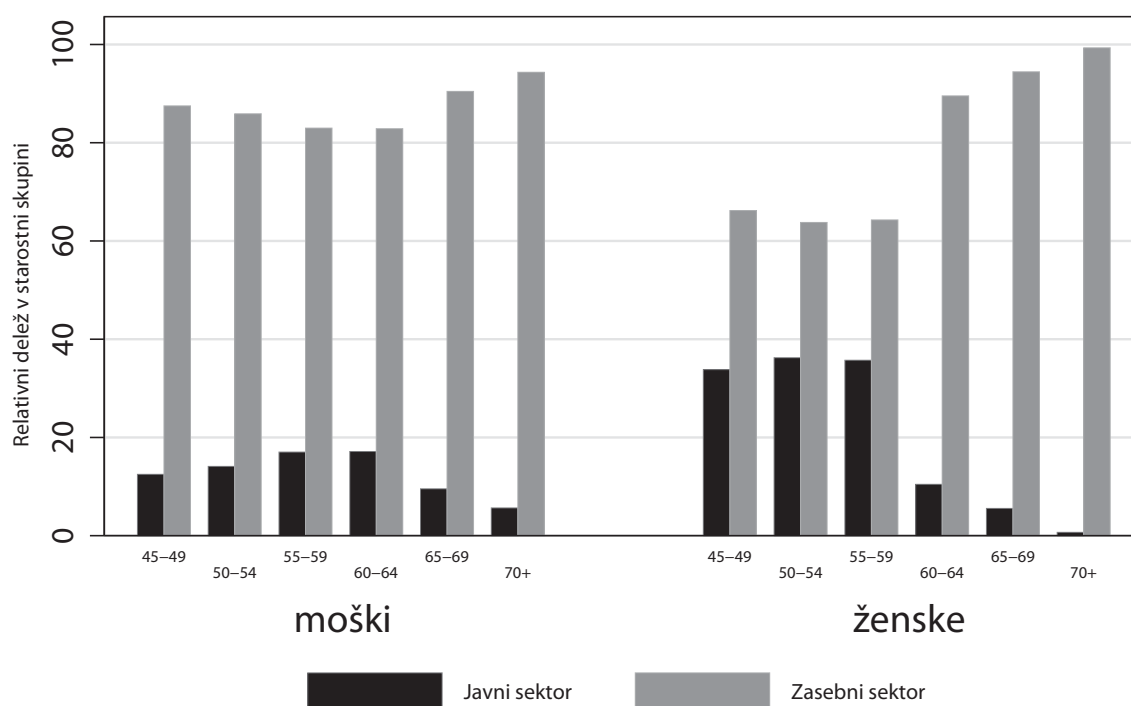
Neformalne oblike zaposlitev obsegajo predvsem kmetovanje in pomoč na družinski kmetiji oz. v podjetju. Tudi pri analizi vrste dela starejših zaposlenih se pokaže podobna dvojnost struktur zastopanosti. Močno sta si podobni strukturi formalno zaposlenih za poln in za krajši

Slika 3: Zaposlenost po tipu zaposlitve in spolu

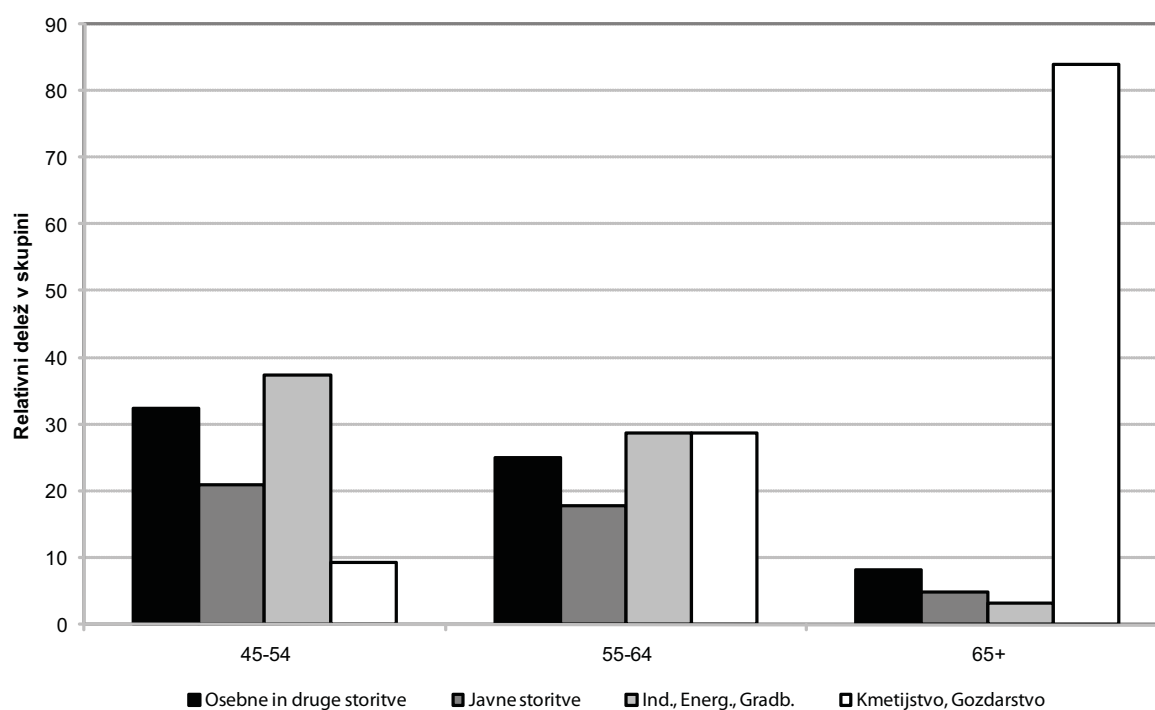
Vir: Anketa o delovni sili, 2005-2006.

Slika 4: Zaposlenost po tipu delodajalca in spolu

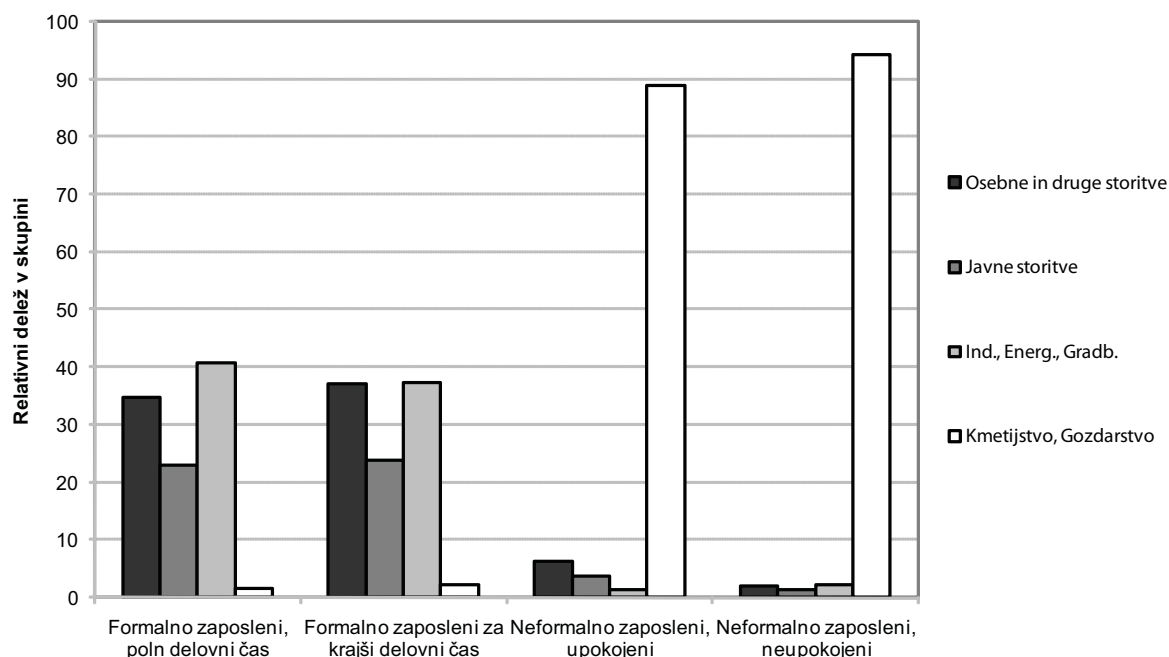

Vir: Anketa o delovni sili, 2005–2006.

Slika 5a: Zaposlenost po sektorju dejavnosti in starosti

Slika 5b: Zaposlenost po sektorju dejavnosti in statusu na trgu dela

delovni čas. Formalna zaposlitev poteka, razumljivo, predvsem v podjetjih, organizacijah, pri obrtnikih (oz. s. p.) in v lastnih podjetjih. Nasprotno pa neformalno zaposleni pretežno pomagajo na družinski kmetiji oz. v podjetju in kmetujejo. Razlika med upokojenimi neformalno zaposlenimi in drugimi neformalno zaposlenimi se kaže v izrazitejšem deležu pogodbenega dela pri prvih. Višji delež pogodbenega dela predstavlja ravno razliko na račun manjšega deleža pri kmetovanju.

3.3 Poti prehoda v delovno neaktivnost

Ta razdelek se osredotoča na označitev poti prehoda iz zaposlenosti ob koncu delovne kariere (v našem primeru pri starosti 45 let) v popolno delovno neaktivnost. Opazujemo, ali so posamezniki formalno zaposleni, neformalno zaposleni oz. nezaposleni. V okviru statusa nezaposlenih združujemo brezposelnost in delovno neaktivnost. Natančne opredelitve omenjenih statusov so navedene v razdelku 2.2. Pri raziskovanju poti prehoda v delovno neaktivnost nas zanima, kako se starostna porazdelitev statusa na trgu dela razlikuje med skupinami delavcev po tipu zaposlitve, vrsti dejavnosti in poklicu.

Za takšno analizo poti prehoda bi bili najprimernejši panelni podatki o statusu posameznikov na trgu dela od njihovega 45. leta pa vse do pozne starosti. Ker tako obsežnih tovrstnih podatkov nimamo, si pomagamo s starostno porazdelitvijo statusa na trgu dela za izbrani vzorec posameznikov. Izberemo starejše od 45 let, katerih trenutni status je zaposlenost, pa tudi tiste,

katerih trenutni status je brezposelnost ali neaktivnost, če so bili zaposleni v preteklosti. Posamezne skupine, predstavljene v grafih 6a–8c, torej oblikujemo ali po trenutnem statusu posameznikov, če so zaposleni, ali po statusu zadnje zaposlitve, če trenutni status na trgu dela ni zaposlenost.

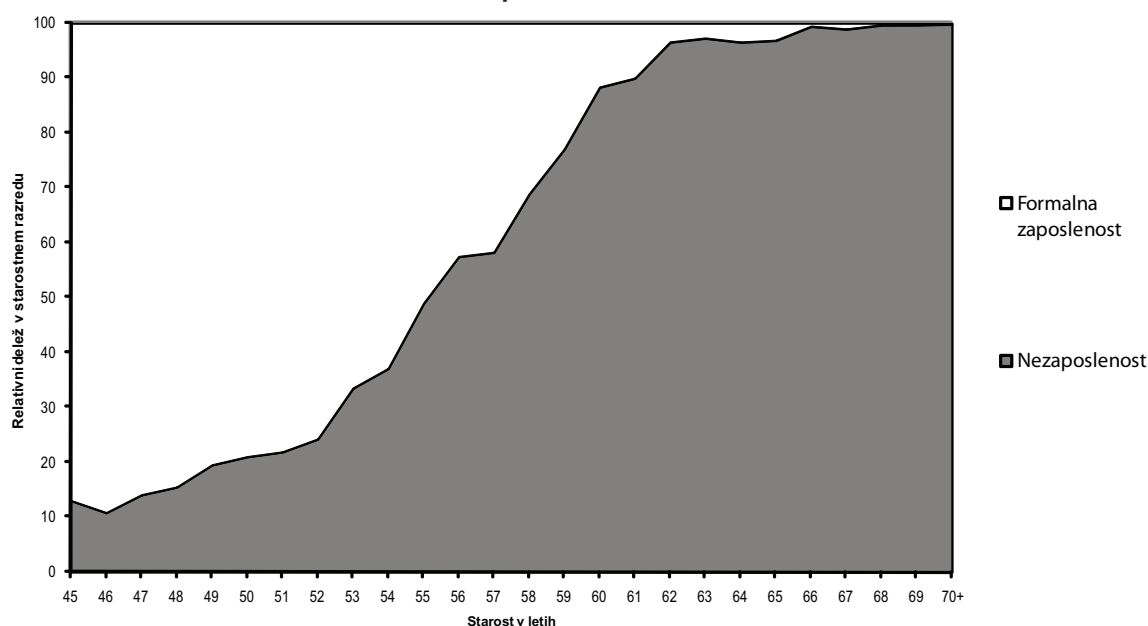
Načine prehajanja v delovno neaktivnost lahko spremljamo tudi z opazovanjem starosti posameznikov ob upokojitvi. To analizo smo omejili na 8386 posameznikov, ki so se izrekli za upokojene. Zanje iz anketnih podatkov na leto natančno izračunamo starost ob upokojitvi. Upokojitvene starosti nato primerjamo glede na tip zaposlitve, vrsto dejavnosti in poklic ob zadnji zaposlitvi.

Poti prehoda v delovno neaktivnost redno zaposlenih, občasno zaposlenih in samozaposlenih se močno razlikujejo (slike 6a, 6b in 6c). Redno zaposleni začnejo intenzivno prehajati med nezaposlene že z 52. letom in po 65. letu pravzaprav vsi zapustijo formalno zaposlenost. Pri redno zaposlenih sploh ni zaznati prehodnih oblik zaposlitve, tj. se ne vključujejo v neformalne oblike zaposlitve. Zaključimo lahko, da se redno zaposleni v zgodnji starosti (do 65. leta) razmeroma hitro in v celoti prelijejo med nezaposlene (neaktivne) brez vključevanja v neformalno zaposlenost. Posamezniki, ki ob svoji zadnji ali trenutni zaposlitvi sodijo v kategorijo občasno zaposlenih, prehajajo v primerjavi z redno zaposlenimi med nezaposlene bistveno starejši in ostajajo zaposleni tudi pri višji starosti (slika 6b). Zanje je značilno postopnejše prehajanje med nezaposlene in nizek delež formalno zaposlenih (ta povsem ugasne

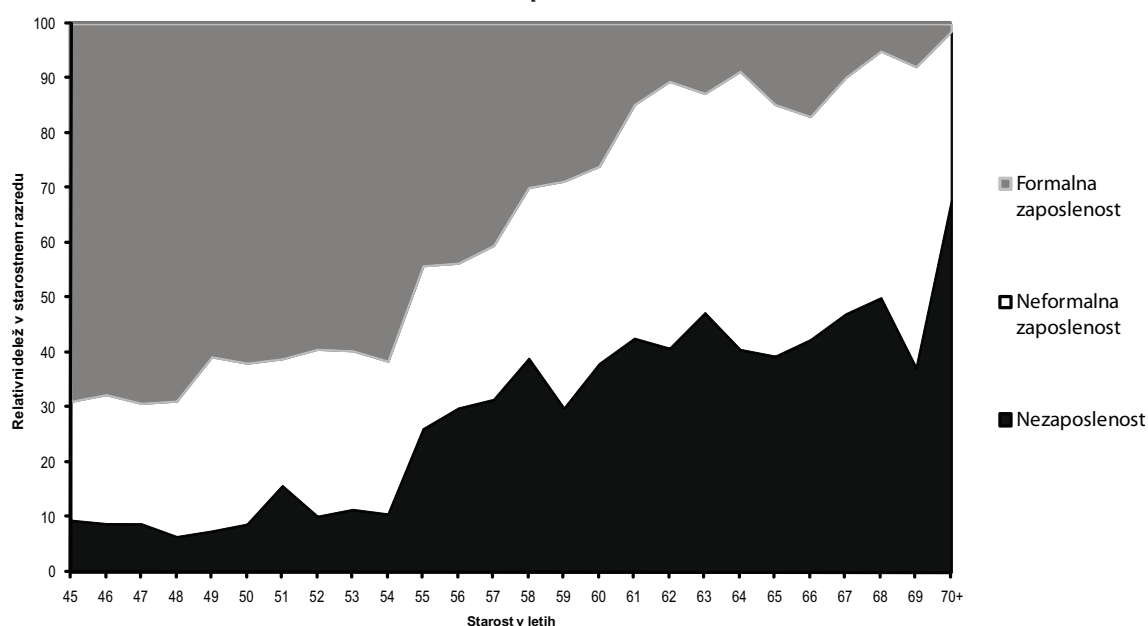
po 60. letu starosti). Samozaposleni so v nasprotju z redno zaposlenimi polno zaposleni tudi po 60. letu. Pri samozaposlenih je prehod iz formalne zaposlenosti v nezaposlenost postopnejši – pri tej skupini je pri vsaki starosti med 45. in 80. letom pomemben odstotek neformalno zaposlenih (od 20 do 40 odstotkov), medtem ko se delež formalno zaposlenih vztrajno zmanjšuje (in ugasne okrog 70. leta), delež nezaposlenih pa povečuje (slika 6c). V primerjavi z redno zaposlenimi so pri samozaposlenih veliko bolj značilne oblike prehodne delovne aktivnosti.

Poti prehoda v delovno neaktivnost se razlikujejo tudi glede na javni oz. zasebni sektor (sliki 7a in 7b). Zaposleni v zasebnem sektorju v primerjavi z zaposlenimi v javnem sektorju začnejo prehajati med nezaposlene pri nižji starosti in opravijo ta prehod postopneje oz. v širšem starostnem razponu. Zaposleni v javnem sektorju se začnejo množičneje upokojevati pozneje (po 55. letu starosti), pri čemer se jih do 65. leta umakne v delovno neaktivnost okoli 80 odstotkov. Zaposleni v zasebnem sektorju ostajajo zaposleni v višjih starostih kakor zaposleni v zasebnem sektorju, predvsem zaradi višjega deleža neformalne zaposlitve.

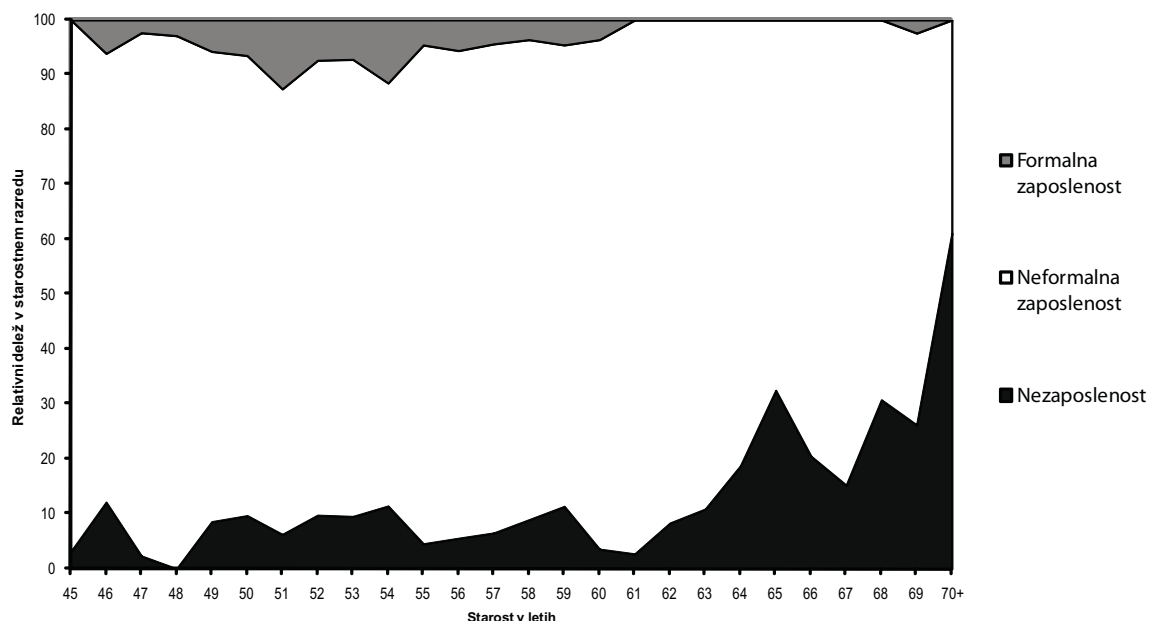
Slika 6a: **Prehod v delovno neaktivnost: redno zaposleni**

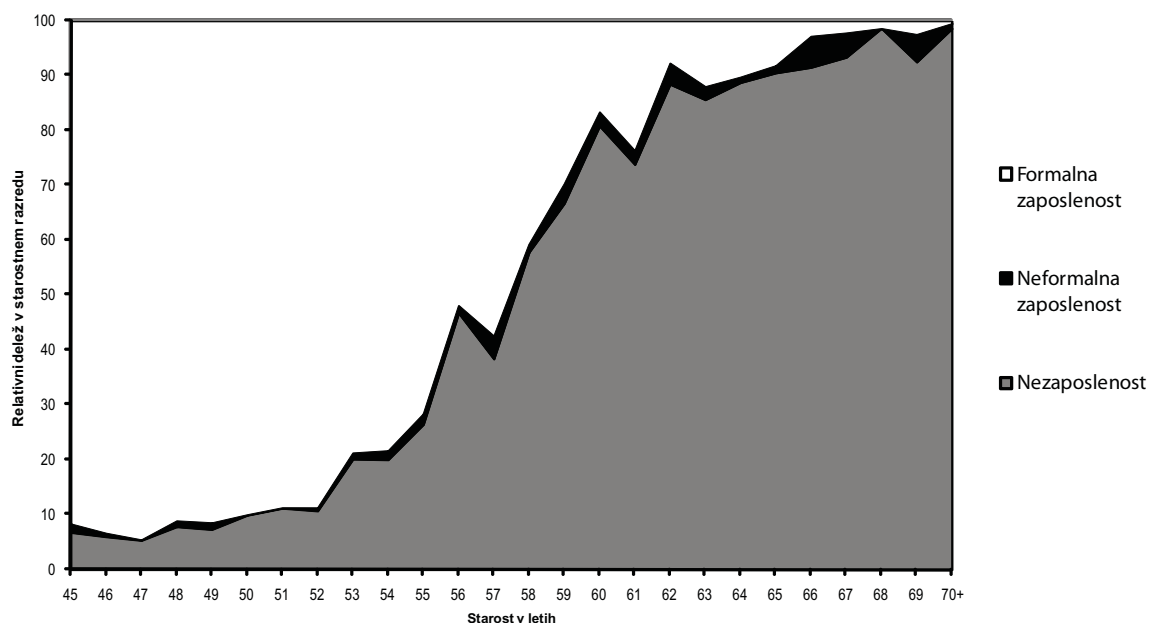
Slika 6b: **Prehod v delovno neaktivnost: občasno zaposleni**

Slika 6c: Prehod v delovno neaktivnost: samozaposleni

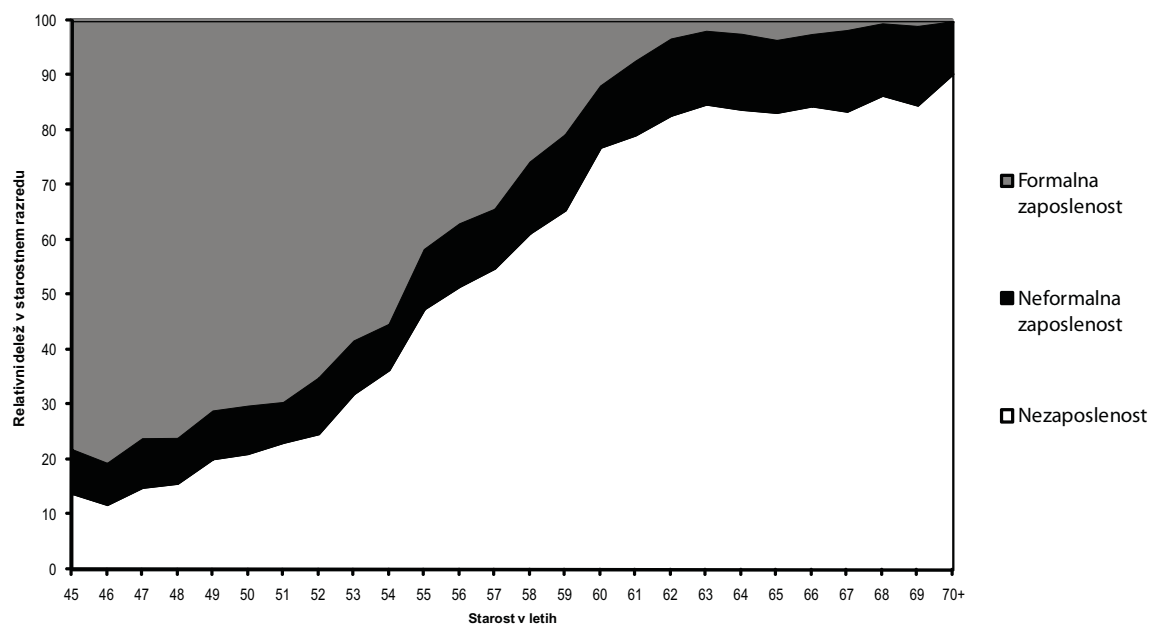
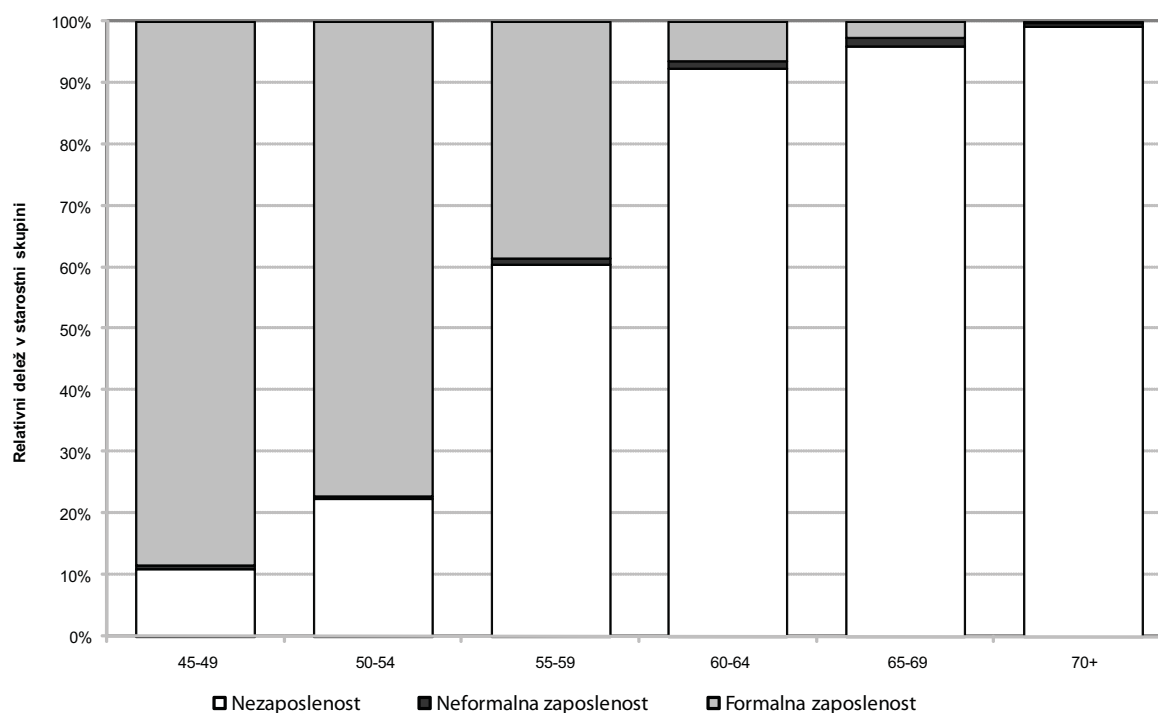

Slika 7a: Prehod v delovno neaktivnost: zaposleni v javnem sektorju

Pomembne razlike pri prehajanju med delovno neaktivne se pojavljajo tudi glede na vrsto dela. Beli ovratniki preidejo iz formalne zaposlitve med nezaposlene skoraj v celoti do starosti 65 let. Iz formalne zaposlenosti v nezaposlenost preidejo čez noč oz. z zanemarljivim deležem neformalne zaposlitve (slika 8a). Strokovnjaki začnejo prehajati iz formalne zaposlenosti v nezaposlenost pozneje in v daljšem starostnem razponu kakor beli ovratniki (slika

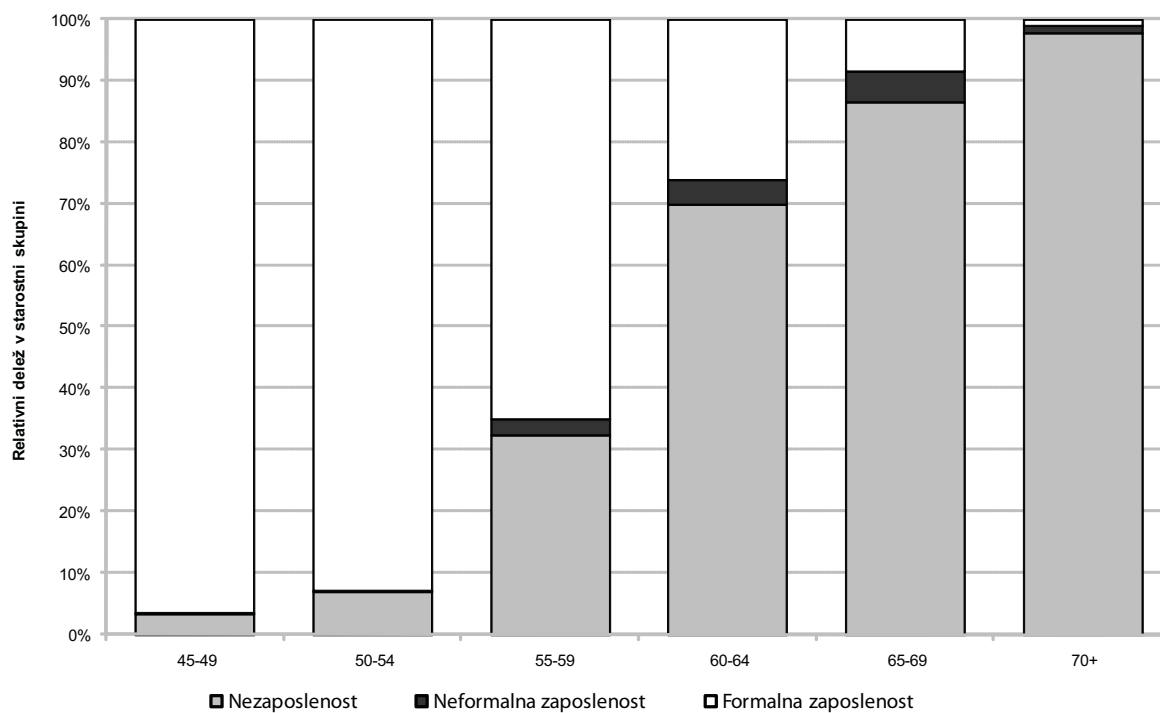
8b). Tudi pri strokovnjakih je delež prehodnih zaposlitev majhen. Za poklice modrih ovratnikov je značilen hiter umik iz polne zaposlitve do njihovega 60. leta (slika 8c). Vendar se pri njih prehod v nezaposlenost zgodi v bistveno širšem starostnem razponu zaradi pomembnega deleža neformalne zaposlitve. To pomeni tudi, da ostajajo modri ovratniki zaposleni pri višji starosti kakor beli ovratniki in strokovnjaki.

Slika 7b: **Prehod v delovno neaktivnost: zaposleni v zasebnem sektorju**Slika 8a: **Prehod v delovno neaktivnost: poklici belih ovrtnikov**

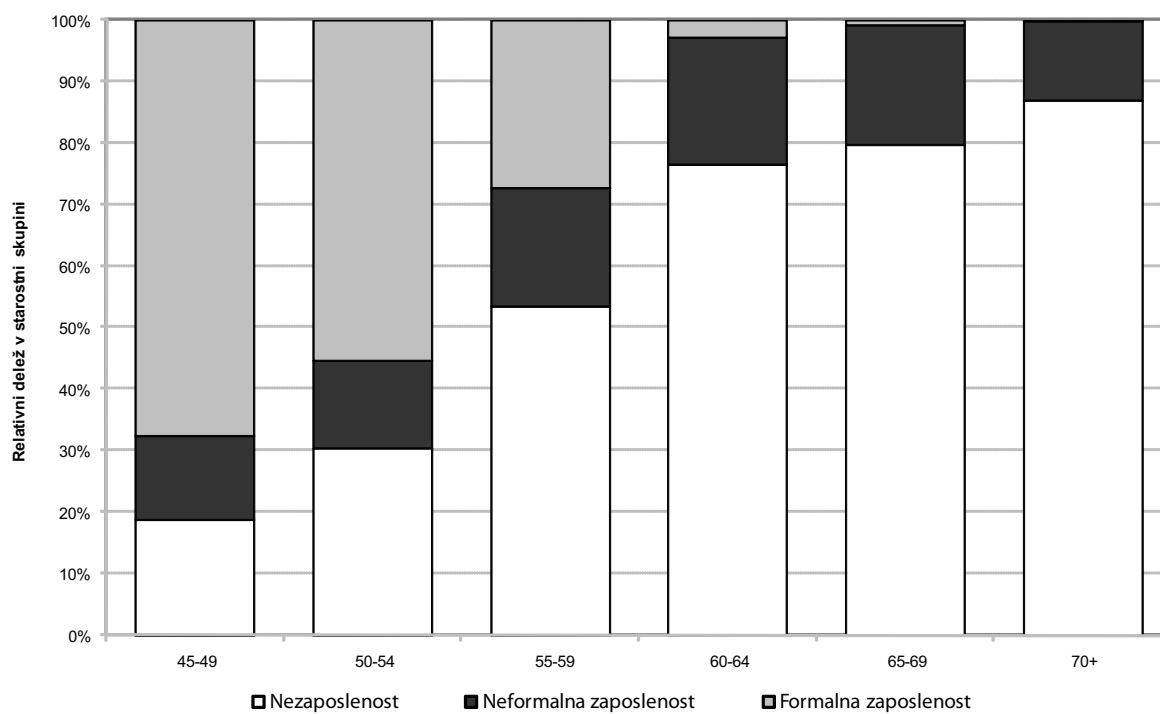
Hitrost upokojevanja lahko spremljamo tudi po starosti posameznikov ob upokojitvi, pri čemer spet ločimo tip, sektor in poklic ob zadnji zaposlitvi.

Redno zaposleni se upokojujejo bistveno mlajši in hitreje kakor samozaposleni in občasno zaposleni. Več kakor 20 odstotkov redno zaposlenih se upokoji v starosti 49 let

Slika 8b: **Prehod v delovno neaktivnost: strokovnjaki**

Slika 8c: **Prehod v delovno neaktivnost: poklici modrih ovrtnikov**

ali prej. Največji del redno zaposlenih gre v pokoj starih 50–54 let, manj od 5 odstotkov pa v starosti nad 65 let. Samozaposleni se upokojujejo starejši in počasneje od redno zaposlenih. Kot najstarejši se upokojujejo občasno zaposleni. Ti delajo tudi v visoki starosti – v starosti nad 70 let se jih upokoji več kakor 20 odstotkov, precej več kakor v drugih dveh skupinah.

Zaposleni v zasebnem sektorju se začnejo upokojevati pri nižji starosti kakor zaposleni v javnem sektorju. Razlika je očitna zlasti pri tistih, ki se upokojijo zelo mladi. Delež zaposlenih v zasebnem sektorju, ki se upokojijo mlajši od 49 let, je za skoraj 10 odstotkov večji od primerljivega deleža zaposlenih v javnem sektorju. Omenjeno razliko zaposleni v javnem sektorju pridobijo pozneje – z večjim deležem tistih, ki se upokojijo po 60. letu starosti.

Najmlajši in najhitreje se upokojujejo beli ovratniki. Več kakor 15 odstotkov se jih upokoji do starosti 49 let ali manj, po 65. letu pa manj od 5 odstotkov. Okoli 90 odstotkov zaposlenih v poklicih modrih ovratnikov se upokoji do starosti 60 let. Najbolj postopno in najstarejši se upokojujejo strokovnjaki.

3.4 Dejavniki delovne aktivnosti starejših

V tem odstavku predstavljamo izsledke modela *multinomial logit*, s katerim smo poskušali opredeliti dejavnike prehoda starejših s trga dela. Analiza se osredotoča na prehod iz formalne zaposlitve s polnim delovnim časom v bodisi prehodno zaposlitev ali

nezaposlenost, pri čemer v kategorijo prehodnih zaposlitev združujemo formalno zaposlene za krajši delovni čas in neformalno zaposlene, v kategorijo nezaposlenih pa brezposelne in delovno neaktivne. Za to analizo smo izbrali samo posameznike, za katere razpolagamo z vsaj dvema zapisoma v časovnem razmaku enega leta ali več (1890 oseb).

V model so bile vključene naslednje pojasnjevalne spremenljivke: spol, starost, izobrazba, sektor zaposlitve, poklic, zakonski status in stopnja urbanizacije. Pri spremenljivki starost smo opazovali starostna razreda 45–54 let (izhodiščna vrednost) in starejše od 55 let. Stopnjo urbanizacije okolja smo opazovali v kategorijah mestno (izhodiščna vrednost) in nemestno (kmečko) okolje. Družinski status smo opazovali v kategorijah družinsko življenje (izhodiščna vrednost) in samsko življenje. Izobrazbene stopnje smo razvrstili na osnovnošolsko ali nižjo izobrazbo (izhodiščna vrednost), srednješolsko in univerzitetno izobrazbo. Poklice smo razdelili na bele (izhodiščna vrednost) in modre ovratnike. Pri sektorju zaposlitve pa smo spremljali javni in zasebni sektor (izhodiščna kategorija) ter storitve (izhodiščna vrednost), industrijo in kmetijstvo.

V nadaljevanju predstavljamo izsledke regresijskega modela verjetnosti prehoda iz redne zaposlitve v prehodno zaposlitev in nezaposlenost (v primerjavi z vztrajanjem v redni zaposlitvi) za redno zaposlene, starejše od 45 let (tabela 1). Razlagamo samo pojasnjevalne spremenljivke s statistično značilnim vplivom (pri razlagi vpliva je treba upoštevati podmeno o stalnosti preostalih spremenljivk – *ceteris paribus*).

Tabela 1: Regresijski model verjetnosti prehoda iz redne zaposlitve v prehodno zaposlitev in nezaposlenost

Spremenljivka ¹		Prehodna zaposlitev			Nezaposlenost		
		Koef. ²	Stand. napaka	t – stat.	Koef.	Stand. napaka	t – stat.
spol (moški)	ženske	0,08	0,35	0,24	0,81 ***	0,21	3,95
starost (45–54 let)	s55	1,18 ***	0,32	3,68	1,70 ***	0,19	8,74
druž. status (družinsko življenje)	samski	0,50	0,46	1,08	0,52 *	0,27	1,92
urbanizacija (mestno okolje)	kmečko	0,52	0,44	1,18	0,01	0,22	0,04
izobrazba (osnovnošolska ali nižja)	iz_SrS	–0,27	0,42	–0,65	0,18	0,30	0,60
	iz_UNI	–0,43	0,58	–0,75	–0,61	0,38	–1,61
poklic (beli ovratniki)	p_modri_o	0,10	0,41	0,25	–0,55 **	0,24	–2,29
sektor zaposlitve (storitve – zasebni sektor)	javni_s	–0,29	0,47	–0,62	0,40 **	0,25	1,56
	d_industrija	0,31	0,43	0,72	0,30	0,22	1,34
	d_kmetijstvo	2,69 ***	0,57	4,69	–0,67	1,05	–0,64
	_cons	–4,33	0,75	–5,75	–3,72	0,48	–7,77

¹ V oklepaju so navedene izhodiščne vrednosti pojasnjevalnih spremenljivk.

² Statistična značilnost pri st. tveganja, manjši od 0,01, je označena z ***, pri stopnji tveganja, manjši od 0,05, z ** in z * pri stopnji tveganja, manjši od 0,1.

Po pričakovanju verjetnosti na prehod iz formalne zaposlitve s polnim delovnim časom statistično značilno vpliva starost, in sicer na prehod v prehodno zaposlitev in v nezaposlenost. Pomemben dejavnik vpliva na prehod iz formalne zaposlitve s polnim delovnim časom v občasno zaposlitev je tudi sektor zaposlitve – za zaposlene v kmetijstvu (in gozdarstvu) je verjetnost, da bodo prešli v oblike prehodnih zaposlitev, statistično značilno večja kakor pri zaposlenih v zasebnem sektorju storitev. Statistično značilne vplive lahko ugotovimo tudi za nekatere druge dejavnike prehoda med nezaposlene. Po pričakovanju velja za ženske večja verjetnost kakor za moške, da preidejo iz formalne zaposlitve s polnim delovnim časom v nezaposlenost (pri drugih enakih okoliščinah – predvsem starosti). Lahko ugotovimo še, da je za modre ovratnike manj verjetno kakor za bele, da preidejo iz formalne zaposlitve s polnim delovnim časom med nezaposlene, in da je za zaposlene v javnem sektorju verjetnejše kakor za zaposlene v zasebnem sektorju, da iz formalne zaposlitve s polnim delovnim časom preidejo v nezaposlenost.

4. UGOTOVITVE IN SKLEPNE MISLI

V Sloveniji se prehod iz delovne aktivnosti začne okoli 50. leta in konča z 61. letom, manjši delež starejših pa ostaja delovno aktiven vse do pozne starosti. Delež formalno zaposlenih za poln delovni čas se začne strmo zmanjševati po 51. letu starosti in se nato ustali pri 61. letu; le redki starejši so formalno zaposleni tudi po 61. letu in po 65. letu postane njihov delež pravzaprav zanemarljiv. Tudi brezposelni se s trga dela postopoma umaknejo do 60. leta starosti. Vendar pa ostaja ne tako neznaten delež starejših delavno aktiven tudi po 60. letu, pri čemer je njihova aktivnost merjena na neformalne oblike dela – od 60. do 70. leta starosti je tako vključenih od 10 do 15 odstotkov ljudi, v sedemdesetih letih starosti pa manj od 10 odstotkov. Pri ženskah se delež formalno zaposlenih za poln delovni čas manjša pri nižji starosti in bolj skokovito kakor pri moških.

Naša analiza je pokazala še na pomembne razlike v prehodih po vrsti in sektorju zaposlitve, pa tudi poklicu zaposlitve ob koncu delovne kariere. Redno zaposleni ostajajo polno zaposleni največ do 65. leta starosti in v starostnem razponu desetih let v celoti preidejo med upokojene brez vključevanja v prehodne oblike zaposlenosti. Samozaposleni so polno zaposleni tudi po svojem 60. letu, njihov prehod med upokojene je postopnejši in v primerjavi z redno zaposlenimi veliko bolj vključuje prehodne delovne aktivnosti. Občasno zaposleni prehajajo med upokojene najpočasneje in so v celotnem starostnem razponu delovno aktivni v prehodnih oblikah zaposlitev. Zaposleni v zasebnem sektorju v primerjavi z zaposlenimi v javnem sektorju prehajajo med upokojene pri nižjih starostih in opravijo ta prehod postopneje oz. v širšem starostnem razponu.

Ugotavljamo tudi, da beli ovratniki preidejo iz formalne zaposlitve med nezaposlene čez noč in v celoti do starosti 65 let, strokovnjaki v primerjavi z belimi ovratniki začnejo prehajati pozneje in v daljšem starostnem razponu, modri ovratniki pa se iz formalne zaposlitve umaknejo hitro in do 60. leta starosti, vendar jih velik delež nadaljuje prehodno zaposlitev.

Ugotavljamo torej, da delovna aktivnost starejših poteka pretežno v neformalnih oblikah zaposlitev. Z zvišanjem starosti se zaradi upada rednih zaposlitev povečuje relativni delež samozaposlitev in občnih zaposlitev, težišče delovne aktivnosti starejših pa se v višjih starostih omeji pretežno na kmetijstvo in pomoč na družinski kmetiji oz. podjetju. To se kaže tudi v razlikah pri poklicu oz. vrsti dela, z zniževanjem deleža poklicev belih ovratnikov zaradi zviševanja starosti in nasprotno – s porastom aktivnosti v poklicih modrih ovratnikov. Glede na tip delodajalca pri starejših delovno aktivnih prevladuje zasebni sektor.

Kakšne sklepe glede podaljševanja delovne dobe nam ponujajo gornje ugotovitve? Z drugimi besedami, kako lahko dosežemo dvig stopenj delovne udeležbe starejših in ublažimo učinke staranja prebivalstva na obseg delovne sile? Ugotovimo lahko, da se nekatere skupine starejših delavcev upokojujejo prej kakor druge – predvsem beli ovratniki, zaposleni v javnem sektorju, in seveda ženske – na kar verjetno vplivajo institucionalne razmere, predvsem pogoji upokojevanja in tudi delovni pogoji. Ena od možnosti za podaljševanje delovne dobe je torej prilagoditev finančnih-institucionalnih spodbud, ki jih prinaša pokojninski sistem, tako da bi bili zaposleni motivirani za daljšo delovno dobo (npr. s sistemom bonusov in malusov), da bi torej ostali zaposleni dlje. Komplementarne ukrepe predstavlja prizadevanje za večjo »privlačnost« starejše delovne sile za delodajalce s spodbujanjem dviga individualne storilnosti delovne sile, kar pri starejših delavcih pomeni izboljšanje usposobljenosti z vlaganjem v vseživljenjsko učenje. Seveda pa bo treba spodbuditi tudi delodajalce, da bodo bolj naklonjeni uvajanju prožnejših pogojev dela (delo za krajši delovni čas in delo s skrajšanim delovnim časom) in načelom prilagajanja delovnega mesta zaposlenim.

Seveda so gornji sklepi predhodni, saj bi kazalo temeljiteje preučiti dejavnike in mehanizme, ki vplivajo na prehod v delavno neaktivnost, in sicer na motivacijski strani (angl. *pull factors*) in na strani povpraševanja po starejših delavcih (angl. *push factors*). Predvsem bi bilo koristno preučiti, kako izpolnitev pogojev za upokojevitve (za redno in predčasno) vpliva na odločitve o vztrajanju v delovni aktivnosti, pa tudi o velikosti finančnih spodbud, ki bi omogočile odložitve upokojevanja. Prav tako bi kazalo raziskati, koliko bi prožnejši pogoji dela (predvsem krajši delovni čas) prispevali k odločitvi o poznejšem upokojevanju. Podrobneje bi bilo treba raziskati še, ali je togost plačnega sistema – predvsem zahteva po samodejnem naraščanju osnovne plače – ovira za večjo

zaposlenost starejših. Da bi lažje ocenili gornje predloge, bi bilo koristno ugotoviti, kako gledajo na upokojevanje in delo v starosti starejši delavci, kako pa delodajalci.

Literatura in viri

Bender, K. A., in Jivan, N. A. (2005). What Makes Retirees Happy? *An Issue in Brief* 28 (februar). Boston: Center for Retirement Research at Boston College.

Burtless, G., in Quinn, J. F. (2002). Is Working Longer the Answer for an Aging Workforce? *An Issue in brief* 11 (december). Boston: Center for Retirement Research at Boston College.

Currie, J., in Madrian, B. C. (1999). Health, Health Insurance, and the Labor Market. V: Ashenfelter, O. C., in Card, D. (ur.): *Handbook of Labor Economics. Volume 3C*. Amsterdam: Elsevier Science.

De Vroom, B., in Blomsma, M. (1991). The Netherlands: An Extreme Case. V: Kohli, M., Rein, M., Guillemard, A. M., in van Gunsteren, H. (ur.): *Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Workforce*. Cambridge: Cambridge University Press.

Duval, R. (2003). *The Retirement Effects of Old-Age Pension and Early Retirement Schemes in OECD Countries*. Economics Department Working Papers No. 370. Pariz: OECD.

Friedberg, L. (2004). *The Trend Towards Part-Time Work among Older Workers*. Neobjavljeno besedilo. Charlottesville: University of Virginia.

Friedberg, L. (2007). The Recent Trend Towards Later Retirement. *An Issue in Brief* 9 (marec). Boston: Center for Retirement Research at Boston College.

Ilmakunnas, P., Skirbekk, V., van Ours, J. C., in Weiss, M. (2007). Ageing and Productivity. *Paper presented at the DeBenedetti conference*, Limone, 26. maj 2007.

Kajzer, A. (2007). Development of the Slovenian Labour Market in 1996–2006 and the Main Challenges of Labour Market Policy. *Post-Communist Economies*, 19 (4): 471–482.

Kohli, M., in Rein, M. (1991). The Changing Balance of Work and Retirement. V: Kohli, M., Rein, M., Guillemard, A. M., in van Gunsteren, H. (ur.): *Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Workforce*. Cambridge: Cambridge University Press.

Martins, J. O., Gonand, F., Antolin, P., de la Maisonnette, C., in Yoo, K. Y. (2005). *The Impact of Ageing on Demand, Factor Markets and Growth*. Economics Working Papers 420. Pariz: OECD.

Muenz, R. (2007). *Ageing and Demographic Change in European Societies: Main Trends and Alternative Policy Options*. Social Protection Discussion Paper 03/07. Washington D. C.: The Worldbank.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (1998). *OECD Employment Outlook*. Pariz: OECD.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (1999). *Focus on part-time work*. Pariz: OECD.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (2006). *Live Longer, Work Longer*. Pariz: OECD.

Orazem, P., Vodopivec, M., in Wu, R. (2005). Worker Displacement during the Transition: Experience from Slovenia. *Economics of Transition* 13(2): 311–340.

Palacios, R. (2003). The Future of Global Ageing. *International Journal of Epidemiology* 31(4): 786–791.

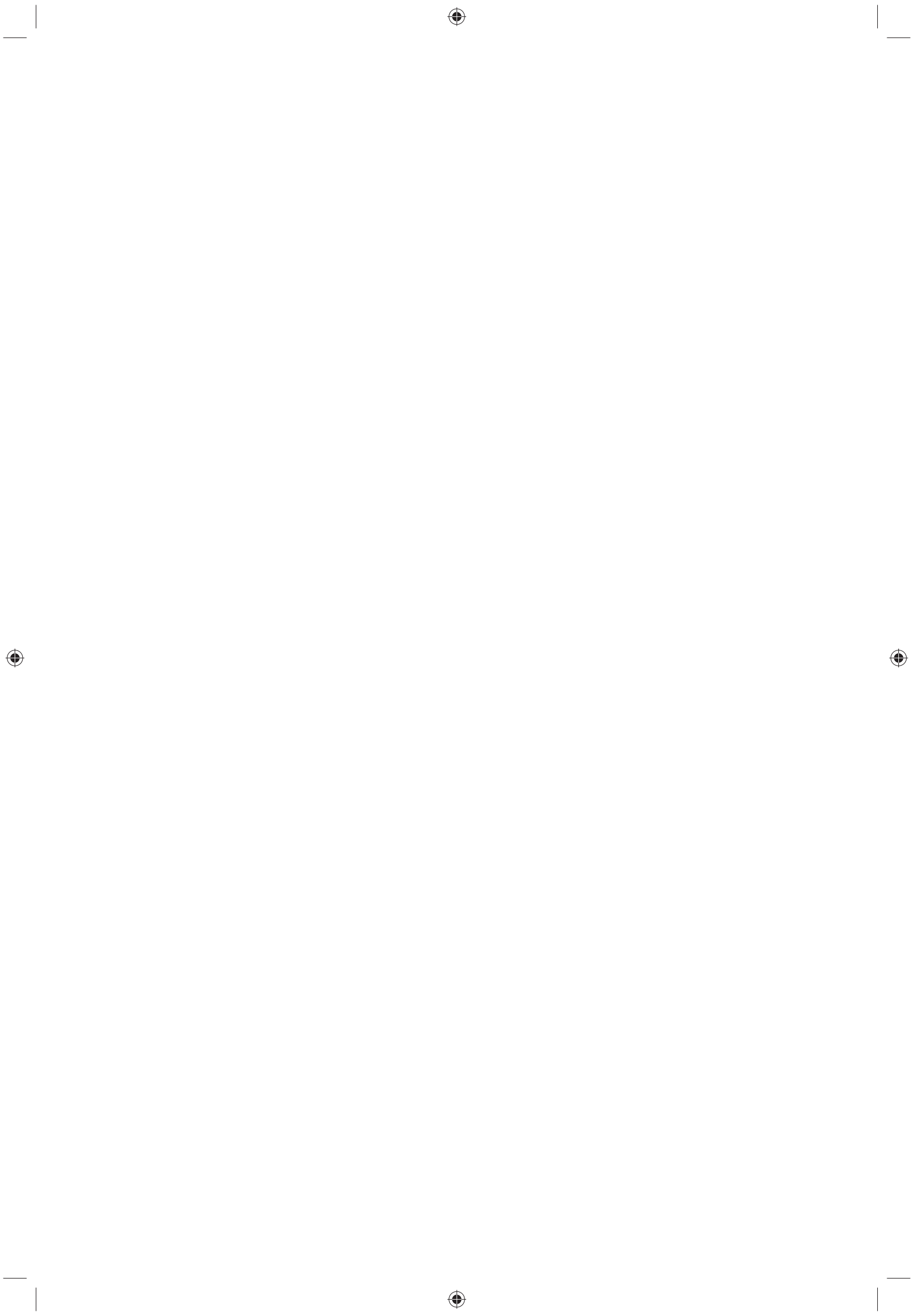
Ruhm, C. (1990). Bridge Jobs and Partial Retirement. *Journal of Labor Economics* 8(4): 482–501.

SURS (2007). Aktivno prebivalstvo (po anketi o delovni sili), Slovenija. Metodološka pojasnila. Dostopno na: http://www.stat.si/doc/metod_pojasnila/07-008-MP.htm (16. 11. 2007).

UN (United Nations) (2007). *World Economic and Social Survey 2007. Development in an Ageing World*. New York: United Nations.

Vodopivec, M. (2007). *Equal Pay for Equal Work? Wage and Productivity Differentials During Slovenia's Transition*. V postopku objave. St. Paul: Macalester College.

WB (World Bank) (2007). *From Red to Gray. The »Third Transition« of Ageing Populations in Eastern Europe and Former Soviet Union*. Washington, D. C.: The World Bank.

RAZMERE V SLOVENSKI ZNANOSTI – ZAZNAVE RAZISKOVALCEV

docentka dr. Milena Bevc, Inštitut za ekonomska raziskovanja

UDK 001.891 (497.4)

JEL: F220, I200, J400, J690

Povzetek

Razmere v znanosti v dani državi so ključen dejavnik vztrajanja znanstvenikov v njem oziroma nasprotno njihovega odliva na druga področja v državi ali v tujino. Ključno je, kako razmere v znanosti zaznavajo raziskovalci sami. Statistični viri so pri taki analizi omejeni. V prispevku prikazujemo analizo slovenske znanosti na podlagi odgovorov na vprašalnik, ki smo jih dobili od skoraj 600 raziskovalcev z magisterijem ali doktoratom (v letu 2005). Najprej prikazujemo širšo analizo (evidentirano stanje v EU in odliv iz slovenske znanosti), nato pa metodologijo proučevanja in značilnosti raziskovalcev, ki so se odzvali na anketiranje. Sledi prikaz več razsežnosti razmer v slovenski znanosti: delovnih razmer, hierarhije vrednot raziskovalcev in okoliščin njihove najboljše uresničitve v bližnji prihodnosti, povpraševanja po njihovem znanstvenem delu in njihove meddržavne strokovne mobilnosti. Posamezne razsežnosti razmer v znanosti primerjamo tudi s stanjem sredi devetdesetih let. Analiza kaže, da so bile na podlagi zaznav raziskovalcev proučevane razmere v slovenski znanosti sredi tekočega desetletja v številnih pogledih boljše kot deset let pred tem. V nekaterih pogledih so bile enake, v redkih pa slabše.

Ključne besede: raziskovalci, znanost, Slovenija, anketiranje, zaznave raziskovalcev

Abstract

The country specific situation in the science sector is a key factor affecting whether scientists remain in this sector. The perceptions of researchers regarding the situation in the science sector are crucial. The availability of statistical data is a serious constraint with regard to respective analysis. This paper presents such an analysis of the Slovenian science sector based on the responses of almost 600 researchers with Master's degrees or Doctorates (carried out in 2005). The paper opens with a description of the broader context of the analysis (the situation in the EU and brain drain from the Slovenian science sector). Next, the methodology and characteristics of the respondents are presented, followed by a presentation of several dimensions of the situation in the Slovenian science sector (work conditions, the hierarchy of values related to work, and the circumstances of their best realisation in the near future, the demand for researchers' scientific work, and international professional mobility). For some of these dimensions, the situation in 2005 is compared to that in the mid 1990s. The analysis shows that – in many respects – the researchers perceived the situation in the Slovenian science sector in 2005 to be better than ten years before. In some respects, however, it was the same, and occasionally worse.

Key words: researchers, science, Slovenia, inquiry, researchers' perceptions

1. UVOD

Človeški viri v razvojno-raziskovalni dejavnosti (RRD), zlasti raziskovalci, so zelo pomemben razvojni dejavnik, zlasti za majhno državo, kot je Slovenija. Skrb za razvoj tega dejavnika in ustvarjanje ugodnih razmer za razvojno-raziskovalno delo v Sloveniji sta pomembna cilja novega Nacionalnega razvojno-raziskovalnega programa, sprejetega pred nekaj leti (ReNRRP, 2006, PrNRRP, 2006). Uresničitev teh ciljev je pomembna tudi za preprečevanje odliva raziskovalcev iz slovenske znanosti v tujino in neželenega odliva v druge dejavnosti v Sloveniji. Za oblikovanje prave strategije in ukrepov so pomembne razmere v slovenski znanosti, kot jih

zaznavajo raziskovalci. Teh podatkov statistični viri ne zajemajo. Eden mogočih načinov njihove pridobitve je anketa.

Namen tega prispevka je predstaviti razmere v slovenski znanosti, kot smo jih evidentirali z anketiranjem slovenskih raziskovalcev v letu 2005 v raziskovalnem projektu Potencialni odliv človeških virov iz slovenske RRD v tujino in v druge dejavnosti v Sloveniji ter primerjava s stanjem sredi 90 let (Bevc, Uršič, 2006).¹ Ta projekt predstavlja drugo analizo razmer v slovenski

¹ Projekt so financirali takratni Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Ministrstvo za šolstvo in šport in Javna agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost.

znanosti na podlagi zaznav raziskovalcev ter morebitnega odliva znanstvenikov iz slovenske znanosti (v tujino in v druge dejavnosti v državi). Prvo analizo smo izvedli sredi devetdesetih let (Bevc, 1996; Bevc idr., 1996) v okviru mednarodnega projekta o begu možganov iz vzhodne Evrope², v katerega je bilo vključenih poleg Slovenije še devet drugih nekdanjih evropskih socialističnih držav. Velik vzorec, velik odziv nanj ter velika podobnost anketirancev po vrsti strukturnih značilnosti v letu 2005 in 1995 omogočajo posplošitev mnogih ugotovitev. Uporaba enake metodologije (velikost vzorca, način vzorčenja, način anketiranja, način obdelave ipd.) in vprašalnika v navedenem projektu iz leta 2006 kot v navedeni raziskavi iz leta 1996 pa je omogočila tudi analizo trendov.

V prispevku najprej prikazujemo širši okvir analize, nato pa nekatere metodološke značilnosti proučevanja razmer v slovenski znanosti. Sledi prikaz demografskih, strokovnih in ekonomskih značilnosti raziskovalcev, ki so se odzvali na anketiranje. Nato se osredotočimo na prikaz delovnih razmer raziskovalcev, hierarhije njihovih vrednot in možnosti njihove uresničitve v bližnji prihodnosti. Prikazujemo tudi povpraševanje po znanstvenem delu raziskovalcev v Sloveniji ter njihovo preteklo in »sedanjo« (med anketiranjem) meddržavno strokovno mobilnost. Posamezne razsežnosti razmer v znanosti primerjamo tudi s stanjem sredi devetdesetih let. Prispevek končujemo z glavnimi sklepnimi ugotovitvami.

2. ŠIRŠI OKVIR ANALIZE – USMERITVE IN POLITIKA V EVROPSKI UNIJI TER ODLIV RAZISKOVALCEV IZ SLOVENSKE ZNANOSTI

O razmerah v znanosti na podlagi zaznav raziskovalcev za druge države nismo zasledili kakšnih novejših analiz. Zadnja nam znana analiza je bila v že navedenem mednarodnem projektu iz srede devetdesetih let – o begu možganov iz vzhodne Evrope. Primerjava takratnih razmer v Sloveniji glede na devet drugih držav, vključenih v navedeni mednarodni projekt, je podrobno predstavljena v slovenskem poročilu za ta projekt (Bevc, 1996; Bevc idr., 1996). Nekaj ugotovitev iz te primerjave vključujemo tudi v ta prispevek.

Na podlagi statističnih virov je mogoče dobiti vpogled v obseg in strukturo vlaganj v razvojno-raziskovalno dejavnost, obseg in strukturo človeških virov v RRD s poudarkom na raziskovalcih ter na podlagi nekaterih novejših virov tudi v nekatere vidike njihove učinkovitosti (objave ipd.). Podrobno analizo stanja in usmeritev v nekaj vidikih razmer v slovenski razvojno-raziskovalni dejavnosti (človeški viri, meddržavna mobilnost, beg iz znanosti) ter primerjavo z drugimi državami na podlagi

statističnih virov smo prikazali drugje (Bevc, 2007; Bevc, Koman, Murovec, 2006). Iz zadnjih statističnih virov pa izhaja navedeno:

- delež izdatkov za RRD v bruto domačem proizvodu je kljub povečevanju v nekaj letih tekočega desetletja še nižji od povprečja v EU-27. Najvišjo vrednost je ta kazalnik dosegel v letu 2006 (1,56 % BDP; v EU-27 je znašal 1,84 %; SURS, 2008a); v letu 2007 se je znižal na 1,45 % (SURS, 2009);
- število raziskovalcev in drugih zaposlenih v RRD (t. i. človeški viri v znanosti in tehnologiji) se v tekočem desetletju povečuje. Izraženo relativno, kot delež v delovno aktivnem prebivalstvu, dosega to število povprečno raven za EU-27 (2006: 0,8 %; Eurostat, 2009). Izraženo v ekvivalentu polnega delovnega časa, je imela v letu 2007 Slovenija 6250 raziskovalcev (SURS, 2009).

Številne evropske države v tekočem desetletju oblikujejo strategije za izboljšanje razmer v znanosti. Na ravni EU pa je Evropska komisija v letu 2000 zastavila strategijo za enotni evropski raziskovalni prostor (European Research Area) in v tem okviru za izboljšanje razmer v znanosti v EU med drugim z oblikovanjem enotnega trga dela za raziskovalce ter povečanjem njihove mobilnosti v EU (EC, 2001). Kot izhaja iz t. i. Zelene knjige o evropskem raziskovalnem prostoru (EC, 2007), se veliko raziskovalcev v EU srečuje s slabimi delovnimi razmerami. Kot poudarja Evropska komisija, je pomemben izziv za Evropo vzgojiti, izobraziti, ohraniti in pritegniti več usposobljenih raziskovalcev (Eurostat, 2008a, str. 5). Kot izhaja tudi iz najnovejših študij OECD o migracijah (2008, 2008a), je na svetovni ravni močna konkurenca za visoko usposobljene oziroma nadarjene, kamor spadajo raziskovalci. Številne države za pritegnitev visoko usposobljenih oseb izvajajo selektivno imigracijsko politiko ob istočasni politiki pritegnitve domačih državljanov (med njimi raziskovalcev), ki so v tujini, nazaj. Za vračanje domačih raziskovalcev v domovino (v znanost) ter preprečevanje odhoda domačih raziskovalcev v tujino so ključne razmere v znanosti v matični državi.

Slovenija se srečuje z odlivom raziskovalcev iz znanosti. Podroben prikaz tega odliva presega vsebino tega prispevka. Navajamo le ključne ugotovitve iz raziskav, ki smo jih v zadnjih letih izvajali na Inštitutu za ekonomska raziskovanja v Ljubljani. Iz Slovenije se je v obdobju 1995–2004 izselilo približno 100 raziskovalcev (Bevc, Koman, Murovec, 2006)³; približno petina se je do leta 2004 vrnila. Sredi tekočega desetletja pa je bil odliv raziskovalcev z magisterijem ali doktoratom iz slovenske znanosti tak: med 9 % tistih, ki so leta 2005 gotovo ali zelo verjetno nameravali menjati zaposlitev v državi, je tretjina nameravala zapustiti znanost (notranji beg možganov iz znanosti). Na drugi strani pa sta znašala ob siceršnjem velikem deležu raziskovalcev, ki bi pod

² Migration - Europe's Integration and the Labour Force Brain-Drain.

³ Evidentirana emigracija iz organizacij, v katerih je bilo zaposlenih 71 % raziskovalcev, je znašalo 73 oseb. Ocena 100 zajema tudi ocenjeno emigracijo iz preostalih organizacij z raziskovalci, ki se niso odzvale na anketiranje.

določenimi pogoji odšli v tujino za več kot eno leto (potencialna emigracija), ocenjen delež in število odločenih potencialnih dolgoročnih/trajnih emigrantov 4,5 % oziroma 225 oseb. Skupen zelo verjeten potencialni odliv doktorjev in magistrov iz slovenske znanosti je tako leta 2005 znašal 7,5 % oziroma blizu 375 oseb, kar je za majhno Slovenijo zelo veliko. Odliv iz znanosti je med drugim odvisen od razmer v znanosti. V nadaljevanju tega prispevka bomo prikazali metodologijo in izsledke tovrstnega proučevanja v Sloveniji.

3. METODOLOGIJA

Prikazali bomo obseg in strukturo proučevane populacije, vzorca ter raziskovalcev, ki so se odzvali na anketiranje, ter vse te tri skupine (raziskovalci, vzorec, izpraševanci) primerjali med seboj. Obenem bomo prikazali tudi glavne značilnosti raziskovalcev ter anketiranja.

Velikost populacije, vzorca, število izpraševancev, anketiranje. Osnova za izbiro anketirancev so bili raziskovalci z doktoratom ali magisterijem, ki so bili marca leta 2005 evidentirani pri Javni agenciji Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost (ARRS). Podatke smo pridobili od IZUM-a, ki upravlja zbirko podatkov o raziskovalcih v sistemu SICRIS. Za raziskovalce smo pridobili tudi podatke o starosti, spolu, izobrazbi (stopnji, smeri, letu in državi pridobitve zadnje najvišje) ter organizaciji zaposlitve. Osnovna populacija je znašala 5769 oseb, končna, uporabljena za izbor vzorca, pa 5019 oseb. Razlika je posledica dvojega: (1) namerne izločitve starejših raziskovalcev (žensk nad 54 let in moških nad 60 let)⁴, s čimer se je populacija zmanjšala na 5055 oseb ter (2) izločitve 36 raziskovalcev iz dveh največjih raziskovalnih organizacij, za katere so se podatki iz našega seznama iz zbirke IZUM pri njihovem testiranju pokazali kot neposodobljeni.

Od 5019 raziskovalcev smo tako kot pred desetimi leti s slučajnostnim vzorčenjem izbrali 28,6 % oziroma 1434 raziskovalcev. Uporabljeni postopek vzorčenja je zagotovil, da so bile v vzorec vključene vse organizacije s štirimi ali več omenjenimi raziskovalci. Izpadla je dobra polovica (52 %) organizacij s tremi ali manj raziskovalci z doktoratom ali magisterijem. Anketiranje je bilo anonimno, potekalo je po pošti, izvajalo pa se je oktobra in novembra leta 2005. Vprašalnik je bil obsežen. Njegovo jedro smo oblikovali sredi devetdesetih let v okviru navedenega mednarodnega projekta o begu možganov med raziskovalci. Vprašalnike so anketiranci prejeli na svoje delovno mesto. Izpolnjenega nam jih je

vrnilo 588, torej 41 % od starostno omejene populacije (moški do 60 let in ženske do 54 let), kar pomeni, da smo na razmeroma obsežen vprašalnik dobili odgovore od skoraj 12 % vseh slovenskih raziskovalcev z omenjeno izobrazbo (magisterij ali doktorat). V navedeni podobni prvi raziskavi iz leta 1996 je bil sredi devetdesetih let odziv nekoliko večji (64 %); s tem smo dobili odgovore od petine raziskovalcev.

Struktura organizacij z raziskovalci po obsegu znanstvenega jedra, njihova vključenost v vzorec ter vključenost tega jedra v vzorec. Z znanstvenim jedrom organizacij bomo razumeli število raziskovalcev z magisterijem ali doktoratom, evidentiranih pri ARRS. Kot je razvidno v tabeli 1, je blizu polovice (46 %) tega znanstvenega jedra zbrane v 13 največjih organizacijah (s 100 in več takih raziskovalcev), med katerimi so: največja raziskovalna ustanova (Institut Jožef Stefan), Klinični center, deset visokošolskih ustanov in Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V primerjavi s stanjem pred desetimi leti se je delež znanstvenega jedra v največjih organizacijah (s 100 in več opazovanih raziskovalcev) povečal kar za 11 %. Zaradi izbrane metode vzorčenja je bila zajetost organizacij s petimi in več obravnavanimi raziskovalci v vzorec popolna (100 %), tistih s štirimi in manj raziskovalci pa 48 %. Zajetost raziskovalcev iz izbranih organizacij pa je bila v vseh primerih razen organizacij z manj kot tremi obravnavanimi raziskovalci med 28 % in 29 %.

Nekatere druge strukturne značilnosti populacije ter primerjava s sredo devetdesetih. let. V obdobju 1995–2005 se je med raziskovalci z magisterijem ali doktoratom povečal delež žensk (z 28 % na 35 %⁵; pri tem bolj med doktorji kot magistri) in delež doktorjev (od 60 % na 68 %, zlasti pri ženskah). Glede na širše znanstveno področje dela se je najbolj povečal delež raziskovalcev v biotehničnih in humanističnih vedah, povečal pa se je tudi v družboslovnih in tehničnih vedah. 10 % raziskovalcev v celotni populaciji iz leta 2005 je zadnjo, najvišjo stopnjo izobrazbe dobilo v tujini, pri tem največ na Hrvaškem, sledili sta Velika Britanija in ZDA. Med drugimi državami so bile najpogostejše Avstrija, Nemčija, Jugoslavija, Italija in Francija.

Primerjava nekaterih strukturnih značilnosti med populacijo, vzorcem in anketiranimi raziskovalci. Populacija (starostno omejena) in vzorec sta se zelo ujemala po vseh opazovanih značilnostih: spolu, starosti, stopnji izobrazbe in širšem znanstvenem področju dela. Primerjavo populacije in raziskovalcev, ki so odgovorili na vprašalnik, pa prikazujemo v tabeli 2. Med anketiranci, ki so odgovorili na vprašalnik, je bil v primerjavi s celotno populacijo nekoliko večji delež doktorjev, žensk in mlajših raziskovalcev; ti so se na anketo bolj odzvali kot magistri, moški in starejši. Glede na širše znanstveno

⁴ Med petimi mogočimi različicami pri izločanju najstarejšega dela populacije (zaradi osnovnega predmeta proučevanja – potencialne emigracije – se nam je to zdelo smiselno) smo se glede na tehtanje njihovih posledic odločili za inačico, pri kateri smo za zgornjo starostno mejo uporabili za eno leto zmanjšano zakonsko določeno polno upokojitveno starost pri izpolnjenih zakonsko določenih pokojninskih dobi v letu 2005 (55 let za ženske in 61 let za moške), torej 54 let za ženske in 60 let za moške. Prednosti te inačice sta: (1) meja je zakonsko določena, (2) sklepamo lahko, da je nagnjenost k emigraciji pri raziskovalcih, ki presegajo to mejo in so še dejavni, zanemarljiva.

⁵ Po zadnjih uradnih podatkih Statističnega urada je bilo leta 2006 med vsemi raziskovalci (torej vključno s tistimi brez magisterija ali doktorata) 35 % žensk. Vir: SURS, 2008 (Statistične informacije, 2008, št. 45).

Tabela 1: **Populacija organizacij z raziskovalci, ki imajo doktorat ali magisterij*, glede na povprečno število teh raziskovalcev, Slovenija, marec 2005**

Število raziskovalcev z doktoratom ali magisterijem v organizaciji	Organizacije		Raziskovalci	
	število	%	število	%
manj kot 5	209	64,7	364	7,2
od 5 do 14	52	16,1	420	8,3
od 15 do 29	24	7,4	476	9,4
od 30 do 49	12	3,7	501	9,9
od 50 do 99	13	4,0	972	19,2
100 in več	13	4,0	2322	45,9
skupaj	323	100	5055	100

Vir: Interna dokumentacija IZUM-a.

* Evidentirani pri ARRS.

Tabela 2: **Primerjava raziskovalcev, ki so vprašalnik vrnili/izpolnili, s populacijo – Slovenija, 2005**

Značilnost raziskovalcev	Populacija		Anketirani raziskovalci, ki so odgovorili na vprašalnik		Razlika (5–3)
	število	%	število	%	% točke
1	2	3	4	5	6
Izobrazba:	5.055	100	587	100	
doktorji	3.295	65,2	408	69,5	4,3
magistri	1.760	34,8	179	30,5	-4,3
Spol:	5.055	100	585	100	
moški	3.268	64,6	370	63,2	-1,4
ženske	1.787	35,4	215	36,8	1,4
Leto rojstva:	5.055	100	581	100	
1975 in pozneje	331	6,5	104	17,9	11,4
1965 do 1974	2.058	40,7	191	32,9	-7,8
1955 do 1964	1.674	33,1	229	39,4	6,3
1945 do 1954	992	19,6	57	9,8	-9,8
Širše znanstveno področje delovanja:	5.043	100	585	100	
tehnične vede	1.588	31,4	127	21,7	-9,7
naravoslovne vede	1.022	20,2	185	31,6	11,4
družboslovne vede	829	16,4	61	10,4	-6,0
medicinske vede	641	12,7	47	8,0	-4,7
humanistične vede	561	11,1	100	17,1	6,0
biotehnične vede	398	7,9	56	9,6	1,7
multidisciplinarne vede	4	0,1	9	1,5	1,4

Viri:

Interna dokumentacija IZUM-a.

Vprašalnik o morebitnem begu možganov iz slovenske znanosti, IER, oktober 2005.

področje delovanja je bil odziv na anketo (delež anketirancev, ki so odgovorili, glede na delež v vzorcu) najmanjši pri raziskovalcih s področja tehničnih ved, največji pa pri raziskovalcih s področja naravoslovnih ved. Na obeh področjih se delež anketirancev, ki so se odzvali na anketiranje, razlikuje od deleža raziskovalcev v vzorcu za približno deset odstotnih točk. Najbolj se struktura populacije in anketirancev ujemata pri deležu biotehničnih in multidisciplinarnih ved.

4. DEMOGRAFSKE, STROKOVNE IN EKONOMSKE ZNAČILNOSTI ANKETIRANIH RAZISKOVALCEV

4.1 Demografske značilnosti

Kot je razvidno iz tabele 1, so leta 2005 (podobno kot v celotni populaciji), skoraj dve tretjini anketirancev

predstavljali moški. Zaradi sprememb v populaciji pa je bil delež žensk vseeno precej večji kot pri podobnem proučevanju sredi devetdesetih let. Leta 2005 je bil največji del anketirancev starih 30–35 let. Več kot 50 let je imela med anketiranjem petina anketirancev, kar je podobno kot v raziskavi za sredo devetdesetih let, ko populacija ni bila starostno omejena navzgor. Največ anketirancev je imelo po dva otroke; tri ali več otrok je imela desetina anketirancev. Glede na leto 1995 je bilo več tistih brez otrok. Struktura glede na zakonski stan pa je zelo podobna tisti pred desetimi leti. Delež poročenih oziroma živečih v zunajzakonski skupnosti (78 %) in samskih (16 %) je enak kot takrat, nekoliko večji pa je delež razvezanih in manjši delež ovdovelih.

4.2 Strokovne značilnosti

Opazovali smo stopnjo izobrazbe, leto in državo pridobitve zadnje/najvišje stopnje izobrazbe, širše in ožje znanstveno področje dela, zaposlitev, položaj v organizaciji, delovne izkušnje v znanosti, objavljanje v tujini ter znanje tujih jezikov. V nadaljevanju prikazujemo glavne ugotovitve.

Opazovanje *stopnje izobrazbe* kaže, da je imelo 69 odstotkov anketiranih raziskovalcev, ki so odgovorili na vprašalnik, doktorat (leta 1995 57 %). Tako visok delež je na eni strani posledica sprememb v strukturi populacije (povečanje deleža doktorjev s 55 % na 65 %) in že navedenega večjega odziva doktorjev na anketiranje od magistrov. Večina (70 %) anketirancev je najvišjo stopnjo izobrazbe pridobila v zadnjih desetih letih pred anketiranjem. 11 % vseh anketirancev je to izobrazbo pridobilo v tujini, kar je zelo blizu že navedenega deleža v celi populaciji (10 %).

Struktura anketirancev glede na *širše znanstveno področje dela* je prikazana v tabeli 1. Razvrščanje teh osnovnih področij v enake tri širše skupine, kot smo jih opazovali sredi devetdesetih let⁶, kaže, da je bilo leta 2005 med slovenskimi anketiranci 40 % (leta 1995 – 47 %) tistih s področja naravoslovnih, medicinskih in biotehničnih ved, 31 % (1995 30 %) tistih s področja tehničnih ved in 26 % (leta 1995 23 %) tistih s področja družbenih ter humanističnih ved. Sredi devetdesetih let je bil za Slovenijo glede na povprečno strukturo za 10 držav značilen manjši delež raziskovalcev s področja tehničnih ved.

Ožje znanstveno področje dela so anketirani raziskovalci navedli na podlagi k vprašalniku priloženega šifranta Agencije Republike Slovenije za razvojno-raziskovalno dejavnost (ARRS, 2005). Med anketiranci je bilo največ strokovnjakov iz medicine (10 %; leta 1995 15 %), biologije skupaj z biokemijo in molekularno biologijo (7 %), računalništva in matematike (blizu 6 %), kemije

(blizu 5 %; leta 1995 8 %), fizike (blizu 5 %), ekonomije (3 %) in vzgoje ter izobraževanja (3 %). Za populacijo tega podatka nismo imeli, zato neposredno nismo mogli ugotoviti, v kolikšni meri se struktura anketirancev po ožjem znanstvenem področju dela sklada z ustrezno strukturo populacije, torej v kolikšni meri je mogoče ugotovitve po ožjih disciplinah posplošiti na populacijo. Primerjavo po širšem znanstvenem področju pa smo že navedli.

Pretežni del anketirancev so bili tisti, ki so *zaposleni* na visokošolskih ustanovah (51 %; leta 1995 54 %), tem pa so sledili tisti, ki so zaposleni v javnih raziskovalnih inštitutih, javnih zavodih in podjetjih z razvojno-raziskovalno enoto. Razen prve navedene vrste ustanov neposredna primerjava z letom 1995 ni mogoča. Na vprašanje o *položaju v organizaciji zaposlitve* je odgovorilo 93 % anketirancev, med njimi je leta 2005 blizu 40 % imelo v svoji organizaciji vodilni položaj (leta 1995 tretjina).

Zanimale so nas tudi *delovne izkušnje v znanosti*. Pretežni del (56 %) anketiranih raziskovalcev so predstavljali tisti, ki delajo v znanosti več kot 10 let. Največji del anketirancev so bili tisti, ki delajo v znanosti 11 do 20 let. Tudi ti podatki kažejo, da so raziskovalci v Sloveniji danes mlajši kot sredi devetdesetih let, ko so bili obenem mlajši kot v večini drugih nekdanjih socialističnih držav, zajetih v navedeni mednarodni projekt.

Pri objavah v *tujini* so nas zanimalo objave v obliki člankov, knjig ali poglavij v knjigah ter referatov. Odziv na to vprašanje se je gibal od 81 % pri knjigah in poglavjih v knjigah, 91 % pri objavljenih referatih do 94 % pri člankih. Med opredeljenimi anketiranci je pri člankih največ (67 %) takih z 1 do 10 objavami, pri knjigah in poglavjih v knjigah je največ (58 %) takih brez teh objav, pri referatih pa je največ (60 %) takih z 1 do 10 objavami.

Od *tujih jezikov* anketirani raziskovalci najbolj obvladajo angleščino (60 % jo govori tekoče), nemščino (13 % jih govori tekoče), francoščino, italijanščino in srbohrvaščino.

4.3 Ekonomske značilnosti in družbeni položaj

Pogledali smo finančni položaj raziskovalcev, delež njihovega dohodka v družinskem proračunu, dodatno delo poleg redne zaposlitve, dodatne oblike dohodka, pa tudi njihov položaj na družbeni lestvici.

Pri *finančnem položaju raziskovalcev* smo opazovali tekoči položaj njihove družine/gospodinjstva ter spremembo njihovega osebnega položaja v zadnjih petih letih pred anketiranjem ter predvidene spremembe v dveh letih po anketiranju. Sredi tekočega desetletja je večina anketirancev (65 %) shajala brez večjih finančnih težav (shajali so »lahko ali zelo lahko«), drugi pa večinoma le z

⁶ Sredi devetdesetih let smo zaradi enotnega pristopa v vseh opazovanih desetih državah v navedenem mednarodnem projektu te vede razporedili v tri širše skupine.

nekaj težavami. Finančno stanje družine/gospodinjstva znanstvenikov je bilo leta 2005 v povprečju boljše kot sredi devetdesetih let. V zadnjih petih letih pred anketiranjem (2000–2005) se je skoraj polovici anketirancev po njihovih ocenah osebni finančni položaj izboljšal, 28 % je takih, ki so menili, da je enak kot pred petimi leti, 13 % anketirancev pa je menilo, da se jim je poslabšal.⁷ Za bližnjo prihodnost oziroma dve leti po anketiranju (2005–2007) je leta 2005 največ anketirancev menilo, da bo njihov osebni finančni položaj ostal nespremenjen. Izboljšanje je predvidevala ena tretjina anketirancev, poslabšanje pa bistveno manj.

Plača anketiranca (brez dodatkov) za delovno mesto znanstvenika (za zaposlitev) pomeni za polovico anketirancev med 51 % in 75 % družinskega dohodka oziroma dohodka gospodinjstva, pri tretjini manj kot 50 % in pri petini več kot 75 %. V primerjavi z letom 1995 pomeni danes plača znanstvenika v povprečju večji delež dohodka družine, gospodinjstva. Razloge za to bi bilo zanimivo proučiti, a to presega namen tega prispevka.

Anketirani raziskovalci *poleg redne zaposlitve v matični organizaciji* opravljajo tudi razna dodatna dela, med katerimi so najpogostejše občasne pogodbene znanstvene storitve. Slednje opravlja več kot 50 % vseh anketirancev, ki so se do tega opredelili. Med drugimi dodatnimi oblikami dela, o katerih smo spraševali anketirance, je najpogostejše objavlanje knjig, člankov, referatov in stalna zaposlitev v drugi znanstveni organizaciji (dopolnilna, pogodbeni). Občasne pogodbene znanstvene storitve in objavlanje sta bili tudi sredi devetdesetih let najpogostejši dodatni vrsti dela slovenskih znanstvenikov; na drugi strani pa je danes pogostejša kot takrat stalna zaposlitev v drugi znanstveni organizaciji. Slednje je razen večjih formalnih

možnosti za tako delo kot sredi devetdesetih let verjetno povezano z večjimi dejanskimi možnostmi z nastajanjem novih visokošolskih ustanov in univerze na Primorskem.

Od *dodatnih oblik dohodka mimo zaslužka iz redne zaposlitve*, zajetih v vprašalniku (avtorski honorarji, rente, obresti in dividende, socialna podpora – štipendije ipd.), so za anketirane raziskovalce najpogostejši avtorski honorarji, obresti in dividende. Med drugimi, v vprašalniku nezajetimi oblikami dohodka, pa so najpogostejše dohodek od pogodbenega dela, nagrade/dohodek od izumov, sejnine in dohodek od nepremičnin.

Raziskovalce smo povprašali tudi o tem, kam bi sami sebe uvrstili na *družbeni lestvici*. Poudariti moramo, da smo pri tem mislili na družbeni položaj, ki zajema več razsežnosti. Ta položaj smo v vprašalniku tudi jasno opredelili zaradi slabih izkušenj iz raziskave za sredino devetdesetih let.⁸ Večina anketirancev bi uvrstila sebe na družbeni lestvici v sredino, skoraj 40 % pa med sredino in vrhom. Le redki ocenjujejo svoj položaj kot izredno ugoden, še manj pa je tistih, ki bi sami sebe uvrstili na dno družbene lestvice.

5. DELOVNE RAZMERE IN VREDNOTE

5.1 Delovne razmere

Opazovali smo nekatere značilnosti vsakodnevnega dela ter razpoložljivost ustrezne tehnične opreme za uspešno opravljanje dela.

Ugotovitve o *značilnostih vsakodnevnega dela* (opazovali smo štiri, ki so zajete v tabeli 3) je mogoče razdeliti v ugodne in neugodne. Ugodni ugotovitvi sta, da ima večina (več kot 80 %) anketirancev možnost vedno ali

Tabela 3: **Nekaj pomembnih značilnosti vsakodnevnega dela anketiranih raziskovalcev – Slovenija, 2005 (%)**

Značilnost vsakodnevnega dela	ni odgovora	vedno	pogosto	redko	nikoli	ne vem	skupaj
možnost osebnega sodelovanja pri izbiri članov skupine, s katero naj bi delali pri posamezni nalogi/projektu	0,9	12,8	36,6	31,6	14,8	3,4	100
obveznost opravljanja nalog, ki bi jih lahko izvedli manj izobraženi sodelavci	0,9	8,3	48,6	31,1	9,9	1,2	100
prisotnost občutka (pri vsakodnevem delu), da se nadrejeni zanimajo za vaše delovne probleme	1,2	10,4	29,6	41,8	13,6	3,4	100
možnost imate priti do vseh potrebnih strokovnih informacij	1,0	32,7	53,7	11,6	1,0	0,0	100

Vir: Vprašalnik o potencialnem begu možganov iz slovenske znanosti, IER, oktober 2005.

⁷ Sredi devetdesetih let so slovenski raziskovalci slabše ocenili spremembo svojega finančnega položaja v petih letih pred anketiranjem (takrat je bilo to obdobje po osamosvojitvi Slovenije).

⁸ Opredelitev v vprašalniku: S tem mislimo na vaš družbeni položaj glede na druge osebe, upoštevaje naslednje kategorije: vaš dohodek in premoženje, izobrazba, ugled vašega poklica kakor tudi premoženje, ugled in kultura vašega sorodstva in ljudi, s katerimi se pogosto družite oziroma jim pripadate. V raziskavi za sredino devetdesetih let je ob neopredelitvi tega pojma v vprašalniku prišlo očitno do njegovega različnega razumevanja. Kljub navedeni razliki med vprašanoma v obeh vprašalnikih iz leta 2005 in 1995 so odgovori podobni.

pogosto priti do vseh potrebnih strokovnih informacij, polovica pa jih ima vedno ali pogosto možnost osebno sodelovati pri izbiri članov delovne skupine, s katero naj bi delali pri projektu(ih)/nalogi. Manj razveseljivo pa je, da: (1) mora več kot polovica anketirancev pogosto ali kar redno opravljati naloge, ki bi jih lahko izvedli manj izobraženi sodelavci, ter da (2) ima kar velik delež (okoli 40 %) pri svojem vsakodnevem delu pogosto ali redno občutek, da se nadrejeni ne zanimajo za njihove delovne težave. Zelo podobne odgovore smo dobili tudi pred desetimi leti, ko so bili anketirani raziskovalci v Sloveniji po delovnih razmerah na boljšem kot v povprečju anketiranci iz večine preostalih držav, zajetih v navedeni mednarodni projekt.

naslednjih petih letih najboljše uresničili z nadaljevanjem znanstvenega dela v Sloveniji, s spremembo področja delovanja v Sloveniji ali pa z nadaljevanjem dela v tujini.

Kot najpomembnejše⁹ so anketirani raziskovalci ocenili štiri **vrednote** (tabela 4): strokovno zadovoljstvo, dobra raziskovalna infrastruktura, razpoložljivost ključnih publikacij in samostojnost pri delu. Prve tri vrednote so imele največji pomen tudi sredi devetdesetih let, samostojnost pri delu pa je zdaj pomembnejša kot takrat. Naslednje ključne¹⁰ vrednote pa so: plača, priznanje sodelavcev in vodilnih, razvoj poklicne kariere in razpoložljivost (drugih) informacij za znanstveno delo.

Tabela 4: Ocena pomena posameznih dejavnikov/vrednot za anketirane raziskovalce – Slovenija, 2005 (%)

	ni odgovora	Pomen za anketirance					
		popolnoma nepomembno	precej nepomembno	srednje pomembno	precej pomembno	zelo pomembno	skupaj
razvoj poklicne kariere	0,9	2,4	2,9	20,6	39,8	33,5	100
priznanje sodelavcev in vodilnih	1,2	1,9	7,0	27,7	42,7	19,6	100
položaj v vaši ustanovi (organizaciji)	1,5	2,9	9,5	41,0	35,5	9,5	100
strokovno zadovoljstvo	1,0	2,4	0,5	2,4	24,5	69,2	100
plačilo vašega dela	1,0	1,2	2,6	24,7	44,2	26,4	100
samostojnost pri delu	0,9	1,9	0,5	8,2	35,4	53,2	100
ugled v družbi	1,0	19,9	31,3	33,2	11,7	2,9	100
varnost delovnega mesta	1,5	2,9	5,8	21,6	35,9	32,3	100
razpoložljivost ključnih publikacij	1,0	2,0	3,1	8,2	31,6	54,1	100
razpoložljivost (drugih) informacij za vaše znanstveno delo (o razpisih ipd.)	1,0	1,9	3,4	11,7	34,7	47,3	100
dobra raziskovalna infrastruktura	0,9	1,5	2,0	7,3	32,5	55,8	100

Vir: Vprašalnik o potencialnem begu možganov iz slovenske znanosti, IER, oktober 2005.

Večina (80 %) anketirancev meni, da njihova *tehnična oprema* (v celoti ali razmeroma) ustreza mednarodnim standardom na njihovem področju. Odgovori so ugodnejši kot sredi devetdesetih let, ko je bilo sicer stanje v Sloveniji boljše kot v večini drugih opazovanih držav.

5.2 Hierarhija vrednot, povezanih z delom, in ocena okoliščin njihove najboljše uresničitve v bližnji prihodnosti

V vprašalnik smo zajeli enajst vrednot, povezanih z delom, in nato še povprašali, ali bi posamezne vrednote v

Kot najmanj pomemben (precej nepomemben) pa so ocenili ugled v družbi in položaj v ustanovi/organizaciji. Sredi devetdesetih let so v primerjavi s povprečjem za deset držav, zajetih v navedeni mednarodni projekt, slovenski raziskovalci pripisovali večji pomen večini opazovanih vrednot, razen priznanju sodelavcev, plačilu, ugledu v družbi in varnosti delovnega mesta. Novejših primerjav z drugimi državami nimamo.

Kot je razvidno iz tabele 5, bodo anketirani slovenski raziskovalci večino opazovanih vrednot po svojih ocenah

⁹ Več kot polovica anketirancev jih je ocenila kot "zelo pomembne".

¹⁰ Največji delež anketirancev jih je ocenil kot "precej pomembne", kar velik delež – vsaj 15 % – pa celo kot zelo pomembne.

Tabela 5: Ocena uresničitve posameznih vrednot v petih letih po izvedenem anketiranju (2005–2010) v različnih okoliščinah – anketirani raziskovalci, Slovenija, 2005 (%)

Vrednote	ni odgovora	nadaljujete znanstveno delo v Sloveniji	spremenite področje delovanja v Sloveniji	nadaljujete delo v tujini	skupaj
razvoj poklicne kariere	4,4	54,4	16,7	24,5	100
priznanje sodelavcev in vodilnih	6,3	57,3	17,0	19,4	100
položaj v vaši ustanovi (organizaciji)	6,8	60,9	19,6	12,8	100
strokovno zadovoljstvo	5,8	50,3	12,1	31,8	100
plačilo vašega dela	5,1	30,6	17,5	46,8	100
samostojnost pri delu	6,8	67,2	13,1	12,9	100
ugled v družbi	9,7	44,0	20,1	26,2	100
varnost delovnega mesta	7,5	71,9	14,3	6,3	100
razpoložljivost ključnih publikacij	7,1	57,8	6,0	29,1	100
razpoložljivost (drugih) informacij za vaše znanstveno delo (o razpisih, ipd.)	7,3	59,9	8,7	24,1	100
dobra raziskovalna infrastruktura	6,0	37,2	10,7	46,1	100

Vir: Vprašalnik o potencialnem begu možganov iz slovenske znanosti, IER, oktober 2005.

v naslednjih petih letih uresničevali bolje, če nadaljujejo svoje znanstveno delo v Sloveniji, kot pa če bi ga nadaljevali v tujini ali pa spremenili področje delovanja v Sloveniji (opustili znanstveno delo). V tujini bi – podobno kot sredi devetdesetih – po njihovih ocenah bolje uresničevali dve vrednoti, ki so ju pri splošnem razvrščanju vseh opazovanih vrednot uvrstili med najpomembnejše (dobra raziskovalna infrastruktura) ali prav tako precej pomembne (plačilo za delo). V letu 2005 bi razmeroma velik delež (skoraj tretjina) anketirancev z nadaljevanjem dela v tujini uresničeval še eno vrednoto – strokovno zadovoljstvo. Med vsemi zajetimi vrednotami bodo z nadaljevanjem znanstvenega dela v Sloveniji v naslednjih petih letih po izvedenem anketiranju (2005–2010) najbolje uresničevali te vrednote: varnost delovnega mesta, samostojnost pri delu, položaj v njihovi ustanovi/organizaciji, razpoložljivost (drugih) informacij za strokovno delo, razpoložljivost ključnih publikacij za strokovno delo, razvoj poklicne kariere, priznanje sodelavcev in strokovno zadovoljstvo pri delu. Prve tri navedene vrednote so se v enakem vrstnem redu zvrstile tudi v raziskavi za sredo devetdesetih, pri drugih pa je bil vrstni red nekoliko drugačen. Sprememba področja delovanja v Sloveniji pa bi najbolj prispevala k boljšemu uresničevanju ugleda v družbi in položaja v organizaciji zaposlitve, ki pa sta za anketirane raziskovalce manj pomembni vrednoti.

6. POVPRŠEVANJE PO ZNANSTVENEM DELU RAZISKOVALCEV V SLOVENIJI

Slovenski raziskovalci menijo, da po njihovem znanstvenem delu najbolj povprašujejo državne ustanove, najmanj pa nepridobitne organizacije in tuje organizacije/ustanove. Državne ustanove so obenem

glavni »interesent« za dosežke njihovega znanstvenega dela, temu sledijo tuje organizacije/ustanove, domači zasebni sektor in nepridobitne organizacije. V povprečju so anketirani raziskovalci navedli več vrst organizacij/ustanov, iz katerih so med anketiranjem v Sloveniji povpraševali po znanstvenem delu na njihovem raziskovalnem področju.

7. STROKOVNI STIKI S TUJINO

Z anketiranjem smo proučili pretekle, sedanje in predvidene prihodnje stike raziskovalcev s tujino. V tem prispevku bomo pogledali pretekle stike in stike med anketiranjem. V tabeli 6 prikazujemo delež anketirancev, ki so se opredelili do posamezne vrste strokovnih stikov s tujino, ter delež tistih, ki so imeli posamezno vrsto stikov.

7.1 Pretekli strokovni stiki – obseg odhodov v tujino po letu 2000

Slovenski raziskovalci so imeli v petih letih pred anketiranjem (2000–2005) nekaterih strokovnih stikov s tujino več (krajše usposabljanje, raziskovalni projekti/mreža), kot je veljalo za sredo devetdesetih let, nekaterih pa manj (študij); za nekatere pa primerjava (stalna zaposlitev za krajši delovni čas) ni mogoča. Podrobnejše ugotovitve o številu in trajanju stikov prikazujemo v nadaljevanju. Pri tem poudarjamo, da se pri opazovanju ciljnih držav obseg stikov nanaša na daljše obdobje (ni omejeno navzdol z letom 2000).

Na krajšem usposabljanju je bila v opazovanem obdobju v tujini polovica opredeljenih anketirancev. V večini primerov so bili zaradi tega v tujini enkrat, pri tem pa

Tabela 6: **Posamezne vrste strokovnih stikov raziskovalcev s tujino v obdobju 2000–2005 ter med anketiranjem v letu 2005 – delež opredeljenih in delež tistih s stiki**

	Delež opredeljenih anketirancev med vsemi (%)	Delež tistih, ki so bili v obdobju 2000–2005 v tujini zaradi tega razloga
strokovni stiki v obdobju 2000–2005		
krajše usposabljanje	59	49
podiplomski študij (magisterij, specializacija)	45	8
doktorski študij	47	15
podoktorski študij	46	13
skupni raziskovalni projekti; mreža	63	58
udeležba na mednarodni konferenci ali delavnici	90	92
stalna zaposlitev v tujini za krajši delovni čas	46	8
strokovni stiki med anketiranjem		
skupni raziskovalni projekti/raziskovalna mreža s tujimi partnerji	99	53

Vir: Vprašalnik o potencialnem begu možganov iz slovenske znanosti, IER, oktober 2005.

največkrat manj kot en mesec. Države oziroma skupine držav (države smo razvrstili v skupine), v katerih je bil do zdaj največji delež anketirancev na krajšem usposabljanju, so: nemško govoreče države, Francija, Italija, Severna Amerika in evropske angleško govoreče države (podobno kot leta 1995).

Zaradi podiplomskega študija (magisterija ali specializacije) je bilo v opazovanem obdobju v tujini 8 % opredeljenih raziskovalcev. Najpogostejše so bili do leta 2005 v tujini zaradi tega razloga v nemško govorečih državah. Pogostejše so bili anketirani raziskovalci v opazovanem obdobju v tujini zaradi doktorskega ali podoktorskega študija. Zaradi pridobitve doktorata je bilo v tujini 15 % in zaradi podoktorskega študija 13 % opredeljenih anketirancev. V obeh primerih je bilo skupno obdobje trajanja bivanja v tujini največkrat krajše od enega leta. Najpogostejše države doktorskega ali podoktorskega študija so:

- doktorski študij: evropske angleško govoreče ter nemško govoreče države;
- podoktorski študij: nemško govoreče države, Velika Britanija, Severna Amerika, Francija in Italija.

Zaradi skupnih raziskovalnih projektov s tujimi partnerji ali raziskovalne mreže je bilo od opredeljenih raziskovalcev¹¹ po letu 2000 v tujini kar 60 %. V večini primerov so bili zaradi tega razloga v tujini enkrat do trikrat skupaj en mesec ali manj, pri tem pa so najpogostejše države/skupine držav teh odhodov v tujino nemško govoreče države, Francija in Italija.

Pogostejše kot zaradi vseh navedenih razlogov odhajajo slovenski raziskovalci v tujino zaradi udeležbe na mednarodnih konferencah ali delavnicah. Od 90 % anketirancev, ki so se opredelili do te teme, so redki taki, ki po letu 2000 niso bili na kakšni mednarodni konferenci,

delavnici itd. Največ (41 %) jih je bilo po letu 2000 v tujini med enkrat do petkrat, kar nekaj (15 %) pa jih je bilo celo več kot desetkrat.

Dosti redkejši pa je odhod v tujino zaradi stalne zaposlitve s krajšim delovnim časom. Od anketirancev, ki so se opredelili do te teme, jih je bilo po letu 2000 v tujini zaradi tega razloga blizu 10 %, pri tem v večini primerov enkrat v skupnem trajanju do šest mesecev. Zaradi tega so bili do anketiranja v letu 2005 najpogostejše v Severni Ameriki, Franciji, Italiji ali v nemško govorečih državah.

7.2 »Sedanji« strokovni stiki – delo pri skupnih projektih s tujimi partnerji med anketiranjem

Sredi tekočega desetletja je pri skupnih projektih s sodelavci iz drugih držav delalo 53 % anketirancev, kar je več kot sredi devetdesetih let (43 %). Polovica omenjenih slovenskih anketirancev sodeluje z eno državo, mnogi pa tudi z več državami. Najpogostejše države oziroma skupine držav (ker smo države razvrstili v skupine) so: nemško govoreče, evropske angleško govoreče, Francija, Italija in države Beneluksa. Anketiranci, ki so navedli več skupin držav (torej predvidoma delajo pri več skupnih projektih s predstavniki iz drugih držav), so pogostejše navedli neevropske države (predvsem ZDA, Kanado in azijske države) kot drugi. Izkušnje anketirancev iz skupnega raziskovalnega dela s tujimi partnerji (opredelili so se vsi, ki delajo pri takih projektih) so v glavnem (80 %) pozitivne – dobre ali pretežno dobre.

O financiranju dela pri skupnih projektih se je opredelilo približno 50 % tistih, ki so navedli, da delajo pri takih projektih. V večini primerov se ti projekti financirajo iz dveh virov, med katerimi sta najpogostejša raziskovalna sredstva posamezne države in sredstva Evropske unije. Domača podjetja ali združenja, tuja podjetja in drugi financerji sodelujejo z bistveno manjšim deležem.

¹¹ Teh je bilo dosti več kot sredi devetdesetih (63 %, leta 1995 40 %).

V skupini »drugo« so anketirani raziskovalci navedli skupaj še 13 virov financiranja, med katerimi je najpogostejši NATO, med drugimi viri pa so tuja fundacija (evropska ali nacionalna), Britanski svet, tuja univerza ali vlada in lastna sredstva.

8. POVZETEK IN SKLEPNE UGOTOVITVE

Pridobitev odgovorov od 12 % vseh slovenskih raziskovalcev z magisterijem ali doktoratom v letu 2005 je omogočila vpogled v stanje v slovenski znanosti, kot ga zaznavajo raziskovalci. Anketirani slovenski raziskovalci so kot izraz sprememb v populaciji v povprečju mlajši, bolj izobraženi in z vidika spola nekoliko bolj uravnoteženi kot sredi devetdesetih let. Zanje so najpomembnejše vrednote, povezane z delom: strokovno zadovoljstvo, dobra raziskovalna infrastruktura, razpoložljivost ključnih publikacij in samostojnost pri delu. Večino vrednot med opazovanimi enajstimi bi v naslednjih petih letih uresničili bolje, če nadaljujejo svoje znanstveno delo v Sloveniji, kot pa če bi ga nadaljevali v tujini ali pa spremenili področje delovanja v Sloveniji (opustili znanstveno delo). V tujini bi po njihovih ocenah v povprečju bolje uresničevali dve vrednoti, ki sta zanje zelo pomembni ali precej pomembni: dobra raziskovalna infrastruktura in plačilo za delo; velik del (tretjina) pa v tujini vidi tudi možnost za večje strokovno zadovoljstvo kot v Sloveniji. Sprememba področja delovanja v Sloveniji bi največ prispevala k boljšemu uresničevanju dveh zanje manj pomembnih vrednot: ugleda v družbi in položaja v organizaciji zaposlitve.

Pri delovnih razmerah, ki smo jih opazovali, sta glavni pomanjkljivosti, da mora velik del anketiranih raziskovalcev razmeroma pogosto opravljati naloge, ki bi jih lahko izvedli manj izobraženi sodelavci, nadrejeni pa se prav tako pri velikem deležu anketirancev redko zanimajo za njihove delovne težave. Večina anketirancev bi na družbeni lestvici sebe uvrstila v sredino, velik del pa med sredino in vrhom. Finančni položaj družine/gospodinjstva anketiranih raziskovalcev je bil med anketiranjem po njihovih ocenah boljši kot v začetku desetletja. Leta 2005 je večina shajala brez večjih težav, za bližnjo prihodnost (2005–2007) pa je večina predvidevala nespremenjen osebni finančni položaj. Plača raziskovalca za delovno mesto znanstvenika je v povprečju med polovico in 75 % družinskega dohodka. Glavne oblike dodatnega dela poleg redne zaposlitve so za slovenske raziskovalce občasne pogodbene znanstvene storitve, objavljanje in stalna zaposlitev v drugi znanstveni organizaciji. Najbolj po znanstvenem delu anketirancev po njihovih ocenah povprašujejo domače državne ustanove, tem pa takoj sledijo tuje organizacije ter domači zasebni sektor.

Anketirani raziskovalci so precej mednarodno strokovno mobilni. V obdobju 2000–2005 so imeli največ strokovnih stikov s tujino z udeležbo na mednarodnih konferencah

in delavnicah, pri skupnih raziskovalnih projektih s tujimi partnerji (pri takih projektih je leta 2005 delala dobra polovica vseh anketirancev) in raziskovalnih mrež ter tudi krajšega usposabljanja. Slednjih stikov je bilo več kot sredi devetdesetih let. Zaradi podiplomskega študija, doktorata ali podoktorskega študija je bilo v tem opazovanem obdobju v tujini med 8 % in 15 % opredeljenih anketirancev, zaradi stalne zaposlitve s krajšim delovnim časom pa desetina. V polletnem obdobju po anketiranju je četrtnina anketiranih raziskovalcev načrtovala odhod v tujino zaradi strokovnih razlogov za največ šest mesecev.

Skupen zelo verjeten morebiten odliv doktorjev in magistriziranih slovenske znanosti (v tujino, v druga področja v državi) je leta 2005 znašal 7,5 %. Na odliv iz znanosti v državi in v tujino vpliva več dejavnikov. Z anketiranjem smo proučili predvsem dejavnike, ki se nanašajo na razmere v domači znanosti. Povzamemo lahko, da so bile na podlagi zaznav raziskovalcev (proučevane) razmere v slovenski znanosti sredi tekočega desetletja v številnih pogledih boljše kot deset let pred tem. V nekaterih pogledih so bile enake, v redkih pa slabše. Nekatere razsežnosti pa verjetno z vprašalnikom niso bile zajete. Potrebna je jasna strategija za ustvarjanje takih razmer v razvojno-raziskovalni dejavnosti, da se evidentirana potencialna emigracija ne bi spremenila v dejansko in da se ne bi v dejanski odliv spremenil tudi evidentiran potencialni odliv iz znanosti v državi, če ni zaželen.

Razmere v slovenski znanosti pa niso pomembne le za preprečevanje odliva raziskovalcev iz nje, temveč tudi za vračanje tistih, ki so že dolgo v tujini, ali za vračanje tistih, ki končajo študij ali krajše delo v tujini. Odliv iz znanosti v tujino in na druga področja v državi ter tudi vrnitev sta zelo zapletena tokova, ki sta odvisna od vrste dejavnikov (razmere v državi ipd.) in zahtevata oblikovanje in izvajanje vrste medsebojno usklajenih usmeritev. Med njimi so pomembne tiste, ki vplivajo na delovne in druge razmere v domači znanosti.

Literatura in viri

ARRS (2005). Šifrant raziskovalnih področij in podpodročij. Ljubljana: Agencija za raziskovalno dejavnost (<http://www.arrs.gov.si/sl/gradivo/sifranti/sif-vpp.asp>).

Bevc, Milena (1996). Potential external and internal brain drain – Slovenia, final report. Ljubljana: Institute for Economic Research.

Bevc, Milena (2007). Človeški viri v razvojno-raziskovalni dejavnosti v Sloveniji v zadnjih 15 letih in primerjava z državami EU. IB revija, št 1, str. 56–72.

Bevc, Milena (vodja), Janez Malačič, Valentina Prevolnik, Renata Slabe – Erker, Dejan Sarka (1996). Dejanski in potencialni beg možganov iz Slovenije – obseg, značilnosti

in vzroki. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
Bevc, Milena (vodja), Sonja Uršič (2006). Potencialni odliv človeških virov iz RRD v tujino in v druge dejavnosti v Sloveniji ter primerjava s stanjem sredi 90 let. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

Bevc, Milena (ur.), Klemen Koman, Nika Murovec (2006). Človeški viri v razvojno-raziskovalni dejavnosti v Sloveniji in primerjava z državami EU – stanje in emigracija. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

EC (2001). A Mobility Strategy for the European Research Area. COM (2001) 331 final. Brussels: European Commission.

EC (2007). Green Paper - The European Research Area: New Perspectives. COM (2007) 161 final. Brussels: European Commission.

Eurostat (2008). Science and technology – Patents and R&D personnel. Statistics in focus, No. 107/2008. Luxembourg: Eurostat.

Eurostat (2008a). Science and Technology – R&D Expenditure and Personnel. Statistics in focus, No. 91/2008. Luxembourg: Eurostat.

Eurostat (2009). Science and technology – Data. (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/extraction/evalight/EVALight.jsp?A=1&language=en&root=/theme9/rd/rd_p_perslf), 2. 3. 2009.

IZUM (2005). Podatkovna baza o raziskovalcih iz sistema SICRIS. Interna dokumentacija. Ljubljana- Maribor: Javna agencija RS za raziskovalno dejavnost – IZUM.

OECD (2008). International Migration Outlook 2008. Paris: OECD.

OECD (2008a). The Global Competition of Talent. Paris: OECD.

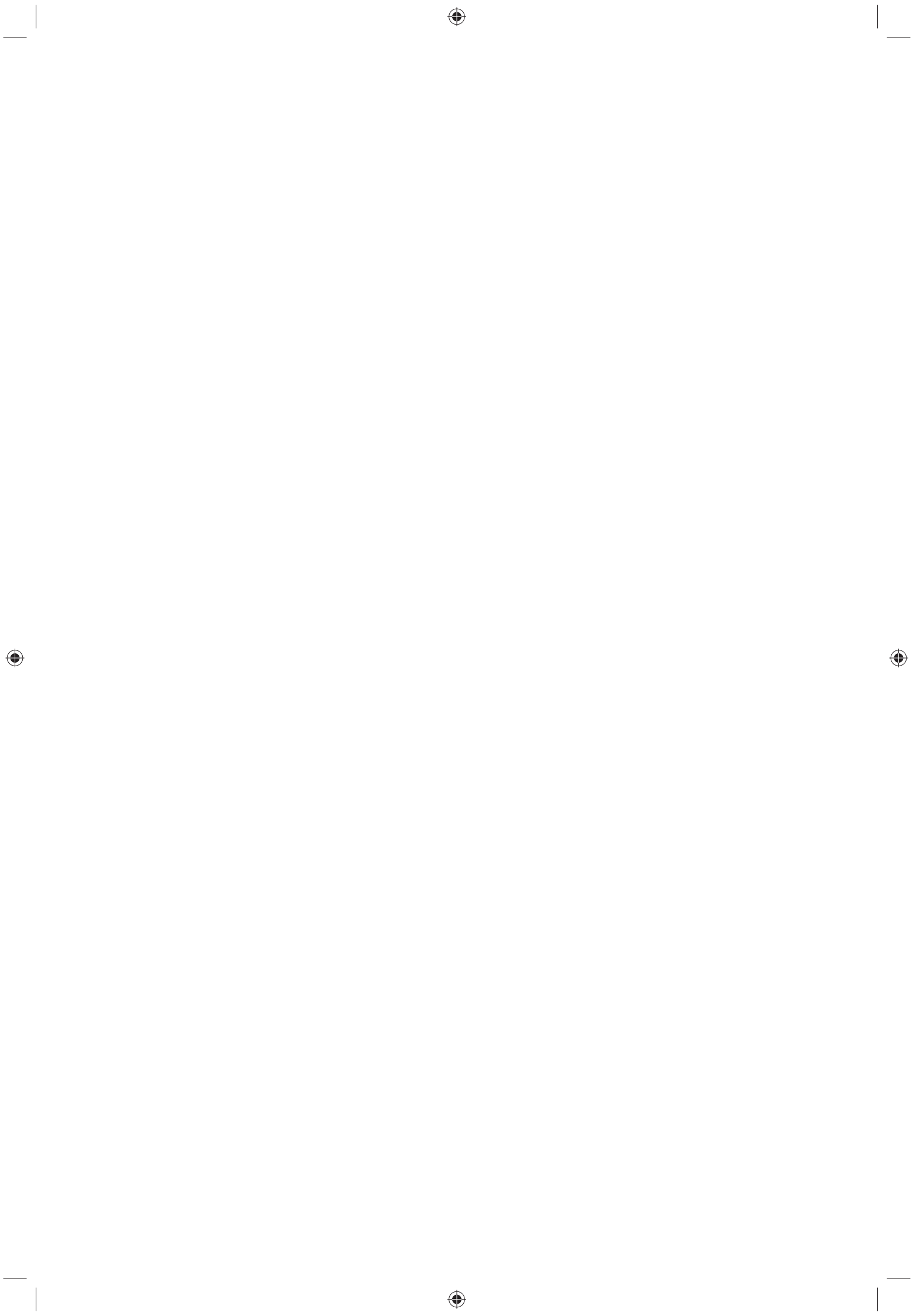
PrNRRP (2006). Predlog resolucije o Nacionalnem raziskovalnem in razvojnem programu za obdobje 2006–2010. Predlog resolucije o NRRP 2006–2010; dodatek k NRRP – nabor kazalnikov za ključne cilje NRRP.

ReNRRP (2006). Resolucija o Nacionalnem raziskovalnem in razvojnem programu za obdobje 2006–2010, Uradni list št. 3/2006, 10. 1. 2006 (<http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=20063&dhid=80293>) (19. 2. 2006).

SURS (2008). Statistične informacije, Raziskovanje in razvoj, znanost in tehnologija, št. 45/2008. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 28. 10. 2008.

SURS (2008 a). Statistični letopis Slovenije 2008, Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

SURS (2009). Raziskovalno-razvojna dejavnost, Slovenija, 2007 – končni podatki. Prva objava. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 26. 2. 2009.

VLOGA IN MOŽNOSTI OBRAMBNEGA SEKTORJA ZA GOSPODARSKI RAZVOJ SLOVENIJE

dr. Štefan Bojnec*, redni profesor in znanstveni svetnik, Fakulteta za menedžment, Univerza na Primorskem
UDK 343.12 (497.4)
JEL: H590, C830, F140, F520

Povzetek

Relativni gospodarski pomen obrambnega sektorja se znižuje, kar kažejo podatki o deležu izdatkov za obrambo v proračunskih odhodkih, o deležu izdatkov za obrambo v bruto domačem proizvodu in o deležu zaposlenih v obrambnem sektorju. Primerjalno gledano, Slovenija se po relativnem gospodarskem pomenu obrambnega sektorja ne razlikuje dosti od drugih držav Evropske unije (EU) ne po višini deleža ne po tendencah v času. Velik porast pa je viden pri uvozu orožja in streliva, njunih delov in pribora iz držav EU-27, pri čemer izvoz sorodnih proizvodov stagnira in se je v letu 2007 le rahlo povečal, zaradi česar je občutno porasel primanjkljaj Slovenije pri teh proizvodih z državami EU-27. Slovenska podjetja se zavedajo pomena norm za varnost ter standardov za proizvode v dobavnih in protidobavnih verigah, manj pa so jim poznani elementi protekcionizma. Skoraj polovica podjetij v obrambni industrijski in tehnološki bazi je malih podjetij v storitvenih dejavnostih. Njihove proizvodne zmogljivosti in zaposleni so nadpovprečno produktivni, dobičkonosnost prihodkov pa je zaradi nadpovprečno visokih stroškov manjša od povprečne dobičkonosnosti. Učinkovitost vključevanja v obrambne proizvodno-dobavne in protidobavne verige podjetja je ocenjena kot zadovoljliva. Večina podjetij ne razvija izdelkov dvojne rabe, ki bi bili uporabni za vojaške in za civilne namene, ter ni bila v vlogi poddobavitelja v postopkih javnega naročanja. Podjetja v obrambnem sektorju so nadpovprečno intenzivna pri raziskavah in razvoju. Slabi dve tretjini jih sodeluje z drugimi obrambnimi podjetji doma ali tujini. Večina jih meni, da je večja velikost podjetja in še večja velikost države pomembna v obrambnih proizvodno-dobavnih in protidobavnih verigah ter da sodelovanje in povezovanje s tujo obrambno industrijo ponuja priložnosti za obstoj in nadaljnji razvoj. To kaže na večje možnosti obrambnega sektorja za gospodarski razvoj Slovenije. Podjetja pogrešajo institucijo, ki bi spremljala in zagotavljala informacije o obrambni industriji ter usklajevala in usmerjala nadaljnji razvoj.

Ključne besede: obrambni sektor, pomen v gospodarstvu, mednarodna menjava, primerjalna analiza, podjetje, Slovenija, Evropska unija

Abstract

The relative economic importance of the defence sector in the economy is declining, which is confirmed by data on military expenditures as a share of government expenditures, on military expenditures as a share of gross domestic product, and on military personnel as a share of the total labour force. From a comparative point of view, in terms of the relative economic importance of the defence sector in the economy, Slovenia is rather similar to other European Union (EU) countries as regards both the level of its relative importance and its tendencies over time. A considerable increase is apparent regarding the import of arms and munitions from the EU-27 countries, whereas the export of related products has stagnated and only slightly increased in 2007, which has resulted in Slovenia having a considerable trade deficit regarding these products with the EU-27 countries. Slovenian enterprises are aware of importance of different norms regarding security and standards for products in the defence-supply chain, whereas so far they have less experience with elements of protectionism in the international arms trade. Almost half of the Slovenian enterprises in defence-based industries and technologies are small enterprises involved in service activities. The production capacities and employees in enterprises in the defence sector have above average productivity, but are less profitable due to higher costs. The efficiency of involvement in the defence-supply chain is assessed as sufficient. Most enterprises do not develop double-use products, i.e. for military and civil purposes, and as well they have not been engaged as sub-contractors in public procurements. The research and development activities of enterprises in the defence sector are above average. Almost two-thirds of enterprises have established cooperation with other defence enterprises in Slovenia and abroad. Most enterprises claim that the size of the enterprise and even more the size of the country do matter in the defence-supply chain, as well as that cooperation and networking with foreign enterprises in the defence sector provide opportunities for survival and future development. This implies that there exist greater opportunities for the defence sector with regard to the economic development of Slovenia. These enterprises would welcome an institution that would monitor and provide information to the defence industry, and coordinate and provide guidelines for further development.

Key words: defence sector, importance in the economy, international trade, comparative analysis, enterprise, Slovenia, European Union

* Omenjeni prispevek je bil pripravljen v projektu M4-0226: Krepitev skupne evropske obrambne tehnološke in industrijske baze v okviru ciljnega raziskovalnega programa "Znanje za varnost in mir 2007".

1. UVOD

Negativne izkušnje Evropske unije (EU) v odgovorih na izzive, s katerimi se je srečevala v zadnjih dvajsetih letih zlasti pri stabiliziranju razmer na Balkanu in posebno na nekaterih delih nekdanje Jugoslavije in Sovjetske zveze, so vodile do spoznanja o pomembnosti politik in ukrepov EU ter njenih ustanov na krepitev skupne obrambne tehnološke in industrijske baze kot dejavnikov gospodarske stabilnosti in gospodarskega razvoja. Čas po padcu berlinskega zidu v letu 1989 pa je prinesel tudi nove dinamične procese liberalizacije in globalizacije gospodarstev ter ponovnega povezovanja v Evropi, novo vlogo evropske obrambne industrije po koncu blokavske razdelitve Evrope (Guay in Callum, 2001), spreminjajočo se vlogo severnoatlantskega zaveznitva – NATO (Sandler, 2007), vse večjo vlogo konkuriranja v kakovosti (Pickard, 2007) ter večji pomen trga in tržnih zakonitosti v obrambnem sektorju (Hartley, 2007).

Tudi slovenski obrambni sektor se je v zadnjih dveh desetletjih znašel sredi pomembnih institucionalnih sprememb, ki so vplivale na njegov razvoj znotraj gospodarskega razvoja. Gospodarsko-politični krizi v osemdesetih letih prejšnjega stoletja je sledil razpad nekdanje Jugoslavije in s tem povezan propad oborožitvene industrije v Sloveniji. Temu sledi vzpostavitev slovenske vojske, vstop v NATO in vpliv tega na kupovanje orožja ter vstop v EU, kar ima poseben pomen in vpliv na specializiranost in razvoj obrambnega sektorja pri nas – analiza vzrokov in razlogov za manj dinamičen razvoj tega sektorja v pričujočem prispevku.

Tehnološka in razvojna baza je pomemben dejavnik gospodarskega razvoja in dejavnik, ki lahko vodi in ohranja obrambno in gospodarsko stabilnost (Sandler & Hartley, 1995; 2007). Na eni strani gre za potrošnjo dobrin in storitev, ki prek agregatnega povpraševanja vpliva na gospodarsko rast. Na drugi strani pa gre za tehnološko in industrijsko bazo kot pomemben dejavnik krepitve ponudbene strani, saj vzpostavlja temelje za večjo konkurenčnost slednje, tako pa za gospodarsko stabilnost in gospodarski razvoj z dobavo in prodajo na domačih in mednarodnih trgih (Bojnc in Fošner, 2008). Obrambni sektor, v katerega spadajo vodenje, nadzor in izvajanje vojaških obrambnih zadev ter kopenskih, morskih, zračnih in vesoljskih obrambnih sil, in pomoč pri izdelavi obrambnih načrtov in skrb za izvedbo vaj, v katerih sodelujejo tudi civilni organi in prebivalstvo, ter neposredno in posredno povezane dejavnosti imajo pomemben vpliv na celotno gospodarsko dogajanje, dobavo in protidobavo ter na gospodarsko konkurenčnost, zlasti pa imajo pri tem pomembno vlogo majhna in srednje velika podjetja, ki so najbolj dinamični element v ustvarjanju zaposlitev in v novejšem času eden ključnih dejavnikov razvojnoraziskovalne dejavnosti, invencij in inovacij ter njihovega prenosa v različne vrste industrijskih in storitvenih dejavnosti.

Cilj prispevka je prikazati pomen slovenskega obrambnega sektorja v gospodarstvu v primerjavi z drugimi, zlasti državami EU, ter prikazati vlogo podjetij v tem sektorju in v gospodarskem razvoju Slovenije, s poudarkom na analizi obrambne industrijske in tehnološke baze. V nadaljevanju je prispevek sestavljen iz štirih delov. V drugem delu je predstavljena metodologija in uporabljeni podatki. V tretjem delu je analiziran pomen obrambnega sektorja v gospodarstvu s poudarkom na državah članicah EU ter znotraj tega na analizi podobnosti in razlik Slovenije v primerjavi s temi državami. V četrtem delu se razčlenjuje blagovna menjava obrambnega sektorja, obseg in vrednost izvoza in uvoza ter cenovna konkurenčnost Slovenije na evropskem obrambnem trgu. V petem delu se obravnava problematika, ki je v naši ekonomski literaturi skoraj popolnoma zanemarjena, namreč o vlogi in možnosti obrambnega sektorja pri gospodarskem razvoju Slovenije (Kolar, 2007). Ta del prispevka temelji na izvirnem empiričnem raziskovanju z anketiranjem slovenskih podjetij, ki sodelujejo z obrambno industrijo. Rezultati so bili pridobljeni z lastno raziskavo na podlagi posebnega anketnega vprašalnika, ki je bil predhodno usklajen z Ministrstvom za obrambo. Zato gre za izvirne evidence, ki doslej za slovenska podjetja v obrambnem sektorju še niso bila analizirana. Specializiranost teh podjetij je prikazana s pomenom obrambne tehnološke in industrijske baze v njih, s pomenom obrambnih proizvodno-dobavnih in protidobavnih verig, povezanosti omenjene baze v podjetju z raziskovalno-razvojno dejavnostjo ter s pomenom velikosti države in velikosti podjetja v omenjenih verigah, pa tudi možnosti za njihov nadaljnji razvoj. V šestem delu so dani sklepi in implikacije za ekonomsko politiko.

2. METODOLOGIJA IN PODATKI

Pri merjenju in analiziranju pomena obrambnega sektorja v gospodarstvu izhajamo iz analize in primerjave obrambnega dela gospodarstva v smislu struktur in njihove dinamike znotraj gospodarstva ter vpetosti v mednarodne blagovne in storitvene tokove. Pri tem uporabljamo merjenje ekonomske povezanosti med različnimi gospodarskimi dejavnostmi, ki temelji na uporabi kazalnikov o strukturi in dinamiki gospodarstva, ter v mednarodni menjavi, njihovi konkurenčnosti in pomenu za obrambno in gospodarsko stabilnost kot dejavnikov za dolgoročni uravnoteženi gospodarski razvoj.

Pri analizi in prikazu pomena obrambnega sektorja v gospodarstvu uporabljamo razpoložljive podatke Svetovne banke (World Bank, 2007) o obrambnih gospodarskih strukturah v proračunskih izdatkih, deležu izdatkov za obrambo v bruto domačem proizvodu (BDP) in deležu obrambnega sektorja v zaposlenosti.

Pri analizi in prikazu blagovne menjave v obrambnem sektorju, vrednosti izvoza in uvoza ter cenovne/kakovostne konkurenčnosti Slovenije na evropskem obrambnem trgu uporabljamo Eurostatovo podatkovno zbirko Comext o mednarodni menjavi. Metodologija analize, ki primerja enote vrednosti izvoza (vrednost izvoza, deljena s količino izvoza proizvoda) z enotami vrednosti sorodnega uvoza (vrednost uvoza, deljena s količino uvoza proizvoda), je (Bojnec in Novak, 2006):

razmerje izvozne do uvozne enote vrednosti = enota vrednosti izvoza/enota vrednosti uvoza.

Razmerja izvozne do uvozne enote vrednosti je uporabljeno kot mera, ki kaže kakovost slovenskega izvoza glede na soroden uvoz. V tem prispevku uporabljamo primerjavo izvozne in uvozne vrednosti v blagovni menjavi Slovenije z drugimi državami EU-27.

V novembru in decembru 2007 smo v 64 slovenskih podjetjih, ki sodelujejo z obrambno industrijo, s pisnim anketnim vprašalnikom izvedli anketo za analizo obrambne tehnološke in industrijske baze v Sloveniji (Bojnec in Čepar, 2008). Anketni vprašalnik je bil sestavljen iz osmih delov: profil podjetja, pomen obrambne tehnološke baze v podjetju, obrambne proizvodno-dobavne in protidobavne verige, povezanost obrambne tehnološke in industrijske baze v podjetju z raziskovalno-razvojno (R&R) dejavnostjo, videnje pomena velikosti države in velikosti podjetja, standardi in konkurenčna sposobnost v dobavnih in protidobavnih verigah, protekcionizem v mednarodni trgovini v zvezi z obrambno tehnološko in industrijsko bazo ter podatki o anketirani osebi. Vprašanja so bila postavljena tako, da se je obkrožil najprimernejši odgovor. Nekatera so imela možnih odgovorov več, pri nekaterih pa je bila dana možnost za pisno pojasnilo. Anketirana podjetja so bila izbrana glede na seznam kakih 100 podjetij, ki smo ga prejeli z Ministrstva za obrambo, in sicer podjetij, ki sodelujejo z obrambnim sektorjem. Tretjina podjetij s seznama ni vključena v našo anketno analizo, ker bodisi ne obstajajo več zaradi združitve ali stečaja, v nekaterih pa poskusi, da bi izvedli anketo, niso bili uspešni. Menimo, da je bila odzivnost podjetij razmeroma visoka, saj sta bili dve tretjini podjetij s seznama sodelujočih z obrambno industrijo pripravljeni v celoti izpolniti anketni vprašalnik, večinoma med obiskom v podjetju.

Eno od analiziranih vprašanj zajema pomen velikosti podjetja. Po velikosti (po številu zaposlenih in vrednosti prihodka) je med 64 podjetji 48,4 % malih, 26,6 % srednje velikih in 25,0 % velikih podjetij. Skoraj polovica podjetij, ki se ukvarja z obrambno tehnološko in industrijsko dejavnostjo, je torej malih. Po prevladujoči dejavnosti (standardni klasifikaciji dejavnosti SKD/NACE) je največ (60,9 %) storitvenih, medtem ko je 15,0 % proizvodnih in 14,1 % predelovalnih podjetij. Večina se jih ukvarja z obrambno tehnološko in industrijsko bazo v Sloveniji na področjih svetovanja, vzdrževanja,

informacijsko-komunikacijske tehnologije, logistike, izobraževanja, raziskovanja, zagotavljanja infrastrukture in drugih storitev za Slovensko vojsko.

Po spolu med anketiranimi v podjetjih, ki so odgovarjali na zastavljena pisna vprašanja, prevladujejo moški (79,7 %) in manj ženske (20,3 %). Po starosti je največ oseb, starih med 30 in 50 let (53,1 %), potem starejših od 50 let (43,8 %) in precej manj mlajših od 30 let (3,1 %) – najmlajša anketirana oseba je bila stara 20 let, najstarejša pa 60, medtem ko je njihova povprečna starost okrog 46 let. Glede na izobrazbo je delež anketiranih oseb, ki imajo peto stopnjo izobrazbe ali manj, 23,4 %, s šesto stopnjo izobrazbe jih je 25,0 %, s sedmo stopnjo pa največ – 39,1 %, z magisterijem ali MBA 7,8 % in z doktoratom znanosti 4,7 %. Anketiranci so po položaju direktorji podjetij in profesorji, če gre za raziskovalno institucijo (37,5 %), vodje oddelkov, svetovalci ali pomočniki direktorjev (35,9 %), drugi nevodstveni delavci iz prodaje, komercialne ali trženja (18,8 %) ter nevodstveni delavci iz nabave, za uradniška in administrativna dela in podobno (7,8 %).

3. OBRAMBNI SEKTOR V GOSPODARSTVU

Makroekonomski pomen obrambnega sektorja v gospodarstvu se pogosto meri z deležem izdatkov za obrambo v celotnih proračunskih odhodkih, z deležem izdatkov za obrambo v BDP in z deležem zaposlenih v obrambnem sektorju. Takšne podatke je mogoče najti v statistiki Svetovne banke med svetovnimi razvojnimi kazalniki (World Bank, 2007, in tabela 1).

Državni proračuni v obrambni sektor, razvoj tehnološke in industrijske baze ter v dobavne verige industrijskih in storitvenih dejavnosti generirajo povpraševanje drugih gospodarskih dejavnosti ter s tem povpraševanjem vplivajo na in ustvarjajo gospodarsko rast (Sandler & Hartley, 1995; 2007). Z makroekonomskega in medsektorskega vidika njihov vpliv kaže na agregatno neposredno in posredno povpraševanje po proizvodih različnih gospodarskih dejavnosti, na agregatno ponudbo različnih vrst podjetij in na gospodarsko rast.

Kirkpatrick (2007) ugotavlja, da stroški v obrambnem sektorju rastejo, medtem ko se proračunski izdatki znižujejo, kar ima pomembne posledice za obrambno politiko in obrambni sektor v sodobnem globalnem gospodarstvu. Delež izdatkov za obrambo v proračunskih izdatkih kaže razlike med državami in tendence v času po letih. Med države z najvišjimi deleži proračunskih izdatkov za obrambo bi lahko uvrstili ZDA in še nekatere države, ki so nastale na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze. Gledano dinamično pa je mogoče opaziti stabilnost v višini deleža, njegovo povečevanje, posebno v Kirgiški republiki in Latviji, ter občutno znižanje, kar velja zlasti za Albanijo,

Tabela 1: Izdatki za obrambo (% proračunskih izdatkov in % BDP) in zaposleni v obrambi (% delovne sile)

	% proračunskih izdatkov					% BDP					% delovne sile				
	1992	1997	2000	2003	2004	1992	1997	2000	2003	2004	1992	1997	2000	2003	2004
Bolgarija	6,8	6,9	7,8	7,6	6,9	2,7	2,1	2,5	2,6	2,4	2,4	3,7	3,5	2,5	2,7
Kanada	7,0	5,9	6,0	6,3	6,5	1,9	1,2	1,2	1,2	1,2	0,6	0,5	0,4	0,4	0,4
Hrvaška	20,3	13,6	6,5	5,1	4,1	7,4	5,7	3,0	2,1	1,7	5,1	4,8	5,2	1,6	1,5
Češka republika	..	..	5,4	5,4	5,1	..	1,5	1,9	2,0	1,8	..	1,3	1,2	1,2	0,5
Danska	..	..	4,2	4,3	4,2	1,9	1,7	1,5	1,5	1,5	1,0	1,2	0,8	0,8	0,7
Estonija	..	3,9	5,1	..	..	0,5	1,1	1,4	1,9	1,8	0,4	0,9	1,1	1,2	0,9
Finska	..	..	3,6	3,3	3,3	1,9	1,5	1,3	1,2	1,2	1,3	1,4	1,4	1,2	1,2
Francija	..	..	5,6	5,3	5,4	3,3	2,9	2,5	2,5	2,5	2,1	1,8	1,5	1,3	1,3
Gruzija	..	8,2	5,3	10,0	9,4	..	1,3	0,6	1,1	1,4	..	1,5	1,4	1,2	1,0
Nemčija	..	4,8	4,7	4,4	4,4	2,0	1,5	1,5	1,4	1,4	1,1	0,9	0,5	0,7	0,7
Irska	3,9	3,6	..	..	..	1,2	0,9	0,7	0,6	0,6	0,9	0,8	0,7	0,5	0,5
Italija	..	..	5,2	4,7	..	2,0	1,9	2,1	1,9	1,9	2,0	2,5	2,1	1,9	1,9
Kazahstan	..	5,7	5,7	7,4	7,0	..	1,1	0,8	1,0	1,0	..	0,9	1,3	1,3	1,2
Kirgiška republika	..	14,9	18,0	..	..	0,7	3,1	2,9	2,9	2,9	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8
Latvija	..	2,2	3,2	6,2	6,0	..	0,6	0,9	1,7	1,7	0,4	0,7	0,8	0,7	0,5
Litva	..	..	6,2	5,8	5,8	..	0,8	1,7	1,6	1,7	0,5	0,6	1,0	1,7	1,7
Luksemburg	..	..	1,9	2,1	2,1	0,9	0,8	0,7	0,9	0,9	0,6	0,8	0,7	0,8	0,8
Moldavija	..	2,4	1,4	1,8	1,3	..	0,9	0,4	0,4	0,4	0,4	0,7	0,6	0,5	0,4
Nizozemska	..	..	4,0	3,7	3,8	2,4	1,8	1,6	1,6	1,6	1,3	0,8	0,7	0,7	0,6
Norveška	..	..	5,3	5,2	5,0	3,0	2,1	1,8	2,0	1,9	1,6	1,5	1,1	1,1	1,0
Portugalska	..	5,7	5,1	..	..	2,6	2,2	2,1	2,1	2,1	1,7	2,0	1,7	1,7	1,7
Ruska federacija	..	..	..	18,6	17,9	5,5	4,5	3,7	4,3	3,9	2,6	2,6	2,0	1,9	2,0
Slovenija	6,1	4,2	2,9	3,6	3,9	2,2	1,5	1,2	1,5	1,6	1,7	1,5	1,4	1,1	1,0
Španija	..	..	3,8	3,7	..	1,5	1,3	1,2	1,1	1,0	1,2	1,6	1,3	1,1	1,1
Švedska	..	..	5,6	4,7	..	2,4	2,1	2,0	1,8	1,7	1,5	2,0	1,9	1,3	0,6
Švica	7,1	4,5	4,2	..	..	1,7	1,2	1,1	1,0	1,0	0,8	0,7	0,7	0,7	0,1
Tadžikistan	..	..	13,4	20,0	15,8	0,4	2,1	1,2	2,2	2,2	0,2	0,5	0,4	0,3	0,6
Turčija	20,5	14,9	..	..	..	3,9	4,1	5,0	4,3	3,9	3,2	3,5	3,5	2,7	2,3
Ukrajina	..	..	13,5	9,6	7,9	..	4,1	3,6	2,8	2,6	1,6	1,7	1,8	1,8	1,2
Velika Britanija	..	..	6,8	7,2	6,5	3,7	2,7	2,5	2,8	2,6	1,0	0,7	0,70	0,7	0,7
Združene države	..	..	..	17,9	19,0	4,9	3,3	3,1	3,8	4,0	1,5	1,1	1,0	1,0	1,0

Vir: Svetovna banka (2007).

Hrvaško, Ciper, Slovenijo, Švico in Turčijo. Slovenija z nekaj manj kakor štiriodstotnim deležem proračunskih izdatkov za obrambo spada med države z nižjim deležem, kar je povezano tudi z odpravo obveznega služenja vojaškega roka.

Tudi za delež izdatkov za obrambo v bruto domačem proizvodu (BDP) veljajo razlike med državami, ki se različno spreminjajo v času s prevladujočo tendenco zniževanja. V zadnjih letih se ta delež v Sloveniji giblje med 1,2 in 1,6 %, torej na podobni ravni kakor druge države EU.

Podatki o deležu zaposlenih v obrambnem sektorju prav tako kažejo razlike med državami, in sicer v višini deleža s splošno tendenco zniževanja deleža zaposlenih v tem sektorju v večini držav EU, ki so prav tako odpravile splošno vojaško obveznost in posodabljaajo obrambne vojaške ustanove (Hooper & Stephens, 2007). Znižanje deleža zaposlenih v obrambnem sektorju je prav tako opazno za države, ki so v različnih fazah približevanja EU, na primer Albanijo, Bosno in Hercegovino ter Hrvaško. Večjo stabilnost ali celo občasno rahlo povečanje tega deleža pa je mogoče opaziti v nekaterih državah, ki so nastale na območju nekdanje Sovjetske zveze, na primer

v Armeniji in Belorusiji. Delež zaposlenih v obrambnem sektorju v Sloveniji se je znižal na okrog 1 %, kar je primerljivo z državami EU.

Podatki potrjujejo, da se v zadnjih letih spreminja vloga in pomen obrambnih industrijskih in storitvenih dejavnosti v strukturi gospodarstva. Kaže se preusmeritev od masovnosti obrambnih sistemov h kakovosti, hitri odzivnosti in inovativnosti, ki se poudarja zlasti s širitvijo NATA in njegovo novo vlogo na globalni ravni, v odnosu do politik in ukrepov EU ter njenih ustanov glede vključevanja malih in srednje velikih podjetij v dobavne verige obrambnih industrijskih in storitvenih dejavnosti, v okviru načinov in vrst protidobave ter v njihovih vplivih na nacionalno in regionalno konkurenčnost, pri čemer sta odločilni kakovost in cenovna konkurenčnost. Pri tem imajo posebno vlogo in pomen srednje visoko- in visokotehnološki proizvodi s pomembnimi pozitivnimi sinergijskimi učinki na preostalo nacionalno in regionalno gospodarstvo, njegove strukture in gospodarsko rast. Obrambne tehnološke, industrijske in storitvene dejavnosti lahko pozitivno učinkujejo na gospodarske dejavnosti, ki so sestavni del dobavne verige za material in storitve ter protidobavo za obrambo.

4. MEDNARODNA TRGOVINA V OBRAMBEM SEKTORJU

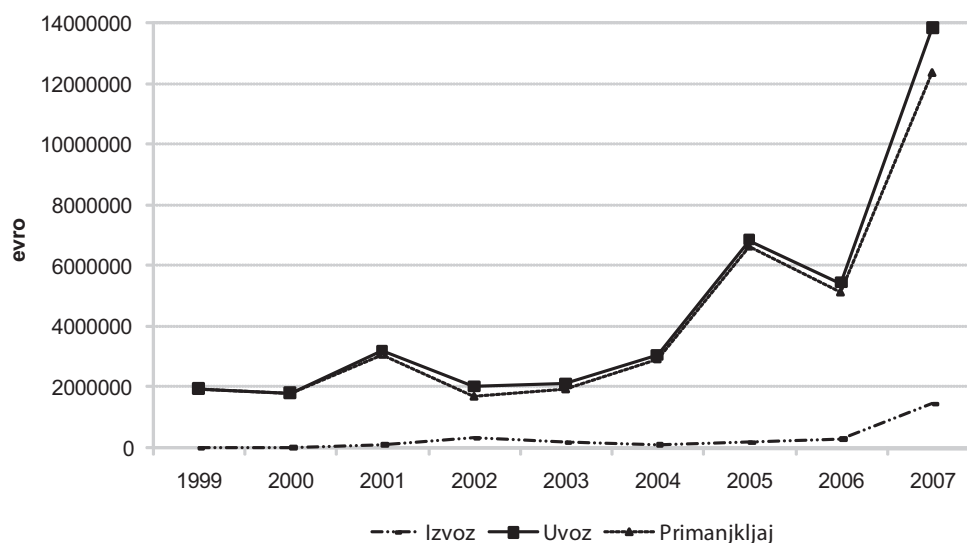
Prehodne raziskave slovenske blagovne menjave so prikazale rezultate na agregirani ravni (Bojnc in Novak, 2004, 2005a, 2005b, 2006). Iz njih ni mogoče razbrati

mednarodne trgovine v obrambnem sektorju. Poleg tega vojaški proizvodi, torej tisti, ki se pretežno uvrščajo v poglavje 93 Kombinirane nomenklature 'Orožje in strelivo, njuni deli in pribor', spadajo med proizvode, za katere na oddelku za statistiko zunanje trgovine v Sloveniji uporabljajo načelo aktivne zaščite podatkov. Takšna je praksa tudi v večini drugih držav članic EU: za omenjene proizvode se objavlja samo skupna vrednost blagovne menjave na ravni celotnega poglavja, brez členitve podatkov po državah trgovinskih partnericah in brez prikaza količinskih podatkov. Podatkov o blagovni menjavi s posameznimi proizvodi (tarifnimi postavkami) iz poglavja 93 Kombinirane nomenklature slovenska statistika ne objavlja, ker so zaupni. Zato smo pregledali tudi Eurostatovo podatkovno zbirko Comext, v kateri pa so prikazani podatki o trgovini za poglavje 93 Kombinirane nomenklature.

Slika 1 prikazuje gibanje izvoza, uvoza in primanjkljaja Slovenije v trgovini z orožjem in strelivom, njunimi deli in priborom z EU-27 (poglavje 93 Kombinirane nomenklature). Primanjkljaj se je močno povečal v letu 2007. Iz slike je jasno razvidno povečevanje uvoza in tako tudi povečevanje primanjkljaja Slovenije v trgovini z orožjem z državami EU-27.

Slovenski uvoz iz drugih držav EU-26 je pogostejši, z večjim številom proizvodov, pa tudi v večjem obsegu in vrednosti, kakor to velja za izvoz v te države. Identificirali smo 13 proizvodov iz Kombinirane nomenklature, ki jih hkrati izvažamo v in uvažamo iz EU-26, zaradi česar je mogoče analizirati cenovno konkurenčnost slovenskega izvoza orožja in streliva, njunih delov in pribora (tabela 2). Večinoma so enote vrednosti slovenskega izvoza ali

Slika 1: Izvoz in uvoz ter primanjkljaj Slovenije v trgovini z orožjem in strelivom, njuni deli in pribor z državami EU-27

Vir: Lastni izračuni po Eurostatovi podatkovni zbirki Comext in Eurostatovi statistiki (2008).

Opomba: Nominalne evrske vrednosti so deflacionalne z letnimi povprečnimi usklajenimi indeksi cen potrošnih dobrin (1999 = 100) za območje evra.

Tabela 2: **Razmerje med slovensko izvozno ceno v EU-26 in slovensko uvozno ceno iz EU-26 za orožje in streliva, njune dele in pribor (na osemestni Kombinirani nomenklaturi)**

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
93033090 – Druge športne in lovske puške		0,11		0,83	1,53	0,71			
93039000 – Drugo strelno orožje in podobne priprave		1,25		0,30		0,74		0,75	0,29
93040000 – Drugo orožje (npr. vzmetne, zračne in plinske puške in pištole; gumijevke), razen orožja pod tarifno številko 9307			0,47		0,60	0,70	0,20	1,25	1,36
93052900 – Deli in pribor izdelkov za puške šibrenice, lovske in športne karabinke pod tarifno številko 9303: drugo						0,09			
93059090 – Deli in pribor izdelkov za vojaško orožje pod tarifno številko 9303 ali 9304: drugo								1,45	4,09
93061000 – Strelivo za puške šibrenice in deli tega streliva; strelivo za zračne puške							0,10	0,05	
93062100 – Strelivo za puške šibrenice				2,74	2,18				
93062970 – Deli streliva za puške šibrenice: drugo	0,72	0,27	0,29	0,06	0,42	0,43		1,29	0,75
93063091 – Drugo strelivo in njegovi deli: naboji s centralnim vžigom	0,24	0,00	0,85	0,77					
93063097, 93063098, 93063099 – Drugo strelivo in njegovi deli	0,00	9,99				0,05			
93069090 – Drugo strelivo in projektili in njihovi deli (ne za vojaške potrebe)							2,19	1,28	4,50
9306S891 – Zaupna trgovina podpoglavja 9306 in SITC skupine 891							1,68	1,03	0,62
93SSS891 – Zaupna trgovina poglavja 93 in SITC skupine 891			0,76	0,15	0,11	0,07	0,30	1,94	0,64

Vir: Lastni izračuni iz Eurostatove podatkovne zbirke Comext.

izvozne cene nižje od enot vrednosti slovenskega uvoza ali uvozne cene, kar bi lahko pomenilo, da v strukturi izvoza prevladujejo proizvodi nižje kakovosti, kakor to velja za strukturo uvoza.

5. ANKETNI REZULTATI

5.1 Pomen obrambne tehnološke in industrijske baze v podjetju

Delež obrambne tehnološke in industrijske baze v celotnih prihodkih/prodaji v podjetjih, ki so vključena v analizo, se giblje različno (tabela 3). Nekaj manj od polovice anketiranih podjetij (45,9 %) ocenjuje, da je delež prihodkov iz dejavnosti podjetja, povezan s to bazo, v celotnih prihodkih podjetja manjši od 10 %.

Kar kaže, da je njihova dejavnost manj povezana z obrambnim sektorjem. To velja tudi za drugo skupino podjetij (24,6 %), ki ocenjujejo, da je delež prihodkov iz dejavnosti njihovega podjetja, povezan z obrambno tehnološko in industrijsko bazo, v celotnih prihodkih podjetja med 10 % in 30 %. Najmanj anketiranih podjetij (6,6 %) pa ocenjuje, da je ta delež med 30 in 50 %. Na drugi strani jih samo 14,8 % ocenjuje, da je ta delež med 50 in 75 %, in le 8,2 % jih je ocenilo, da je delež prihodkov iz dejavnosti njihovega podjetja, povezan z obrambno tehnološko in industrijsko bazo, v celotnih prihodkih nad 75 %. Relativna frekvenčna porazdelitev anketiranih podjetij po deležu prihodkov iz dejavnosti podjetja, ki je povezana s to bazo, v celotnih prihodkih podjetja je precej asimetrična v desno. Zato povprečna vrednost za deleže prihodkov iz te dejavnosti v celotnih prihodkih podjetij ni najboljši reprezentant slednjih. Kljub temu lahko na podlagi frekvenčne porazdelitve ocenimo

Tabela 3: **Pomen obrambne tehnološke in industrijske baze v podjetju**

	Do 10 %	Od 10 do 30 %	Od 30 do 50 %	Od 50 do 75 %	Nad 75 %
Delež v celotnih prihodkih	45,9	24,6	6,6	14,8	8,2
Delež v celotnem dobičku	56,7	13,3	8,3	11,7	10,0
Delež v zaposlenosti	51,6	24,2	4,8	9,7	9,7
Delež proizvodnih zmogljivosti za potrebe Slovenske vojske	74,6	11,9	1,7	10,2	1,7

Vir: Obdelava rezultatov ankete.

Opomba: Relativna frekvenčna porazdelitev 64 anketiranih podjetij po deležu dejavnosti podjetja v obrambni tehnološki in industrijski bazi.

povprečno vrednost. Ta znaša 26,2 % in nam pove, da je povprečno podjetje imelo v celotnih prihodkih 26,2 % prihodkov iz dejavnosti, povezane z obrambno tehnološko in industrijsko bazo. Standardni odklon, ki izraža povprečni odklon od povprečnega odstotka prihodkov, pa iz frekvenčne porazdelitve ocenjujemo na 27 odstotnih točk.

Tudi porazdelitev podjetij po deležu obrambne tehnološke in industrijske baze v celotnem dobičku podjetja je podobna. Večina anketiranih podjetij (56,7 %) ocenjuje, da delež dobička iz dejavnosti, povezane s to bazo, v celotnem dobičku podjetja predstavlja manj od 10 %, 13,3 % jih ocenjuje, da je ta delež med 10 in 30 %, 8,3 % podjetij pa, da je ta delež med 30 in 50 %. Na drugi strani 11,7 % podjetij ocenjuje, da je ta delež med 50 in 75 %, medtem ko jih 10,0 % ocenjuje, da je delež dobička iz dejavnosti, povezane z obrambno tehnološko in industrijsko bazo, v celotnem dobičku podjetja nad 75 %. Tudi ta relativna frekvenčna porazdelitev je asimetrična v desno. Zato povprečna vrednost za deleže tega dobička v celotnem dobičku podjetij ni najboljši reprezentant vseh podjetij. Na podlagi frekvenčne porazdelitve je ocenjena povprečna vrednost, ki znaša 24,9 % in pove, da je povprečno podjetje imelo 24,9 % dobička iz dejavnosti svojega podjetja, povezane z obrambno tehnološko in industrijsko bazo. Standardni odklon, ki opisuje razpršenost odstotkov dobička posameznih podjetij okoli povprečnega odstotka dobička, pa iz frekvenčne porazdelitve znaša 28,3 odstotne točke.

Zanimiva je tudi razporeditev podjetij po deležu obrambne tehnološke in industrijske baze v zaposlenosti v podjetju. V večini anketiranih podjetij (51,6 %) je delež zaposlenih na področju obrambne tehnološke in industrijske baze nižji od 10 %. Slaba četrtina (24,2 %) jih ocenjuje, da je ta delež med 10 in 30 %, in 4,8 %, da je ta delež med 30 in 50 %. Okrog 9,7 % anketiranih podjetij ocenjuje, da ima 50- do 75-odstotni delež, in podoben odstotek jih (9,7 %) ocenjuje, da ima več kakor 75 % zaposlenih na področju obrambne tehnološke in industrijske baze med vsemi zaposlenimi. Porazdelitev je spet asimetrična v desno, čeprav malo manj kakor v prejšnjih dveh primerih. Povprečna vrednost za delež zaposlenih na omenjenem področju med vsemi zaposlenimi v podjetju tako tudi tokrat ni najboljši reprezentant vseh podjetij. Na podlagi frekvenčne porazdelitve je ocenjena povprečna vrednost 23,9 % in nam pove, da je povprečno podjetje imelo med vsemi zaposlenimi 23,9 % zaposlenih na področju obrambne tehnološke in industrijske baze. Standardni odklon, ki nam pove povprečni odklon od povprečnega odstotka zaposlenih, pa je iz frekvenčne porazdelitve ocenjen na 27,1 odstotne točke.

Pomen obrambne tehnološke in industrijske baze v podjetju je ocenjen po deležu proizvodnih zmogljivosti za proizvodnjo za potrebe Slovenske vojske. Okrog tri

četrtine (74,6 %) anketiranih podjetij ocenjuje, da je ta delež največ 10 %, 11,9 % jih ocenjuje, da je ta delež med 10 in 30 %, in 1,7 % jih ocenjuje, da je delež med 30 in 50 %. Na drugi strani 10,2 % podjetij ocenjuje, da je delež med 50 in 75 %, 1,7 % podjetij pa, da ta delež presega 75 %. Močno asimetrična porazdelitev v desno spet kaže na nižjo izpovedno moč povprečne vrednosti za delež proizvodnih zmogljivosti za potrebe Slovenske vojske v celotni proizvodni zmogljivosti podjetja. Na podlagi frekvenčne porazdelitve je ocenjena povprečna vrednost, ki znaša 14,6 % in nam pove, da je povprečno anketirano podjetje za potrebe Slovenske vojske namenilo 14,6 % proizvodnih zmogljivosti. Standardni odklon, ki izraža povprečni odklon od povprečnega odstotka proizvodnih zmogljivosti, je iz frekvenčne porazdelitve ocenjen na 20,2 odstotne točke.

V povprečju se s 14,6 % vseh proizvodnih zmogljivosti in 23,9 % zaposlenih v obrambni tehnološki in industrijski bazi ustvari v povprečju 26,2 % prihodkov in 24,9 % dobička v povezavi z omenjeno bazo. Iz tega izhaja, da so proizvodne zmogljivosti in zaposleni na področju obrambne tehnološke in industrijske baze v obravnavanih podjetjih v povprečju bolj produktivni od drugih področij svojih dejavnosti. Dobičkonosnost prihodkov, ustvarjenih v tej bazi, pa je zaradi nadpovprečno visokih stroškov manjša od povprečne dobičkonosnosti. Variabilnost ocen deležev prihodkov (27 odstotnih točk), dobička (28,3 odstotne točke) in zaposlenosti (27,1 odstotne točke) v dejavnostih, ki so povezane z obrambno tehnološko in industrijsko bazo, je podobna, medtem ko je variabilnost ocenjenih deležev proizvodnih zmogljivosti podjetij za potrebe Slovenske vojske nižja (20,2 odstotne točke).

5.2 Obrambne proizvodno-dobavne in protidobavne verige

Področja dejavnosti, na katerih podjetja sodelujejo z obrambno industrijo, so različna. Največ anketiranih podjetij (24,0 %) sodeluje s Slovensko vojsko pri preskrbi z opremo. Tu je mišljena proizvodnja, pa tudi nekatere druge storitve, povezane z zagotavljanjem delovanja proizvedene opreme za potrebe te vojske. Na drugem mestu (19,2 %) so podjetja, ki sodelujejo s Slovensko vojsko izključno zaradi vzdrževanja njene opreme v najširšem smislu. Na tretjem mestu (17,1 %) so podjetja, povezana s Slovensko vojsko s trgovsko dejavnostjo ter posredovanjem blaga in storitev. Sledijo podjetja (14,4 %), ki so z njo povezana zaradi raziskav in razvoja, primarne proizvodnje (10,3 %) in zagotavljanja infrastrukture (4,1 %). Kar 11,0 % anketiranih podjetij pa se ukvarja z drugimi dejavnostmi za Slovensko vojsko, kakršne so izobraževanje, informiranje, logistika, nadzor, informacijske tehnologije in programiranje. Frekvenčna porazdelitev anketiranih podjetij kaže, da jih je večina vpeta v storitvena področja sodelovanja.

Anketiranci učinkovitost vključevanja v obrambne proizvodno-dobavne in protidobavne verige podjetja v največjem številu ocenjujejo kot zadovoljivo (39,7 %), najmanj (1,6 %) pa se jih izreka za zelo zadovoljivo. 36,5 % anketiranih podjetij ocenjuje to vključevanje kot nevtrarno, preostalih 22,2 % pa kot neuspešno ali popolnoma neuspešno. Podjetja so ocenjevala učinkovitost vključevanja v obrambne proizvodno-dobavne in protidobavne verige na podlagi petstopenjske Likertove lestvice (od 1 do 5), pri čemer ocenjena povprečna učinkovitost oziroma zadovoljstvo nad tem znaša 3,1. To pomeni, da je ocena učinkovitosti vključevanja v obrambne proizvodno-dobavne in protidobavne verige med nevtrarno in zadovoljivo, čeprav bliže oceni nevtrarno.

Večina anketiranih podjetij (56,1 %) ne razvija tako imenovanih izdelkov dvojne rabe, ki bi bili uporabni za vojaške in za civilne namene. Drugi, ki pa jih razvijajo, to počnejo, ker naročila obrambne industrije ne pokrijejo zadosti njihovih proizvodnih zmogljivosti (10,6 %), ker podjetje tako zmanjšuje odvisnost od naročil obrambne industrije (22,7 %) ali ker je narava proizvoda taka, da je uporaben za vojaške in civilne namene (akumulatorji, čelade in podobno) oziroma civilne službe, npr. policijo, varnostno službo in podobno. Ti rezultati kažejo, da ima skoraj 44 % vseh anketiranih podjetij možnost povečati sodelovanje v vojaške namene.

Velika večina anketiranih podjetij (71,4 %) ni bila nikoli v vlogi poddobavitelja v postopkih javnega naročanja, 28,6 % pa jih je pri tem že sodelovalo, in sicer kot poddobaviteljev v postopkih javnega naročanja (69,6 %) v vlogi dobavitelja delov, surovin in storitev ter drugih podjetij (30,4 %), ki so sodelovala pri razvoju Slovenske vojske.

Največje koristi, ki so jih imela podjetja od sodelovanja v dobaviteljski verigi (ugotovljeno z relativno frekvenčno porazdelitvijo vseh odgovorov), so zlasti: nove poslovne priložnosti (24,4 %), rast dobička (14,4 %), povečano vlaganje v raziskave in razvoj (13,8 %), rast izvoza (5,6 %), prodor na nove trge (5,0 %), povečanje zaposlitve (10,0 %), prenos visoke tehnologije in znanja (11,3 %) ter izboljšana kakovost proizvodnje (5,6 %). Najmanjkrat omenjene so koristi zaradi dolgoročnega kapitalskega vlaganja (2,5 %), povečanja tehnoloških zmogljivosti (3,8 %) in nekaterih drugih razlogov (3,8 %), kakršni so povečanje splošne uspešnosti in prepoznavnosti podjetij, spodbujanje tujih naložb in podobno.

Velik del podjetij (40,5 %) še sodeluje z glavnim dobaviteljem za Slovensko vojsko na osnovi protinabav. Takih, ki so sodelovala z glavnim dobaviteljem na osnovi protinabav in iz tega razvila dolgoročno sodelovanje, je 16,7 % anketiranih podjetij. Nekaj manj (14,3 %) je takih, ki niso nikoli sodelovala naprej. Kar 28,6 % anketiranih podjetij pa nikoli ni sodelovalo z dobaviteljem za Slovensko vojsko na osnovi protinabav.

Velika večina (83,9 %) ne predlaga nobenih alternativnih rešitev za proizvodno-dobavne in protidobavne verige, kar je razumljivo, saj skoraj tretjina anketiranih podjetij sploh nikoli ni sodelovala z dobaviteljem na osnovi protinabav. Drugih 16,1 % podjetij, ki ima predloge alternativnih rešitev za proizvodno-dobavne in protidobavne verige, najpogosteje navaja protidobave izdelkov, protitokove za financiranje ter izvajanje raziskav in razvoja, izboljšanje kakovosti programov za kupce, vključevanje znanja kot predmeta protidobav, vzpodbujanje vključevanja, sodelovanje pri NATO-vih razpisih in razpisih Evropske obrambne agencije (European Defence Agency – EDA, 2008, www.eda.eu) ter večjo prilagodljivost Ministrstva za obrambo in podobno.

5.3 Povezanost obrambne tehnološke in industrijske baze z raziskovalno-razvojno dejavnostjo v podjetju

Velikost deleža prihodkov podjetja za raziskave in razvoj (R&R) kaže raziskovalno intenzivnost v analiziranih podjetjih. Manj kakor 1 % celotnih prihodkov nameni za R&R 35,5 % teh podjetij. Najmanj od vseh (19,4 %) pa nameni za R&R med 1 in 3 % vseh svojih prihodkov. Pomembna ugotovitev je, da skoraj polovica analiziranih podjetij (45,2 %) daje za R&R več kakor 3 % svojih prihodkov, kar kaže na visoko raziskovalno-razvojno usmeritev podjetij, ki so povezana s Slovensko vojsko. Ta visoka usmeritev izhaja tudi iz primerjave anketnih podatkov s podatki o deležu bruto domačih izdatkov za R&R v bruto domačem proizvodu za posamezne države članice EU in za države pridružene članice EU. Za Slovenijo znaša ta delež 1,53 %, za države razširjene EU-27 1,83 % in za stare države EU-15 1,91 %. Podrobnejši prikaz po posameznih državah v letih 1997–2008 je v tabeli 4.

Za našo raziskavo je pomemben tudi delež prihodkov podjetja, ki se nameni za R&R za potrebe obrambne industrije. Več od polovice vseh anketiranih podjetij (54,8 %) porabi za te R&R manj od 1 % vseh prihodkov. Dobra četrtina (27,4 %) nameni zanje več od 3 % prihodkov, 17,7 % anketiranih podjetij pa med 1 in 3 %. Čeprav je precej manjši delež podjetij, ki namenijo za R&R na področju obrambne industrije več od 3 % prihodkov, kakor to velja v splošnem, lahko zaključimo, da so izdatki za te R&R razmeroma veliki. To pa kaže na možnosti razvoja obrambne tehnološke in industrijske baze posameznih podjetij v prihodnje.

Velik del anketiranih podjetij (33,9 %), ki sodelujejo s Slovensko vojsko, razvija in izboljšuje kakovost svojih izdelkov in storitev večinoma samih in se ne povezuje z drugimi obrambnimi podjetji doma ali v tujini. S slednjimi pa se povezuje prav tolikšen odstotek anketiranih podjetij občasno in 25,8 % podjetij pogosto.

Tabela 4: Delež bruto domačih izdatkov za raziskave in razvoj v bruto domačem proizvodu (%)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
EU-27	1,78 (s)	1,79 (s)	1,84 (s)	1,85 (s)	1,86 (s)	1,87 (s)	1,86 (s)	1,82 (s)	1,82 (s)	1,84 (s)	1,83 (s)	:
EU-15	1,83 (s)	1,84 (s)	1,89 (s)	1,91 (s)	1,92 (s)	1,93 (s)	1,92 (s)	1,89 (s)	1,89 (s)	1,91 (s)	1,91 (s)	:
Belgija	1,83	1,86	1,94	1,97	2,08	1,94	1,88	1,87	1,84	1,88 (p)	1,87 (p)	:
Bolgarija	0,51	0,57	0,57 (b)	0,52	0,47	0,49	0,5	0,5	0,49	0,48	0,48	:
Češka	1,08	1,15	1,14	1,21	1,2	1,2	1,25	1,25	1,41	1,55	1,54	:
Danska	1,92	2,04	2,18	2,24	2,39	2,51	2,58	2,48	2,45	2,46	2,54 (e)	:
Nemčija	2,24	2,27	2,4	2,45	2,46	2,49	2,52	2,49	2,48	2,54	2,53 (e)	:
Estonija	:	0,57	0,69	0,61	0,71	0,72	0,77	0,86	0,94	1,15	1,14 (p)	1,19 (e)
Irska	1,27 (e)	1,24	1,18 (e)	1,12	1,1	1,1	1,17	1,24	1,25	1,3 (p)	1,31 (p)	1,36 (e)
Grčija	0,45	:	0,6	:	0,58	:	0,57	0,55 (e)	0,58	0,57 (e)	0,57 (e)	:
Španija	0,8	0,87	0,86	0,91	0,91	0,99	1,05	1,06	1,12	1,2	1,22 (p)	:
Francija	2,19 (b)	2,14	2,16	2,15 (b)	2,2	2,23	2,17	2,15 (b)	2,1	2,1 (p)	2,08 (p)	:
Italija	1,03 (b)	1,05	1,02	1,05	1,09	1,13	1,11	1,1	1,09	1,14	:	:
Ciper	:	0,22	0,23	0,24	0,25	0,3	0,35	0,37	0,4	0,43	0,45 (p)	:
Latvija	0,38	0,4	0,36	0,44	0,41	0,42	0,38	0,42	0,56	0,7	0,63	:
Litva	0,54	0,55	0,5	0,59	0,67	0,66	0,67	0,75	0,75	0,79	0,82	:
Luksemburg	:	:	:	1,65	:	:	1,65	1,63	1,56	1,66	1,63 (p)	:
Madžarska	0,72 (i)	0,68	0,69 (i)	0,78 (i)	0,92 (i)	1 (i)	0,93 (i)	0,88 (b)	0,94	1	0,97	:
Nizozemska	1,99	1,9	1,96	1,82	1,8	1,72	1,76	1,78 (p)	1,72 (p)	1,71 (p)	1,7 (p)	:
Avstrija	1,7 (e)	1,78	1,9 (e)	1,94 (e)	2,07 (e)	2,14	2,26 (e)	2,26	2,44 (e)	2,46	2,56 (e)	2,64 (e)
Poljska	0,65	0,67	0,69	0,64	0,62	0,56	0,54	0,56	0,57	0,56	:	:
Portugalska	0,59	0,65	0,71	0,76 (e)	0,8	0,76 (e)	0,74	0,77 (e)	0,81	1 (e)	1,18 (p)	:
Romunija	:	0,49	0,4	0,37	0,39	0,38	0,39	0,39	0,41	0,45	0,54	:
Slovenija	1,29	1,36	1,39	1,39	1,5	1,47	1,27	1,4	1,44	1,56	1,53 (p)	:
Slovaška	1,08 (b)	0,78	0,66	0,65	0,63	0,57	0,57	0,51	0,51	0,49	0,46	:
Finska	2,7	2,86	3,16	3,34	3,3	3,36	3,43	3,45	3,48	3,45	3,47	3,38 (i)
Švedska	3,48 (i)	:	3,61 (i)	:	4,17 (i)	:	3,85 (i)	3,62 (i)	3,8 (b)	3,74	3,63 (p)	:
Velika Britanija	1,77	1,76	1,82	1,81	1,79	1,79	1,75	1,69	1,73	1,76	:	:
Norveška	1,63	:	1,64	:	1,59	1,66	1,71	1,59	1,52	1,52	1,65	:
Združene države	2,56 (i)	2,61 (bi)	2,65 (i)	2,73 (i)	2,74 (i)	2,64 (i)	2,67 (ip)	2,58 (i)	2,61 (ip)	2,61 (ip)	:	:
Japonska	2,87	3	3,02	3,04	3,12	3,17	3,2	3,17	3,32	:	:	:

Vir: Eurostat 2008.(i) podatek ni na voljo; (s) Eurostatova ocena; (p) predhodni podatek; (b) prelom v podatkih; (e) ocenjena vrednost; (i) podrobnejše pojasnilo navedeno pri viru podatkov.

Najmanjši del anketiranih podjetij (6,5 %) pozna stalno povezovanje. Ti podatki kažejo, da imata slabi dve tretjini anketiranih podjetij vzpostavljeni neko obliko sodelovanja z drugimi obrambnimi podjetji doma ali v tujini.

Podjetja se z drugimi znanstvenimi institucijami doma različno intenzivno povezujejo zaradi večje ponudbe kakovostnih izdelkov in storitev. Delež anketiranih podjetij, ki se ne povezujejo z drugimi obrambnimi podjetji

(33,9 %), je nekoliko nižji od deleža tistih, ki se ne povezujejo z drugimi znanstvenimi institucijami (34,9 %). To kaže, da podjetja, ki nimajo povezav z drugimi obrambnimi podjetji, tudi ne sodelujejo z znanstvenimi institucijami. Občasno se z znanstvenimi institucijami doma povezuje 46,0 % anketiranih podjetij, pogosto 14,3 % in stalno 4,8 %. To kaže, da je odstotek podjetij, ki se povezujejo z znanstvenimi institucijami, podoben deležu podjetij, ki se povezujejo z drugimi obrambnimi podjetji.

5.4 Standardi in viri protekcionizma v mednarodni trgovini v obrambnem sektorju

Morebitne ovire v mednarodni trgovini, ki izhajajo iz različnih norm za varnost in standardov za proizvode in storitve v dobavnih in protidobavnih verigah, ter viri protekcionizma v tej trgovini na področju obrambne tehnološke in industrijske baze so analizirani na ravni podjetja tako, da smo anketirane vprašali, ali so podjetju poznani standardi in mehanizmi protekcionizma v mednarodni trgovini na tem področju. Anketirana podjetja so potrdila, da so različne norme za varnost ter standardi za proizvode in storitve pomembni za konkurenčno sposobnost v dobavnih in protidobavnih verigah. Skoraj vsa (93,5 % vseh anketiranih) menijo, da so te norme in standardi (tako imenovani standardi STANG, ki so v uporabi v NATU, in drugi standardi, specifični za obrambno industrijo) pomembni za konkurenčno sposobnost v dobavnih in protidobavnih verigah. Samo 6,5 % pa jih meni nasprotno. Tista podjetja, ki priznavajo pomen norm za konkurenčnost, to utemeljujejo z dejstvom, da so standardi pomembni za zagotavljanje kakovosti – proizvodi jim morajo ustrezati, da se lahko uporabijo za vgradnjo, prodajo ali proizvodnjo. Poslovni partnerji želijo, da podjetje upošteva te standarde, ker jim zagotavljajo večjo gotovost glede pričakovane kakovosti proizvoda. Če jih podjetje ne upošteva, težko prepriča poslovne partnerje k sodelovanju.

Standardi poenostavljajo vzdrževanje in servis ter preprečujejo ilegalno proizvodnjo, zagotavljajo varnost, skladnost in dostopnost. So pomembni, ker jih zahtevajo in pričakujejo kupci, podjetja pa od svojih dobaviteljev. Standardi olajšujejo sodelovanje med podjetji in omogočajo nadzor kakovosti proizvoda, pomembni pa so tudi zgolj iz formalnih razlogov pri razpisih. Obstoj standardov in norm v podjetju pomaga pri uveljavljanju izdelka, dviguje reference podjetja ter zagotavlja skladnost protokolov iz različnih držav in različnih dobaviteljev. Standardi zagotavljajo sledljivost izdelkov, pri razvoju novega proizvoda pa njihovo upoštevanje olajša in skrajša razvoj.

Doseganje standardov po drugi strani lahko razumemo tudi kot dokaz usposobljenosti proizvajalca. Norme za različne proizvode in storitve zagotavljajo raven usposobljenosti podjetja in njegovo konkurenčnost na mednarodnih trgih; brez njih se namreč težko osvajajo novi trgi, saj obstoj standardov pomaga tudi pri trženju. Norme in standardi zagotavljajo tudi varnost proizvodov in storitev, ki postaja vse pomembnejša, države članice NATA pa jih sprejemajo, da omejijo pristop na trg podjetjem iz držav, ki niso v severnoatlantskem zavezništvu. Norme naj bi po mnenju nekaterih podjetij celo preprečevale odliv vojaških proizvodov v ilegalno sfero in omejevale črni trg s slednjimi.

Po izkušnjah nekaterih anketiranih podjetij, ki priznavajo pomen standardov, podjetje dobavitelj končnemu

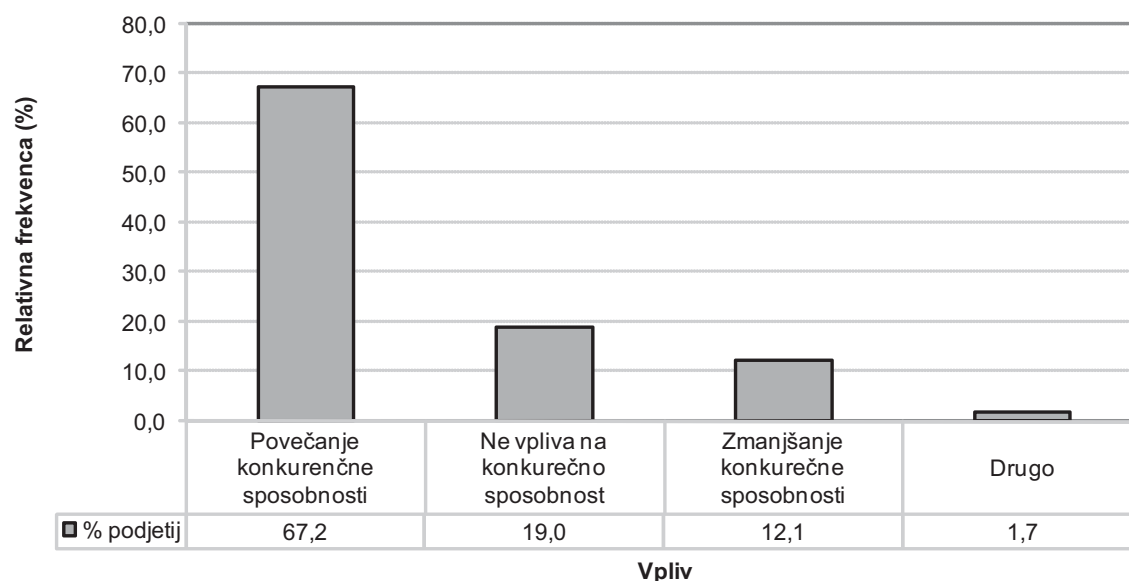
uporabniku dobavi izdelke, ki jih ta zahteva v razpisu. Končni uporabnik presodi, ali je treba zaradi preverjene certificirane kakovosti izdelka plačati več ali mu to zaradi nižjih zahtev ni potrebno. Med dobavitelji, ki ponujajo podobno kakovost glede na zahtevo končnega kupca, se izbere dobavitelj po načelih, ki veljajo v komercialnem svetu. Standardi (STANAG, ANSI in podobno) zahtevajo izrecne lastnosti, ki jim morajo ustrezati izdelki, in predpisujejo načine testiranja le-teh. Z izdelki, ki bi zadostili zahtevam, postavljenim v standardih, in imeli ustrezne certifikate, pa so povezani dokaj visoki stroški in visoka tehnološka usposobljenost, ki si jih manjša in srednje velika podjetja ponavadi ne morejo privoščiti oziroma je ne morejo dosegati. Če dobavitelj ne zagotavlja izdelka, ki zadošča standardom STANAG, končni uporabnik pa to zahteva, to seveda zmanjšuje konkurenčno sposobnost podjetja v dobavnih verigah.

Tista redka podjetja, ki ne verjamejo, da so standardi in norme pomembni za konkurenčno sposobnost v dobavnih in protidobavnih verigah, trdijo, da je še vedno mnogo proizvodov in storitev, pri katerih se standardi ne uporabljajo, in da gre izumiteljstvo prek vseh standardov. Standardi NATA naj tudi ne bi bili nič pomembnejši od drugih proizvodnih standardov, kar naj bi se pokazalo pri helikopterjih iz Združenih držav in letalih iz Švice, saj so proizvodnja delov za zračno plovbo in pooblaščen servisi za popravilo podrejeni standardom, ki veljajo v zračnem prometu (FAA, JAR in podobno), in ne standardom NATA, in sicer ne glede na to, ali gre za vojaško ali civilno uporabo.

Ugotovili smo tudi, da večina anketiranih podjetij (53,1%) ne pozna nobenih mehanizmov protekcionizma v mednarodni trgovini na področju obrambne tehnološke in industrijske baze. Drugih 46,9 % anketiranih podjetij je za te mehanizme vsaj slišalo.

Zanimalo nas je tudi, ali so podjetja pri poslovanju že naletela na katere od mehanizmov protekcionizma, ki so jih ovirali v mednarodni trgovini na področju obrambne tehnološke in industrijske baze. V skladu z logičnim pričakovanjem je samo del podjetij, ki so za te mehanizme že slišala, naletel na katerega od njih, ki bi podjetje lahko oviral v mednarodni trgovini na tem področju. Na take ovire je tako že naletelo 29,7 % anketiranih podjetij, preostalih 70,3 % pa še ne. Tisti, ki so imeli probleme zaradi mehanizmov protekcionizma, najpogosteje navajajo osebno poznanstvo in neformalne povezave med ključnimi osebami, liste držav, s katerimi je prepovedano trgovanje, splošno zaščito obrambne industrije v domači državi, vpliv lobijev v obrambnih telesih in neenako dostopnost do informacij. Pogosto gre tudi za politične pritiske posameznih držav pri nakupu opreme in orožja, za večji vpliv in moč velikih držav in podjetij ter onemogočanje malih podjetij s strani generalnih zastopnikov – oddala naj bi ponudbo proizvajalca, ki ga zastopa generalni zastopnik. Mehanizmi protekcionizma, ki jih podjetja tudi omenjajo,

Slika 2: **Relativna frekvenčna porazdelitev anketiranih podjetij glede na njihovo mnenje o vplivu odločitve, da lahko glavni dobavitelj išče podizvajalce ne glede na njihov sedež, na konkurenčno sposobnost podjetij**

Vir: Rezultati lastne izvedene ankete.

so še standardi NATA in postopki NATA pri nabavi proizvodov obrambne tehnološke in industrijske baze.

Zanimivo vprašanje je, kakšen vpliv bi imela odločitev pri javnem naročanju držav članic EU, da lahko glavni dobavitelj išče podizvajalce ne glede na njihov sedež (slika 2). Več kakor dve tretjini anketiranih podjetij (67,2%) menita, da bi taka odločitev povečala konkurenčno sposobnost podjetij. Le 19 % jih meni, da to ne bi imelo vpliva na konkurenčno sposobnost podjetij, 12,1 % pa, da bi jo celo oslabilo. Manj kakor dva odstotka anketiranih navaja druge posledice, na primer da je za konkurenčno sposobnost pomembno visoko razmerje med kakovostjo in ceno, ki pa je malo odvisna od sedeža podizvajalca.

5.5 Videnja pomena velikosti države in velikosti podjetja

Proučiti želimo, ali je velikost države (majhna ali velika država) pomembna v obrambnih proizvodno-dobavnih in protidobavnih verigah. Večina (85,5 %) odgovorov anketiranih podjetij temu pritruje, medtem ko drugih 14,5 % anketiranih podjetij meni, da velikost države ni pomembna. Podjetja, ki potrjujejo pomen velikosti države, menijo, da je to pomembno zato, ker imajo večje države večje obrambne potrebe, večji proračun in večje zmogljivosti, medtem ko majhne države zaradi manjše ekonomije obsega in manjših sredstev ne podpirajo dovolj svojih podjetij na obrambnem področju. Večje države naj bi imele tudi večje in

močnejše lobije, večji trg, večjo vojsko, večje domače kupce in boljše mednarodne reference. Zagotavljale naj bi boljše možnosti za sodelovanje z raznovrstnimi, bolj kakovostnimi poslovnimi partnerji pri izdelavi zahtevnih tehnoloških izdelkov za obrambno industrijo ter boljše možnosti za sodelovanje s številnimi podjetji glede protidobav, bodisi pri vključenosti domače industrije bodisi pri neposrednih protidobavah. Večje države imajo več stikov z velikimi proizvajalkami in večinoma globalno pokrivajo potrebe, majhne države pa imajo pri tem le obrobno vlogo.

Zahteve tujih kupcev se nanašajo na izrabo ekonomije obsega in so navadno večje od zmogljivosti majhnih držav. Prepoznavnost in moč sta pogosto premo sorazmerni z velikostjo države, kar je lahko povezano tudi s političnimi razlogi. Po drugi strani podjetja menijo, da imajo majhne države manjšo izbiro proizvodov in tudi naročajo manj. Velike države v primerjavi z manjšimi lažje sodelujejo v velikih konzorcijih in večjih projektih. Pomemben argument pomena velikosti države so zlasti ekonomije obsega velikih držav, boljši prodajni pogoji zaradi večje pogajalske moči in navadno daljša tradicija večjih igralcev.

Utemeljitev podjetij, ki pomena velikosti države ne priznavajo, je, da imajo lahko tudi manjše države veliko zmogljivost, po drugi strani pa odprava trgovinskih omejitev nasploh in zlasti v EU odpira trg tudi manjšim državam, ki lahko z globalizacijo dejavnosti nadoknadijo svojo majhnost. Važnejša od velikosti države naj bi bila velikost posla. Večja država bi bila lahko celo ovira, saj

prinaša s sabo več podjetij in tako večjo konkurenco v državi. Bolj kakor velikost naj bi bili pomembni politika in usmerjenost države na obrambnem in gospodarskem področju.

Velikost podjetja (malo ali srednje veliko) je pomembna za obrambne proizvodno-dobavne in protidobavne verige. Večina anketiranih podjetij je odgovorila (65,1%), da je pomembno, ali gre za malo, za srednje veliko ali veliko podjetje, medtem ko jih je negativno odgovorilo malo več (34,9 %) kakor pri prejšnjem vprašanju glede velikosti države. Pozitivne odgovore so utemeljevali s tem, da imajo večja podjetja večjo možnost razvoja, večje trge, mala podjetja pa so lahko boljša v visoki tehnologiji in ekskluzivnih izdelkih. Mala podjetja so prilagodljivejša, velika pa lahko dosega ekonomijo obsega in izkoriščajo prednosti večje ponudbe. Večjim podjetjem koristi večji obseg kapitala, lažje pridobivajo večje projekte, imajo več sredstev in večjo kritično maso strokovnjakov. Večja podjetja tudi lažje dobijo bančno garancijo, medtem ko mala nimajo vedno dovolj razvojnih zmogljivosti, teže pridobijo projekte in teže obvladujejo velike posle. Večja podjetja imajo večjo monopolno moč in navadno obvladujejo več kakovostnega znanja, boljša so v proizvodnji in lažje konkurirajo tujim koncernom, tudi njihova finančna zmogljivost je večja, čeprav so inovacije pogostejše v manjših podjetjih. Večja podjetja imajo več usposobljenih ljudi in finančnih zalog, ki so pomembne pri večjih projektih. Slaba stran malih podjetij je tudi, da so zahteve tujih kupcev pogosto večje od zmogljivosti teh podjetij. Večja podjetja imajo navadno več referenc ter dajejo večjo varnost in gotovost kupcu. Pri malih podjetjih je tveganje dobav večje, težje financirajo razvoj in proizvodnjo, velika podjetja pa z malimi pogosto nočejo sodelovati, ker zaradi premajhne zmogljivosti ne morejo zadovoljiti njihovih potreb. Velika in srednje velika podjetja imajo več možnosti pri pridobivanju in zagotavljanju sredstev, lažje se pozicionirajo pri velikih projektih, ponujajo celovitejša rešitve ter se lažje uveljavijo, ker so bolj poznana in prepoznavna. Večja velikost podjetja pomeni večjo formalno in neformalno moč, ki igra pomembno vlogo tudi pri sodelovanju na razpisih, velikost namreč navadno vzbuja večje zaupanje in verodostojnost.

Podjetja, ki menijo, da velikost ni pomembna v obrambnih proizvodno-dobavnih in protidobavnih verigah, navajajo predvsem naslednje argumente. Bolj kakor velikost je pomembna kakovost in konkurenčnost, raznovrstnost in relativni obseg ponudbe. Nekatera podjetja navajajo, da je tudi malim podjetjem uspelo v velikih obrambnih verigah, poudarjajo pa njihovo veliko prilagodljivost, ki nadomešča druge prednosti velikih podjetij in jih tako postavlja v podoben položaj. Majhnost omogoča včasih celo večjo specializiranost in osredotočenost ter večjo tehnološko odličnost. Ali je velikost podjetja pomembna ali ne, je po navajanju nekaterih podjetij odvisno tudi od vrste izdelkov in tehnologij ter dejavnosti. Odločilnejša je strokovnost in zmožnost zagotavljanja konkurenčne prednosti, ki ni vedno odvisna od velikosti podjetja.

Posebno v storitveni in še konkretnije v posredniški dejavnosti, po mnenju nekaterih, velikost še sploh ni pomembna, tržni mehanizmi naj bi namreč dajali enake možnosti malim in velikim podjetjem.

Anketirana podjetja ocenjujejo, da se s sodelovanjem in povezovanjem s tujimi podjetji obrambne industrije ponuja priložnost za obstoj in nadaljnji razvoj (87,3%). Le 12,7 % jih je drugačnega mnenja. V Sloveniji pogrešajo in si želijo institucijo (79,4 %), ki bi spremljala obrambno industrijo ter usklajevala in usmerjala nadaljnji razvoj tega področja. Na drugi strani je 20,6 % anketiranih podjetij trdilo, da v Sloveniji obstaja institucija, ki spremlja obrambno industrijo ter usklajuje in usmerja nadaljnji razvoj tega področja. Pri tem imajo najpogostejše v mislih institucije, kakršne so Ministrstvo za obrambo, Gospodarska zbornica Slovenije, različna združenja pri zbornici in Sekcija za protidobave pri Gospodarski zbornici Slovenije.

Informacije, ki jih podjetja dobijo od obrambnih institucij (Slovenska vojska, Ministrstvo za obrambo in podobno) za nadaljnje odločitve glede razvoja novih izdelkov in storitev (gre za razmeroma frekvenčno porazdelitev odgovorov), so po mnenju anketiranih podjetij po kakovosti nezadostne (36,5 %) in nepravčasne (24 %). Na drugi strani se zdijo zadostne (22,1 %) in pravočasne (17,3 %). Glede pridobljenih informacij ima večina negativno mnenje (60,5 %) v primerjavi s pozitivnimi (39,5 %).

5.6 Informacije o dobavnih in protidobavnih verigah

Osrednjo vlogo pri krepitvi skupne evropske obrambne tehnološke in industrijske baze ima Evropska obrambna agencija (angl. EDA), za katero je že slišala večina slovenskih anketiranih podjetij (78,1 %). Delež nepoznavanja (21,9 %) je razmeroma visok, saj gre za podjetja, ki so povezana z obrambno industrijo. Še slabše je poznavanje vsebine delovanja Evropske obrambne agencije, saj ga pozna le 39,1 % anketiranih podjetij. Spletni portal, na katerem lahko pridejo do informacij o naročilih blaga in storitev z obrambnega področja v državah EU, pozna 53,1 % anketiranih podjetij. Ugotovimo lahko, da je poznavanje Evropske obrambne agencije in njenega spletnega portala z informacijami o naročilih blaga in storitev z obrambnega področja med slovenskimi podjetji obrambne industrijske in tehnološke baze srednje dobro. Od tistih, ki spletni portal poznajo, največ anketiranih podjetij (42,6 %) občasno spremlja njegovo vsebino. Drugo največje število teh podjetij (34,0 %) vsebine tega portala ne spremlja nikoli, 12,8 % pa vsak dan in 10,6 % pogosto.

Javne razpise in natečaje s področja obrambne industrije spremlja načrtno prek za to določene odgovorne osebe v podjetju kar 58,7 % anketiranih podjetij. Del drugih podjetij, ki tega ne počne načrtno (41,3 %), lahko izve za

te razpise in natečaje po naključju ali v sredstvih javnega obveščanja. Kar pomeni, da izve zanje tudi nekaj podjetij, ki jih ne spremljajo načrtno.

6. Sklep in implikacije

Obrambni sektor pri nas in drugod po svetu, zlasti v državah EU, gre skozi prestrukturiranje, kar v večini analiziranih držav pomeni relativno zmanjševanje njegovega gospodarskega pomena. To potrjujejo podatki in primerjave med državami in v času o deležu izdatkov za obrambo v proračunskih odhodkih, o deležu izdatkov za obrambo v bruto domačem proizvodu in o deležu zaposlenih v obrambnem sektorju. Slovenija je po relativnem gospodarskem pomenu obrambnega sektorja primerljiva z drugimi državami EU.

Uvoz orožja in streliva, njunih delov in pribora v Slovenijo iz držav EU-27 se je povečal in zato se je povečal tudi trgovinski primanjkljaj pri teh proizvodih, saj izvoz sorodnih proizvodov stagnira, razen v letu 2007, ko se je rahlo okreplil. V splošnem je tudi cenovno/kakovostna konkurenčnost slovenskega izvoza pri teh proizvodih nižja v primerjavi s slovenskim uvozom. Posebej izvedena anketa v slovenskih podjetjih je potrdila, da različne norme za varnost ter standardi za proizvode in storitve pomembno vplivajo na konkurenčno sposobnost v dobavnih in protidobavnih verigah. Večina naših podjetij z obrambnega področja zaradi razmeroma nizke vpetosti v mednarodne trgovinske tokove ne pozna mehanizmov protekcionizma v mednarodni trgovini glede obrambne tehnološke in industrijske baze. Slovenska podjetja na področju obrambnega sektorja, na katerem v EU igra pomembno vlogo specifično javno naročanje držav članic EU, poudarjajo pomembnost, da lahko glavni dobavitelj išče podizvajalce ne glede na njihov sedež, kot dejavnik povečanja mednarodne konkurenčne sposobnosti podjetij.

Iz pisnih anket in intervjujev v podjetjih obrambne tehnološke in industrijske baze izhajajo nekateri sklepi in implikacije v zvezi s to bazo in javnim naročanjem. Prvič, izboljšati bi veljalo informacije o javnih naročilih, kar bi sicer moralo biti zlasti v poslovnem interesu samih podjetij, ki poslujejo na področju obrambne industrijske in tehnološke baze. Med pravočasnimi informacijami so bile navedene potrebe po novih izdelkih, da se lahko pravi čas pripravijo glede na pričakovanja in standarde. Kljub temu se opaža, da zlasti manjša anketirana podjetja še vedno pričakujejo več informacij o javnih naročilih iz Ministrstva za obrambo, saj naj velika podjetja ne bi bila pripravljena na sodelovanje z njimi. Nekatera podjetja so tudi navajala, da so dejanske koristi od pridobitve dovoljenja za trgovanje z vojaškimi proizvodi precej nižje od pričakovanih. Obveščanje podjetij o obrambnih industrijskih in tehnoloških bazah naj bi bilo bolj usklajeno. Podjetja bi si želela tudi več pravočasnih usmeritev iz Slovenske vojske glede strategije za

nekatera področja. Drugič, pri javnih razpisih naj bi bil pomen referenc, ki jih imajo lahko le velika podjetja, prevelik, mala in novoustanovljena podjetja namreč tako le težko dobijo priložnost, da se izkažejo. Odzivni čas od zasnove do uspešne izvedbe projekta je zelo kratek, kar predstavlja za podjetja nove izzive zaradi povečane konkurence. Tretjič, podjetja pogrešajo neodvisno institucijo, ki bi bila zunaj Ministrstva za obrambo, ki bi skrbela za obrambno področje in sektor vojaške industrije, ki bi pomagala slovenskim podjetjem pridobivati protidobavne posle in ki bi vnaprej obveščala o razpisih, da bi se podjetja lahko pravočasno pripravila in rezervirala zmogljivosti pri dobaviteljih.

Podjetja pogrešajo tudi več tehnične pomoči pri razpisih in izvedbi projektov. Natančni tehnični opisi kakovosti materialov in standardi za orožje pri naročanju so pomembni za kakovost, s katero se konkurira. Protidobave so povezane z likvidnostjo podjetij in s potrebo po zaščiti izumov in varstva patentov. V protidobave bi veljalo vključiti več znanja in razvojno-raziskovalnih dejavnosti iz naravoslovnih znanosti in biomedicine, tehničnih znanosti in interdisciplinarnih ved. Podjetja prav tako pogrešajo prioritete in priporočila raziskav, ki jih financira NATO in večje svetovne velesile na področjih, kakršna so podnebje, bolezni in ekologija.

Članstvo Slovenije v NATU in EU ima vpliv na kupovanje orožja v tujini in na specializiranost obrambnega sektorja pri nas. Sklenemo lahko, da je bilo doslej vprašanje slovenskih obveznosti preveč v ospredju, premalo pa so bile izkoriščene priložnosti, ki bi jih Slovenija pri tem lahko izkoristila. Možnosti obrambnega sektorja za gospodarski razvoj pri nas bi bile zato lahko večje, zlasti z večjo vključenostjo naših podjetij v različne oblike izvoznih tokov.

Literatura in viri

Bojnec, Š. & Čepar, Ž. (2008). Krepitev Skupne evropske obrambne tehnološke in industrijske baze. Raziskovalni projekt v okviru ciljnega raziskovalnega programa »Znanje za varnost in mir 2006–2010«. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za management Koper.

Bojnec, Š. & Fošner, A. (2008). Input-output relations of the defence technological and industrial base. V: Intercultural dialogue and management, Management International Conference in Barcelona. Koper: Faculty of Management, 1527–1534.

Bojnec, Š. & Novak, M. (2004). Kakšna je slovenska blagovna menjava po tehnološki intenzivnosti? IB revija 38(3): 37–56.

Bojnec, Š. & Novak, M. (2005a). Ali znotrajpanožna trgovina prevladuje v slovenski blagovni menjavi? IB revija 39(3): 22–40.

Bojnec, Š. & Novak, M. (2005b). Metodologija za ugotavljanje konkurenčnih prednosti in pozicioniranje sektorjev slovenskega gospodarstva po konkurenčnosti blagovne menjave. *IB revija* 39(1–2): 4–25.

Bojnec, Š. & Novak, M. (2006). Cenovna konkurenčnost slovenske zunanje trgovine. *IB revija* 40(3): 47–62.

European Defence Agency (2008). www.eda.europe.eu.

Eurostat (2008). Comext Trade Dataset. Luxembourg: Eurostat Statistical Office of the European Communities.

Eurostat (2008). Science and Technology / Research and Development / Research and development expenditure, by sectors of performance - % of GDP. Luxembourg: Eurostat Statistical Office of the European Communities. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,39140985&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=detailref&language=en&product=EU_TB_science_technology_innovation&root=EU_TB_science_technology_innovation/t_science/t_research/tsc00001.

Guay, T. & Callum, R. (2001). Globalization, integration, and Europe's defense industry. In European Union Studies Association (EUSA), 7th Biennial Conference, 31. maj–2. junij, 2001, str. 30, Madison, Wisconsin. <http://aei.pitt.edu/2094/>.

Hartley, K. (2007). Defence markets. *Economic Affairs* 17(4): 22–27.

Hooper, N. & Stephens, B. (2007). The economics of defence g labour markets. *Economic Affairs* 17(4): 39–43.

Kolar, T. (2007). Military transformations and marketing strategy craftsmanship. *International Journal of Management and Enterprise Development* 4(5): 552–561

Kirkpatrick, D. (2007). Rising costs, falling budgets and their implications for defence policy. *Economic Affairs* 17(4): 33–38.

Pickard, C. R. (2007). Competing for quality in defence. *Economic Affairs* 17(4): 33–38.

Sandler, T. & Hartley, K. (1995). *The Economics of Defense*. Pittsburgh: University of Pittsburgh.

Sandler, T. & Hartley, K. (2007). *Handbook of Defense Economics, 2: Defense in a Globalized World*. Amsterdam: North-Holland.

Sandler, T. (2007). The future of Nato. *Economic Affairs* 17(4): 15–21.

World Bank (2007). *World Development Indicators*. Washington, DC: The World Bank.

DINAMIKA IN RAVNI CEN IZDELKOV ZA VSAKDANJO RABO¹

Izr. prof. dr. Timotej Jagrič, Institut za ekonomsko diagnozo in prognozo, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Univerza v Mariboru
Prof. dr. Davorin Kračun, Institut za ekonomsko diagnozo in prognozo, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Univerza v Mariboru
UDK 338.5
JEL: D430, L130, C430

Povzetek

Po uvedbi evra so se stopnje rasti cen v Sloveniji začele dvigovati. Kljub temu da so se s podobnimi težavami srečevali tudi v drugih državah članicah EMU, je pozornost v Sloveniji vzbudilo to, da so cene neko obdobje naraščale hitreje kot v drugih državah evrskega območja, čeprav je bila prizadetost z dvigi svetovnih cen primerljiva. Glede na oligopolno strukturo slovenskega trga so mnogi pripisovali rast cen tudi monopolnemu nastopanju nekaterih ponudnikov. Zato v prispevku analiziramo gibanje cen Mercatorjevih izdelkov, saj ima Mercator največji delež v prodaji na drobno. Ugotovitve so sestavljene iz treh delov: v prvem primerjamo gibanja cen Mercatorjevih najbolj prodajanih izdelkov s statističnimi indeksi v Sloveniji, v drugem so bili kot primerjava izdelkom na Mercatorjevih policah izbrani enaki ali podobni izdelki v Avstriji, v tretjem vsebinsko združimo oba pogleda, saj analiziramo spremembe primerjalnih ravni cen v obdobju zadnjih treh let.

Ključne besede: indeks cen življenjskih potrebščin, oligopol, trgovina na drobno

Abstract

After the introduction of the euro, prices in Slovenia started to rise. It was a phenomenon known from other EMU members, but for a certain period, the growth of prices in Slovenia was higher than in other euro countries even though prices in these countries were affected by world prices in a similar way. Many economists considered the price growth a result of market imperfection, oligopoly and monopolistic behavior of certain suppliers. This paper analyses Mercator's products, as Mercator has the highest market share in retail trade. The results are divided into three parts: in the first, the price dynamics of the most traded Mercator's products are compared with the statistical indexes of Slovenia, in the second, Mercator's prices are compared with prices of the same or similar products in Austria, and in the third both views are synthesized in a comparative analysis of price levels in the period of the last three years.

Key words: Consumer Price Index, Oligopoly, Retail Trade

1. UVOD

Nekaj mesecev po uvedbi evra so se stopnje rasti cen v Sloveniji začele dvigovati. Glavni razlogi za to so sicer bili zunanji: rast cen energije in hrane je po vsem svetu prispevala k naraščanju inflacijskih indeksov. Pozornost pa je v Sloveniji vzbudilo to, da so cene neko obdobje naraščale hitreje kot v drugih državah evrskega območja, čeprav je bila prizadetost z dvigi svetovnih cen primerljiva.

Analize vzrokov hitrejše rasti cen v Sloveniji so se v glavnem osredotočale na ponderacijskem sistemu, konvergenca cen in oligopolni tržni strukturi.

Vpliv ponderacijskega sistema na hitrejšo rast cen v Sloveniji je nesporen. Glede na večji delež hrane in energentov pri izračunu indeksa cen življenjskih potrebščin (CPI) v Sloveniji kot v razvitejših državah je računsko logično, da imajo izdelki iz teh skupin večji vpliv na povprečje in s tem višino indeksa CPI. Zato je tudi sedanje umirjanje cen po obratu svetovnih gibanj pri energentih v Sloveniji izrazitejše kot v drugih evropskih državah. Znižanje maloprodajnih cen naftnih derivatov je v zadnjih dveh mesecih zaporedoma povzročilo statistične izračune negativne stopnje rasti cen življenjskih potrebščin.

¹ Ugotovitve, predstavljene v prispevku, so izsledki projekta, ki ga je financiralo podjetje Mercator, d. d. Vse podatke za izračun alternativnega indeksa cen življenjskih potrebščin v skupini hrana, pijača in tobak, je zagotovil naročnik. Podatke za mednarodno primerjavo cen smo dobili z delom na kraju samem. Pri primerjalni raziskavi cen z Avstrijo sta sodelovala tudi doc. dr. Darja Boršič, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Univerza v Mariboru, in izr. prof. dr. Jani Bekö, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Univerza v Mariboru.

Zbliževanje cen je dolgoročen proces, značilen za ekonomske povezave. Vstop v EU in nato še prevzem evra sta odpravila večino ovir in odprla slovenskim ponudnikom in povpraševalcem širši evropski trg. V normalnih okoliščinah zблиževanje cen ne bi smelo tako zelo vplivati v tako kratkem času.

Glede na oligopolno strukturo slovenskega trga so mnogi pripisovali rast cen tudi monopolnemu nastopanju nekaterih ponudnikov. Zato je posebej zanimiva analiza cen Mercatorjevih izdelkov, saj ima Mercator največji delež v prodaji na drobno.

Analiza gibanja in razmerij cen je bila opravljena v treh presekih: v prvem so bila gibanja cen Mercatorjevih najbolje prodajanih izdelkov primerjana s statističnimi indeksi v Sloveniji. V drugem so bili kot primerjava izdelkom na Mercatorjevih policah izbrani enaki ali podobni izdelki v Avstriji. V tretjem vsebinsko združimo oba pogleda, analiziramo spremembe primerjalnih ravni cen v obdobju zadnjih treh let.

2. GIBANJE CEN IZDELKOV ZA VSAKDANJO RABO PO UVEDBI EVRA

2.1 Metodologija

V nadaljevanju bomo na kratko prikazali metodologije izračuna indeksa cen življenjskih potrebščin kakor tudi indeksov posameznih podskupin, ki sestavljajo agregatni, skupni indeks. Metodološki prikaz temelji na objavljeni metodologiji Statističnega urada RS (SURS 2008 a).

Indeks cen življenjskih potrebščin meri spremembe drobnoprodajnih cen izdelkov in storitev glede na sestavo izdatkov, ki jih domače prebivalstvo namenja za nakupe predmetov končne porabe doma in v tujini (načelo nacionalne potrošnje). Uteži, ki se uporabljajo za izračun indeksa v določenem letu, temeljijo na podatkih iz anket o porabi v gospodinjstvih kot glavnem viru. Te podatke Statistični urad dopolnjuje in preverja še z drugimi statističnimi in dosegljivimi viri. Uteži se spreminjajo vsako leto. Tako smo v raziskavi upoštevali vsakokratne letne vrednosti uteži, ki so ustrezno uporabljene v izračunu indeksov.

V analizi so v nadaljevanju upošteevane uteži za leto 2007 in za leto 2008. Uteži v letu 2008 (analogno velja za 2007) temeljijo na triletnem povprečju izdatkov iz anket o porabi v gospodinjstvih za leta 2004, 2005 in 2006, preračunanih (indeksiranih) na cene iz decembra 2007.

Statistični urad v posameznem mesecu zbere vse cene, ki jih v nadaljevanju uporabi za izračune povprečnih cen in nato indeksov cen. Povprečno ceno vsakega posameznega izdelka v kraju izračuna z navadno

aritmetično sredino iz cen, zbranih na vseh opazovalnih mestih v tem kraju. Povprečno nacionalno ceno vsakega izdelka izračuna s tehtano aritmetično sredino iz predhodno izračunanih povprečnih krajevnih cen.

Podobno logiko smo uporabili tudi pri izračunu na podlagi Mercatorjeve košarice. Na podlagi celotnih prihodkov od prodaje posameznega izdelka in celotne količine prodaje tega izdelka je bila izračunana povprečna cena. Glede na to, da so Mercatorjeve trgovine na območju celotne Slovenije, smo s tem dobili zelo dober kazalnik povprečnih cen za Slovenijo, ki ne temelji zgolj na štirih slovenskih krajih, kakor to velja za Statistični urad.

Iz povprečnih nacionalnih cen vsakega tekočega in izhodiščnega meseca Statistični urad izračuna za vsak posamezen izdelek individualne indekse. Iz individualnih indeksov nato s tehtano aritmetično sredino izračuna agregatne indekse, to je indekse skupin in skupni indeks po formuli:

$$I_{t/d} = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{P_{ti}}{P_{di}} w_{di}}{\sum_{i=1}^n w_{di}} 100$$

Pri čemer je $I_{t/d}$ indeks skupin oziroma skupni indeks, p_{ti} povprečna nacionalna cena i -tega izdelka v tekočem mesecu, p_{di} povprečna nacionalna cena i -tega izdelka v decembru, w_{di} utež (ponder) za posamezen izdelek v decembru in n število izdelkov in storitev. Enak način za izračun agregatnih indeksov je bil uporabljen tudi za Mercatorjevo košarico.

2.2 Podatkovna zbirka

Košarico Statističnega urada za izračun indeksov cen življenjskih potrebščin sestavlja 659 izdelkov. V košarico so izbrani tisti izdelki, ki imajo najpomembnejši delež v skupni potrošnji in katerih gibanje cen obenem najbolje izraža gibanje cen sorodnih izdelkov.

Podatke o cenah izbranih izdelkov in storitev vsak mesec zberejo opazovalci cen neposredno na izbranih opazovalnih mestih (kot so trgovine, tržnice, obrtne delavnice, storitvene in druge organizacije) v Kopru, Ljubljani, Mariboru in Novem mestu. Del cen pa se zbere tudi po telefonu in internetu.

Ker Mercator ne ponuja vseh izdelkov in storitev, ki so zajeti v izračunu indeksa cen življenjskih potrebščin Statističnega urada, in ker je težišče analize na izdelkih v skupini hrana, pijača in tobak, smo v analizi uporabili za primerjavo samo del celotne košarice Statističnega urada. Ta zajema veliko večino izdelkov za vsakdanjo rabo.

SURS pri izračunu CPI spremlja 173 različnih izdelkov. Po merilu dolgoročne neprekinjene prisotnosti, pri čemer so izključeni akcijski izdelki, je to skupino moč primerjati s skupino 1042 izdelkov Mercatorjeve ponudbe. Za analizo je bil med temi izdelki izbran po en izdelek, ki ustreza značilnostim, kot jih spremlja SURS. Mercatorjev izbrani izdelek je postal tisti izdelek, ki se med vsemi ustreznimi izdelki najbolje prodaja. Merila za največjo prodajo so bila:

1. povprečna mesečna prodaja med januarjem 2007 in avgustom 2008,
2. povprečna mesečna prodaja v letu 2008,
3. mesečna prodaja v avgustu 2008,

pri čemer je imelo vsako merilo enako težo. Tak način zagotavlja, da imamo v analizi povsem enak izdelek celotno opazovano obdobje. Dodatno s tem zagotovimo, da je za izračun indeksov uporabljen izdelek, ki je v povprečni potrošniški košarici dejansko najbolj zastopan v vsakem mesecu v opazovanem obdobju.

2.3 Ugotovitve

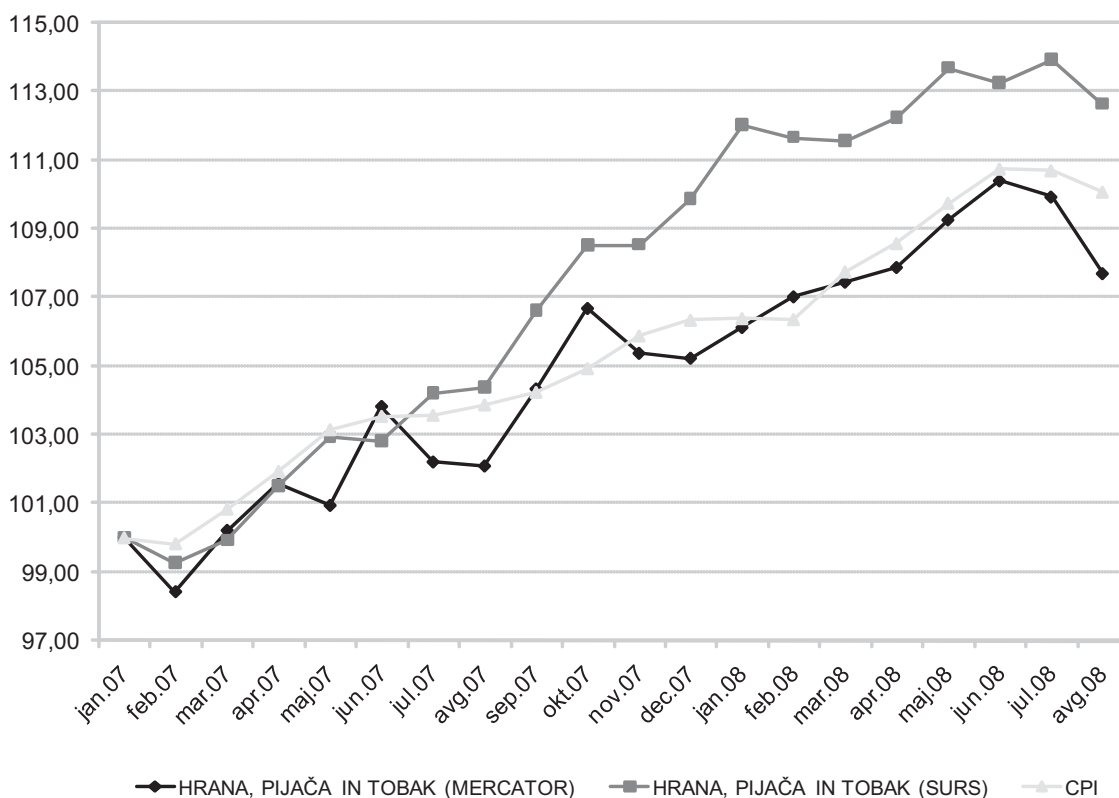
Analiza gibanja cen je bila opravljena pri cenah statističnih skupin hrana, pijača in tobaki izdelki, ki so bile na policah Mercatorja med januarjem 2007 in

avgustom 2008 (zaradi metodoloških zahtev so bili podatki zbrani za daljše obdobje, in sicer od januarja 2005 do avgusta 2008).

Primerjava med 173 cenami, ki sestavljajo skupino hrana, pijača in tobaki izdelki, kaže, da so cene Mercatorjevih najbolj prodajanih izdelkov med januarjem 2007 in avgustom 2008 rasle počasneje, kot to velja za enake cene, ki jih spremlja SURS. Medtem ko so se cene 173 izdelkov, ki jih spremlja SURS, povišale z indeksom 112,65 (preračunano na povprečno letno raven je to 107,81), je ustrezna Mercatorjeva košarica porasla z indeksom 107,69 (preračunano na povprečno letno raven je to 104,79), razlika znaša 4,97 (preračunano na povprečno letno raven pa 3,02). CPI v enakem obdobju znaša 110,07 (preračunano na povprečno letno raven je to 106,25). Ne le, da je rast cen Mercatorjeve košarice bistveno nižja od rasti cen v uradnih statističnih opazovanjih, Mercatorjeva košarica v skupini, v kateri statistična opazovanja presegajo CPI, ostaja pod slovenskim CPI.

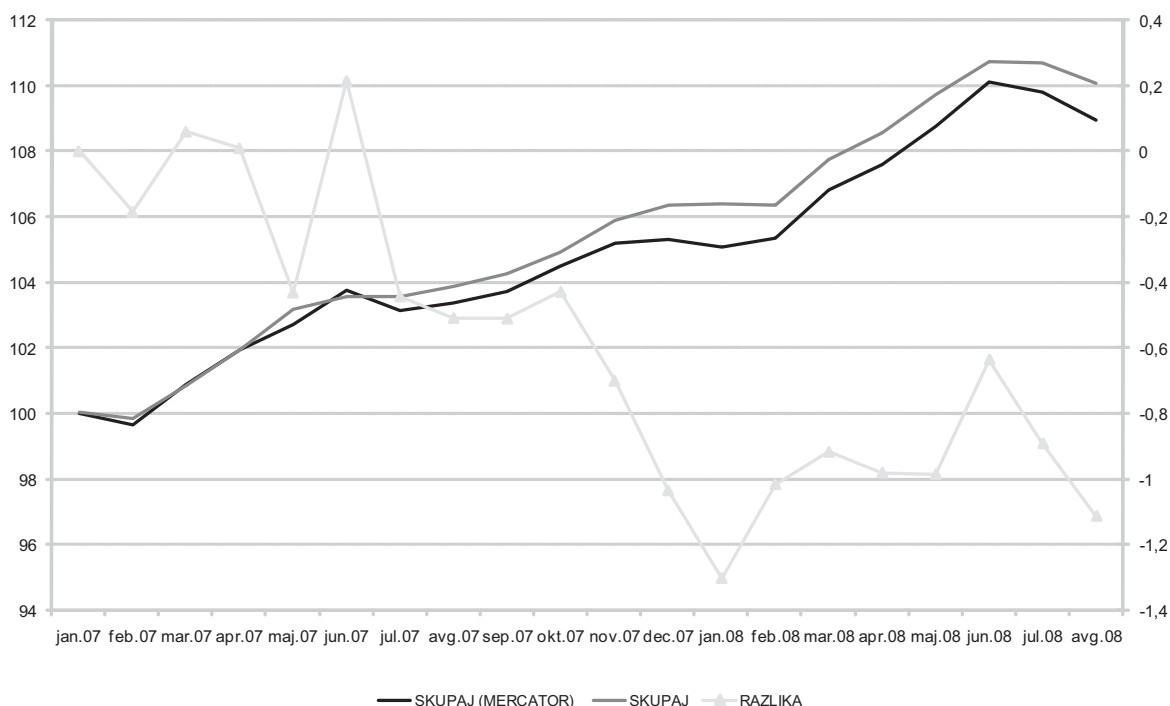
Iz slike tudi vidimo, da to ni le enkratni pojav, temveč je nižja rast cen Mercatorjeve košarice pravilo, značilno za skoraj celotno opazovano obdobje. Podrobnejše ugotovitve za posamezne podskupine so predstavljene v prilogi 1.

Slika 1: Gibanje cen v skupini hrana, pijača in tobaki izdelki ter CPI

Vir podatkov: SURS (2008 b) in lastni izračuni.

Slika 2: Primerjava med uradnim CPI in CPI z Mercatorjevimi izdelki pri hrani, pijačah in tobaku

Vir podatkov: SURS (2008) in lastni izračuni.

Postavimo zdaj hipotetično vprašanje: za koliko bi bila rast cen v Sloveniji CPI nižja, če bi bili namesto izbora SURS-a v košarici le najbolj prodajani Mercatorjevi izdelki.

Odgovor je v izračunu CPI po metodi SURS-a, s tem da namesto ugotovitev opazovanj SURS-a pri hrani, pijači in tobaku (173 izdelkov) upoštevamo le ustrezne cene najbolj prodajanih Mercatorjevih izdelkov. Ponderji in metoda izračuna ostanejo nespremenjeni. Rezultat prikazujemo na sliki 2.

Če bi pri 173 izdelkih iz skupine hrana, pijača in tobak v izračun CPI vzeli najbolj prodajane izdelke z Mercatorjevih polic, bi CPI med januarjem 2007 in avgustom 2008 namesto 110,07 (kar je preračunano na povprečno letno raven 106,25) znašal le 108,95 (kar je, preračunano na povprečno letno raven, le 105,56). Razlika celotnega opazovanega obdobja je 1,12 odstotne točke in se je zmerno povečevala v celotnem opazovanem obdobju.

Če bi CPI izračunavali zgolj z najbolj prodajanimi Mercatorjevimi izdelki v skupini hrana, pijača in tobak, medtem ko bi bila v preostalih skupinah opazovanja nespremenjena, bi bil CPI za Slovenijo pomembno nižji. Na letni ravni bi ta razlika znašala 0,7 odstotne točke in za toliko bi bil uradni izračun inflacije v Sloveniji nižji (razlike po posameznih mesecih so prikazane v prilogi 2).

3. RAVNI CEN IZDELKOV ZA VSAKDANJO RABO V PRIMERJAVI Z AVSTRIJO

3.1 Metodologija

Za izračun ravni cen smo mednarodno primerjali cene. Pri tem smo uporabili te poenostavitve:

- ugotavljali smo samo ravni maloprodajnih cen;
- porabna košarica (vzorec izdelkov, na podlagi katerega smo primerjali cene) je narejena na podlagi košarice za spremljanje maloprodajnih cen, ki jo uporablja Statistični urad Republike Slovenije;
- v vseh izračunih smo uporabili samo ponderacijski sistem, ki ga uporablja Statistični urad Republike Slovenije, ne pa tudi ponderacijskih sistemov primerjanih držav.

Podlaga za analizo so bili izračuni agregatne censke paritete (paritete kupne moči) in povprečnih censkih paritet blagovnih skupin. Iz teh izračunov smo nato izpeljali izračun ravni maloprodajnih cen, ravni censkih paritet posameznih blagovnih skupin in ocene nesorazmerij maloprodajnih cen v Mercatorju.

S censko pariteto razumemo razmerje med ceno posameznega izdelka ali storitve "x" v Sloveniji in ceno istega izdelka ali storitve "x" v Avstriji. Formula za izračun censke paritete blaga "x" je v tem primeru:

$$\text{censka pariteta blaga "x"} = \frac{\text{cena blaga "x" v Sloveniji (v EUR)}}{\text{cena blaga "x" v Avstriji (v EUR)}}$$

Izid je v tem primeru pariteta kupne moči iste valute v dveh državah, izražena z blagom »x«.

Izračunane censke paritete se seveda od blaga do blaga razlikujejo, s ponderiranjem pa je mogoče izračunati povprečne censke paritete posameznih blagovnih skupin in agregatno censko pariteto celotnega vzorca (pariteto kupne moči). Pri tem smo uporabili ponderacijski sistem za izračunavanje indeksov rasti maloprodajnih cen, ki ga uporablja Statistični urad Republike Slovenije.

Agregatna censka pariteta je raven cen:

$$\text{Raven cen} = \text{Agregatna censka pariteta} \cdot 100 = \text{ACP} \cdot 100$$

Če je agregatna censka pariteta večja od 1, je raven maloprodajnih cen v Mercatorju višja kot v državi, s katero primerjamo, in obratno.

Dodatno je bila narejena še relativna primerjava cen – izračun nesorazmerja. V tem primeru primerjamo censko pariteto blagovne skupine z agregatno censko pariteto celotnega vzorca (ACP = 100).

$$\text{Raven censke paritete blagovne skupine} = \frac{\text{Censka pariteta blagovne skupine}}{\text{Agregatna censka pariteta}} \cdot 100 = \frac{\text{CP}}{\text{ACP}} \cdot 100$$

Odmik ravni censke paritete v posamezni blagovni skupini od agregatne censke paritete (ACP = 100) pokaže, za koliko odstotkov je ta blagovna skupina v Mercatorju

relativno dražja (če je bila raven censke paritete večja od 100) oziroma relativno cenejša (če je bila raven censke paritete manjša od 100) od povprečja celotnega vzorca v Mercatorju.

S tem načinom ugotavljamo torej nesorazmerja maloprodajnih cen v Mercatorju v primerjavi s posamezno primerljivo državo in pri tem predpostavljamo censka razmerja v primerjalni državi kot priporočljiva.

3.2 Podatkovna zbirka

Porabna košarica (vzorec izdelkov in storitev, na podlagi katerega smo primerjali cene) temelji na košarici za spremljanje maloprodajnih cen, ki jo uporablja Statistični urad Republike Slovenije.

Zaradi zahteve po primerljivosti so bile raziskave cen opravljene na podlagi neposrednih snemanj cen – terenskega dela v obeh državah. Pri tem so bila uporabljena načela statističnega raziskovanja, vključno s sestavo košarice. Nadzor nad ustreznostjo izbora je bil preverjen z uporabo uradnih statističnih podatkov. V tej raziskavi, ki smo jo opravili oktobra 2008, smo cene snemali:

- v Sloveniji v Mercatorju,
- v Avstriji v trgovinah, primerljivih z Mercatorjevimi.

Zajem izdelkov v oktobru 2008 ter njegovo primerjavo z zajemom, ki ga zagotavlja Statistični urad Republike Slovenije, kaže tabela 1. V 90 odstotkih zajema blagovne skupine, ki jih spremlja Statistični urad Republike Slovenije. Izdelki so združeni v 7 oziroma 15 blagovnih skupin, tako kot to počne Statistični urad Republike Slovenije za merjenje indeksa cen življenjskih potrebščin.

Tabela 1: **Zajem izdelkov (oktober 2008 – Mercator, Avstrija)**

Skupina	Blagovna skupina	Število izdelkov	Delež vzorca v primerjavi z zajemom SURS
1	Hrana	185	100,00
2	Brezalkoholne pijače	14	100,00
3	Alkoholne pijače	11	100,00
4	Cigarete	7	100,00
5	Obleka in obutev	31	79,37
6	Tekstil za gospodinjstvo	9	81,71
7	Gospodinjske naprave in aparati	18	44,05
8	Mali električni pripomočki	3	75,00
9	Izdelki za vzdrževanje v gospodinjstvu	14	100,00
10	Vitamini	2	100,00
11	Drugi medicinski in terapevtski izdelki	4	100,00
12	Audio-video in računalniška oprema	12	69,89
13	Manjši izdelki za zabavo, šport, vrt in domače živali	12	63,60
14	Časopisi, knjige in pisalne potrebščine	18	83,11
15	Izdelki za osebno nego in drugi osebni predmeti	22	95,54
Skupaj	(brez storitev)	362	90,31

Tabela 2: **Ravni censkih paritet po blagovnih skupinah in podskupinah**

Št.	Blagovna skupina	Raven censke paritete	
		CP*100	ACP=100
1.01	kruh in izdelki iz žita	77,64	97,14
1.02	sveže meso	70,05	87,65
1.03	predelano meso	77,36	96,79
1.04	sveže in predelane ribe	77,50	96,97
1.05	mleko, mlečni izdelki in jajca	89,51	111,99
1.06	olje in maščobe	85,66	107,17
1.07	sveže in suho sadje	68,50	85,70
1.08	sveža in predelana zelenjava	74,94	93,77
1.09	sladkor in slaščičarski izdelki	96,32	120,52
1.10	drugi prehranski izdelki	76,61	95,85
1	Hrana	79,28	99,19
2.01	kava, čaj, kakav	92,63	115,90
2.02	gazirane in negazirane pijače	84,62	105,88
2	brezalkoholne pijače	87,20	109,11
I	Hrana in brezalkoholne pijače	79,97	100,06
3.01	Žganje	93,84	117,40
3.02	Vino	71,97	90,05
3.03	Pivo	69,98	87,56
3	alkoholne pijače	73,79	92,33
4	Cigarete	61,19	76,55
II	Alkoholne pijače in tobak	65,99	82,56
5	obleka in obutev	82,54	103,27
III	Obleka in obutev	82,54	103,27
6	tekstil za gospodinjstvo	62,37	78,03
7	gospodinjske naprave in aparati	76,34	95,51
8	mali električni pripomočki	57,57	72,03
9	izdelki za vzdrževanje v gospodinjstvu	86,79	108,58
IV	Stanovanjska oprema	82,01	102,61
10	Vitamini	100,00	125,12
11	drugi medicinski in terapevtski izdelki	93,07	116,44
V	Zdravje	94,24	117,92
12	avdio-video in računalniška oprema	100,63	125,90
13	manjši izdelki za zabavo, šport, vrt in domače živali	73,85	92,40
14	časopisi, knjige in pisalne potrebščine	106,50	133,25
VI	Rekreacija in kultura	91,14	114,03
15	izdelki za osebno nego in drugi osebni predmeti	84,53	105,76
VII	Raznovrstno blago	84,53	105,76
I-VII	Skupaj	79,92	100,00

Vir podatkov: terenska raziskava IEDP-EPF v oktobru 2008.

3.3 Ugotovitve

Skupni izid pokaže, da ob predpostavki, da je raven cen proučevane košarice v Avstriji 100, je raven cen te iste košarice v Mercatorjevih prodajalnah v Sloveniji 79,92. To pomeni, da bi kupec, ki bi se po enake izdelke napotil v trgovine v Avstrijo, zanje v povprečju plačal 25,2 odstotka več kot v Sloveniji pri Mercatorju.

Podrobneje so ugotovitve analize razčlenjene po statističnih skupinah, prikazanih v tabeli 2. V tabeli 2 je poleg stolpca z absolutnimi paritetami, ki povedo, kolikšna je povprečna raven cen skupine pri Mercatorju, če je raven v Avstriji 100, tudi stolpec z relativnimi paritetami. Te povedo, kolikšen je odmik posameznih Mercatorjevih cen od skupne povprečne paritete – če bi bila razmerja cen enaka avstrijskim, bi bil izid povsod 100. Z absolutnimi paritetami v prvem stolpcu neposredno med seboj primerjamo avstrijske in Mercatorjeve cene, pri čemer je avstrijska raven 100. Z relativnimi paritetami v drugem stolpcu primerjamo Mercatorjeve cene med seboj, pri čemer je avstrijsko razmerje cen 100.

Ugotovitev o okoli 20 odstotkov nižjih cenah v Mercatorju kot v Avstriji velja za povprečje celotne košarice, ki pokriva 90,31 odstotka tistega vzorca, ki ga sicer pri spremljanju cen v Sloveniji uporablja SURS. Tudi povprečja cen blagovnih skupin so brez izjeme nižja, le med blagovnimi podskupinami so tri take, ko je bilo enako ali rahlo višje povprečje.

Blagovna skupina *hrana in brezalkoholne pijače* ima v povprečju enako pariteto kot celotni vzorec, cene hrane dosegajo v Mercatorju le 80 odstotkov avstrijske ravni. Še posebej poceni je *sveže meso*, ki dosegajo v Mercatorju le 70 odstotkov avstrijske cene (relativna pariteta pa je 88) in pa *sveže in suho sadje* z Mercatorjevo ceno na ravni 68 (relativna pariteta 86). Najvišje med živili so *sladkor in slaščičarski izdelki* (absolutna raven 96, relativna raven 120) ter *čaj, kava, kakav* (absolutna raven 93, relativna raven 116). Nobena podskupina iz skupine *hrana in brezalkoholne pijače* v Mercatorju v povprečju ne presega ustreznih avstrijskih cen. Višje cene so bile le v nekaj posamičnih primerih.

Pri *alkoholnih pijačah in tobaku* je Mercatorjevo povprečje še nižje, saj imajo cene absolutno raven 66, relativno pa 83. Pri blagovnih skupinah *obleka in obutev* ter *stanovanjska oprema* imajo Mercatorjeve cene v povprečju absolutno raven med 82 in 83, kar tudi kaže bistveno zaostajanje za avstrijskimi cenami. Relativno najvišje ravni so v skupinah *zdravje ter rekreacija in kultura*. Absolutne ravni so sicer bistveno nižje od avstrijskih (91–94), le relativne ravni, torej v primerjavi z Mercatorjevim povprečjem, so višje (114–118). Edina skupina, ki v povprečju za 6 odstotkov prekaša avstrijske cene, so *časopisi, knjige in pisalne potrebščine*, in to izključno zaradi podskupine *časopisi*, ki ima raven 113.

Primerjava Mercatorjeve košarice, sestavljene po načelih SURS-a, z ustreznimi avstrijskimi cenami kaže izrazito zaostajanje Mercatorjevih cen. To velja za povprečje in tudi za skoraj vse blagovne skupine in podskupine, le izjemoma so cene višje. Večino izdelkov na Mercatorjevih policah najdemo z okoli 20 odstotkov nižjimi cenami, kot bi za enake izdelke plačali v avstrijskih veleblagovnicah. Izidi za posamezne podskupine in tudi posamezne izdelke so prikazani v prilogi 3.

4. RELATIVNA STABILNOST CEN MERCATORJEVE KOŠARICE

4.1 Metodologija

Eden od načinov pri primerjavi gibanja cen košarice Statističnega urada in Mercatorjeve košarice je tudi analiza relativne inflacije. Pri tem uporabljamo podatke o usklajenem indeksu cen življenjskih potrebščin. Usklajeni indeks cen življenjskih potrebščin (HICP) meri spremembe v ravni drobnoprodajnih cen izdelkov in storitev glede na sestavo izdatkov, ki jih potrošniki (domači in tuji) namenijo za nakupe predmetov končne porabe na ozemlju opazovane države (načelo domače porabe).

Temeljna ideja je, da na podlagi analize ravni cen iz preteklega obdobja izdelamo projekcijo ravni cen za opazovano obdobje. Projekcija se izračuna z uporabo relativne inflacije na agregatni ravni kakor tudi v posameznih podskupinah HICP:

$$K_i^{rc} = \frac{K_{i,t}^{SLO}}{K_{i,t}^*}, i = 1, \dots, n$$

pri čemer je K_i^{rc} koeficient relativne inflacije za posamezno blagovno skupino, $K_{i,t}^{SLO}$ koeficient rasti cen izbrane blagovne skupine v Sloveniji po podatkih slovenskega statističnega urada, $K_{i,t}^*$ koeficient rasti cen izbrane blagovne skupine v tujini po podatkih ustreznega tujega statističnega urada in i oznaka za blagovno skupino. Enak izračun velja tudi na agregatni ravni. Posamezne koeficiente uporabimo za izračun projekcije censkih paritet po skupinah:

$$CP_i^P = K_i^{rc} CP_i^0, i = 1, \dots, n$$

pri čemer je CP_i^P projekcija censke paritete za posamezno blagovno skupino in CP_i^0 dejanska censka pariteta posamezne blagovne skupine iz preteklega obdobja. Tako izračunane projekcije nato primerjamo z ravnimi cen, ki smo jih izračunali za Mercatorjevo košarico.

4.2 Podatkovna zbirka

Ker smo pri analizi ravni cen izdelkov za vsakdanjo rabo v primerjavi z Avstrijo primerjali povprečne cene, ki veljajo v Avstriji, smo lahko kot izhodiščne podatke za analizo relativne stabilnosti cen Mercatorjeve košarice uporabili izide mednarodne primerjave cen IEDP-EPF iz oktobra 2005. To je bila zadnja izdelana primerjava ravni cen med Slovenijo in Avstrijo, hkrati pa je bila opravljena pred pristopom Slovenije k EMU.

V navedeni mednarodni primerjavi je košarica drugače sestavljena kot pri Mercatorju in košarici SURS-a, zato smo projekcije lahko izvedli le za skupine, ki jih je bilo mogoče neposredno primerjati oziroma bi jih bilo mogoče prevesti na enako izhodišče.

Podatke za izračun relativne inflacije smo dobili na spletnih straneh EUROSTAT-a (2008), kjer smo poiskali HICP za Slovenijo in Avstrijo. Podatki so na mesečni ravni, kar je omogočalo ustrezni izračun projekcij za opazovano obdobje.

4.3 Izidi

V zadnjih treh letih so statistični podatki maloprodajnih cen za Slovenijo kazali višjo stopnjo rasti kot v večini drugih držav EU. Glede na zemljepisno lego in velikost nam ustrezna primerjava z Avstrijo pokaže, da so se v tem času cene življenjskih potrebščin v Sloveniji povečale za 13,34 odstotka (HICP, 2005 = 100), medtem ko so se v Avstriji le za 7,90 odstotka (HICP, 2005 = 100). Razlika kaže precejšnjo relativno inflacijo v Sloveniji.

V oktobru 2005 je IEDP-EPF izvedel raziskavo, ki je pokazala, da je bila splošna raven cen v Sloveniji na 80-odstotni ravni cen v Avstriji, isto razmerje je veljalo tudi za cene živil (Kračun et al. 2006). Glede na relativno inflacijo (ob upoštevanju gibanja cen po posameznih blagovnih skupinah, ki sta jih zaznala statistična urada v Sloveniji in Avstriji) v Sloveniji projekcija teh razmerij za leto 2008 pokaže, da so v tem času v izbrani košarici blaga in živil censke paritete dosegle raven 83, samo živil pa celo 87, če gledamo povprečje Slovenije v celoti. Če

Tabela 3: Primerjava sprememb censkih paritet in Mercatorjeva košarica

Blagovna skupina	Rezultati oktobra 2005	Napoved na podlagi relativne inflacije	Rezultati na podlagi Mercatorjeve košarice
Živila	80	87	80
Sveže vrtnine	75	87	68
Sveže sadje	66	73	71
Kokošja jajca	72	85	74
Sveže ribe	62	71	58
Izdelki iz žit	82	85	78
Predelane in konzervirane vrtnine	87	90	87
Predelano in konzervirano sadje	88	91	79
Sveže meso	77	79	70
Predelano in konzervirano meso	79	81	77
Predelane in konzervirane ribe	94	108	84
Sveže in predelano mleko	83	98	90
Maščobe	75	91	86
Druga živila	89	93	77
Brezalkoholne pijače	77	79	87
Pijače in cigarete	70	73	66
Vina	63	70	72
Žgane pijače	108	106	94
Pivo	89	88	70
Pijače	78	81	74
Cigarete	60	63	61
Skupaj (blago in živila)	80	83	80

Vir podatkov: EUROSTAT, SURS, IEDP.

Opomba: Napovedi ravni censki paritet so bile izračunane za skupine, ki so imele v popisu cen oktobra 2005 enako strukturo kot v aktualnem popisu.

upoštevamo le Mercatorjevo košarico, pa se je ohranila raven 80 v primerjavi z avstrijskim vzorcem. Podrobna razčlenitev primerjave relativnih cen med oktobrom 2008 in oktobrom 2005 je v tabeli 3.

Ohranitev povprečne paritete Mercatorjevih cen z avstrijskimi kaže, da je bila rast Mercatorjevih cen iz vzorca nižja, kot so bile statistično ugotovljene stopnje rasti cen v Sloveniji. To velja za povprečje košarice in tudi za večino zajetih blagovnih skupin. Razlika med rastjo cen v Sloveniji nasploh in med Mercatorjevo košarico je po analizi, ki temelji na relativni inflaciji Slovenije v primerjavi z Avstrijo, 3 odstotne točke v celotnem vzorcu in 7 odstotnih točk pri živilih.

5. SKLEP

Izsledke predstavljene analize lahko strnemo v štiri točke:

1. Medtem ko so se cene, ki jih spremlja SURS, povečale z indeksom 112,65, se je ustrezna Mercatorjeva košarica povečala z indeksom 107,69. V enakem obdobju je uradni CPI znašal 110,07. To pomeni, da ne le, da je rast cen Mercatorjeve košarice bistveno nižja od rasti cen v uradnih statističnih opazovanjih, temveč tudi da Mercatorjeva košarica v skupini, v kateri statistična opazovanja presegajo CPI, ostaja pod slovenskim CPI.
2. Če bi pri izdelkih iz skupine hrana, pijača in tobak v izračun CPI vzeli najbolj prodajane izdelke z Mercatorjevih polic, bi CPI med januarjem 2007 in avgustom 2008 namesto 110,07, znašal le 108,95. Razlika celotnega opazovanega obdobja je 1,12 indeksne točke in se je zmerno povečevala celotno opazovano obdobje. Na letni ravni bi ta razlika znašala 0,7 odstotne točke in za toliko bi bil uradni izračun inflacije v Sloveniji nižji.
3. Mednarodna primerjava cen je pokazala, da so cene Mercatorjeve košarice za okoli 20 odstotkov nižje kot v Avstriji. Primerjava Mercatorjeve košarice, sestavljene po načelih SURS-a, z ustreznimi avstrijskimi cenami kaže torej izrazito zaostajanje Mercatorjevih cen.
4. Glede na relativno inflacijo v Sloveniji projekcija censkih paritet za leto 2008 kaže ohranitev povprečne paritete Mercatorjevih cen, kar pomeni, da je bila rast Mercatorjevih cen iz vzorca nižja, kot so bile statistično ugotovljene stopnje rasti cen v Sloveniji. Razlika med rastjo cen v Sloveniji nasploh in med Mercatorjevo košarico je po analizi, ki temelji na relativni inflaciji Slovenije v primerjavi z Avstrijo, 3 indeksne točke v celotnem vzorcu in 7 indeksnih točk pri živilih.

Literatura in viri

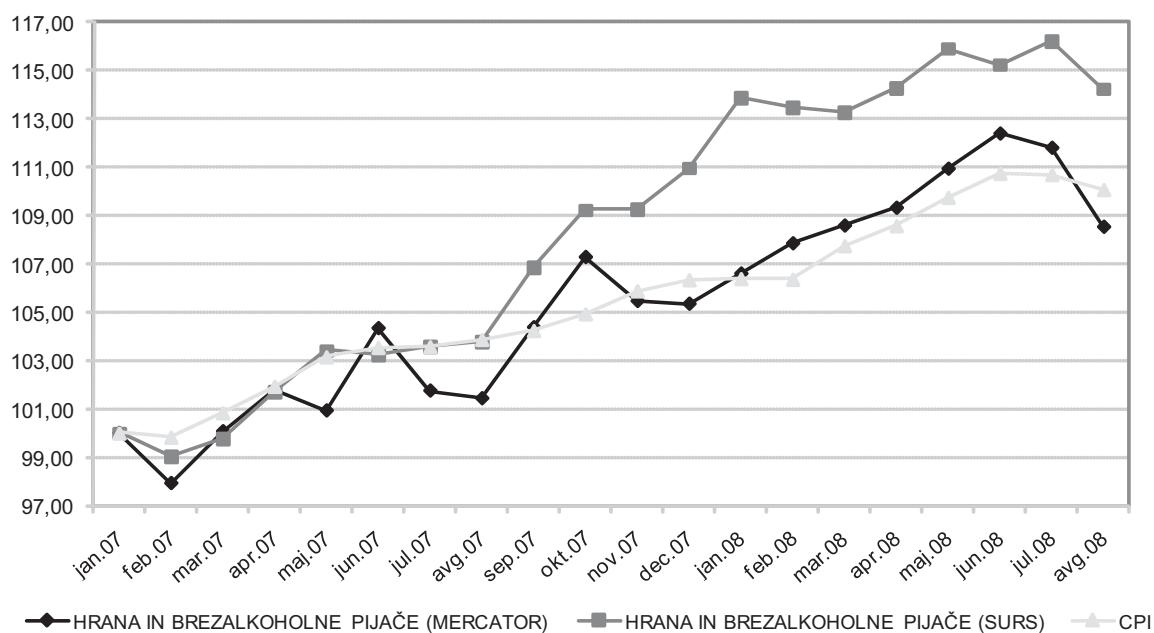
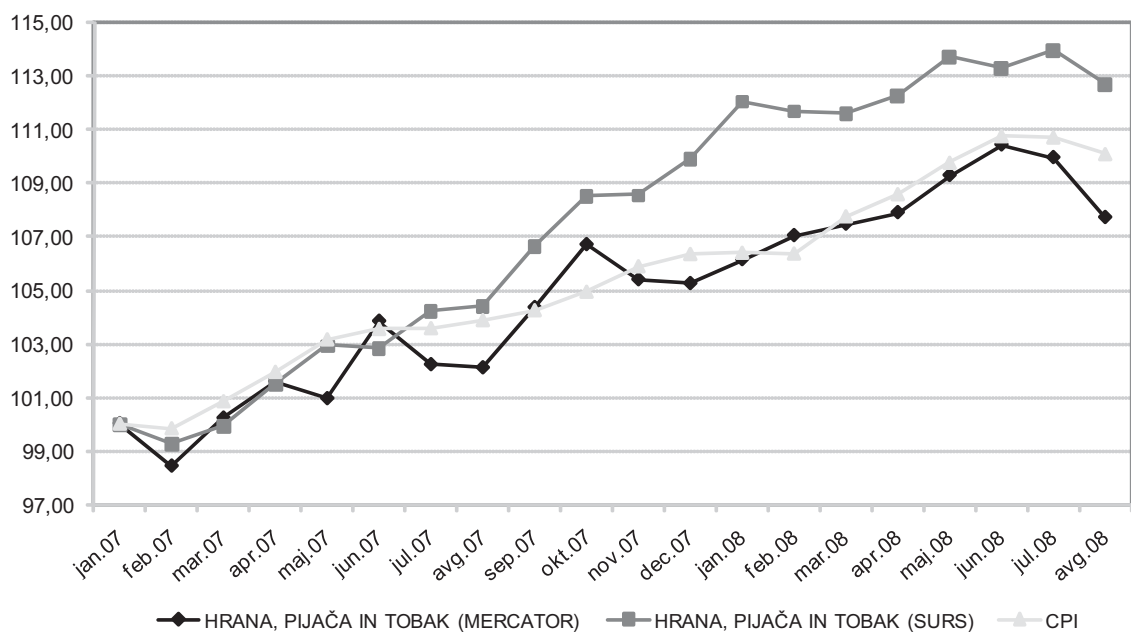
EUROSTAT (2008), *The Harmonised Indices of Consumer Prices (HICP)*. Dosegljivo na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=2714,1,2714_61582043&dad=portal&_schema=PORTAL.

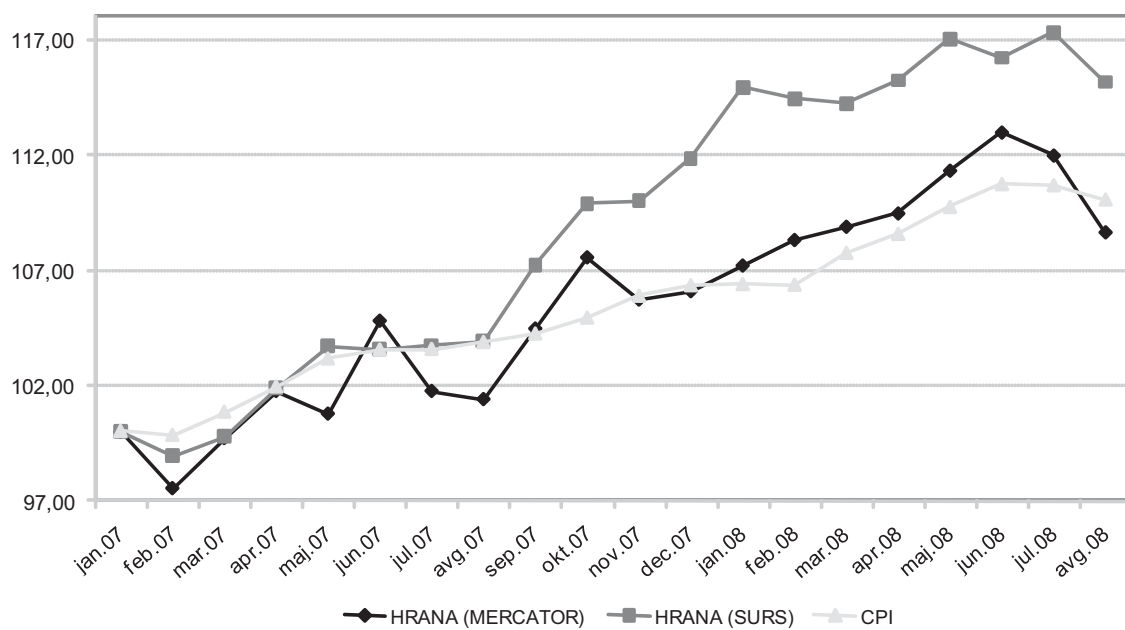
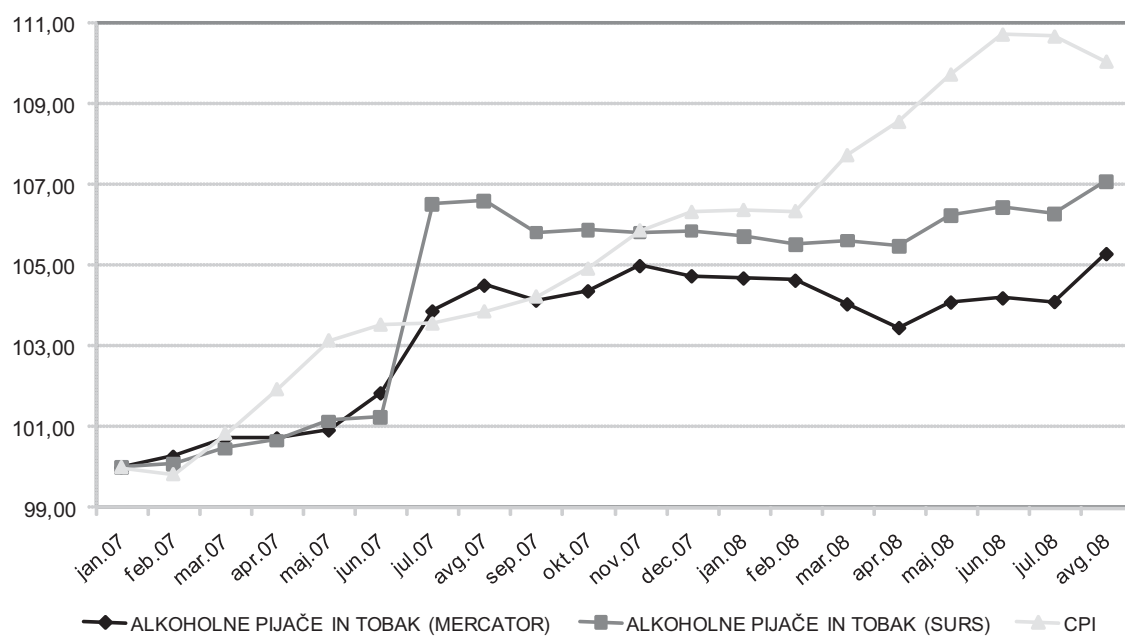
KRAČUN, Davorin, JAGRIČ, Timotej, OVIN, Rasto, BEKŌ, Jani, BORŠIČ, Darja, ŠLEBINGER, Monika, KRAČUN, Davorin (ur.), JAGRIČ, Timotej (ur.). *Primerjava cen in plač Slovenije z Avstrijo in Madžarsko*. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta 2006.

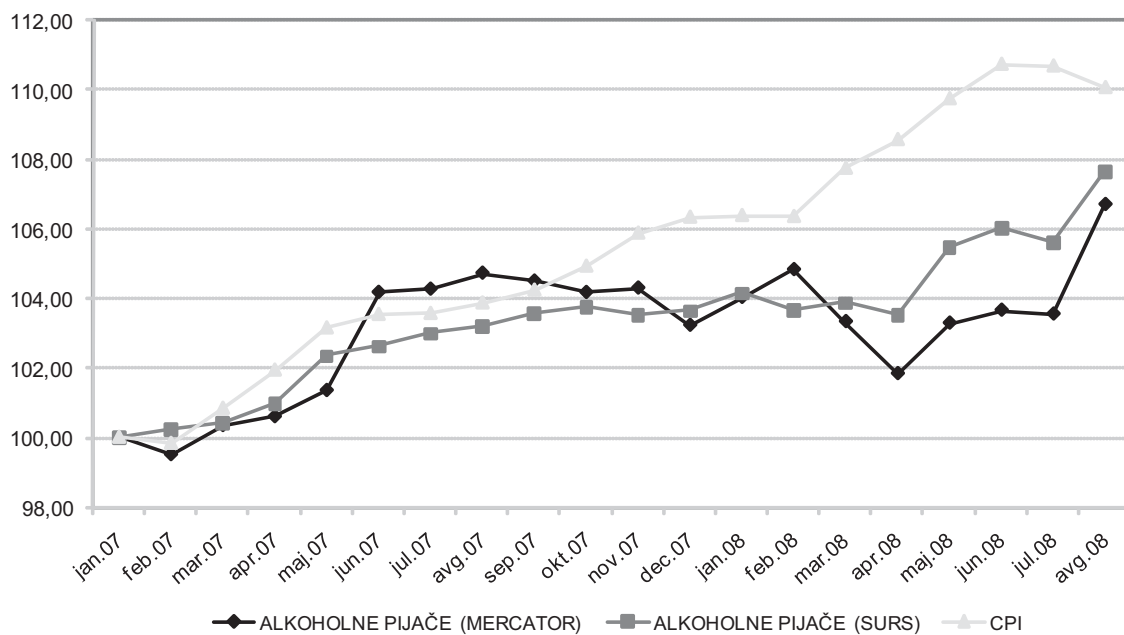
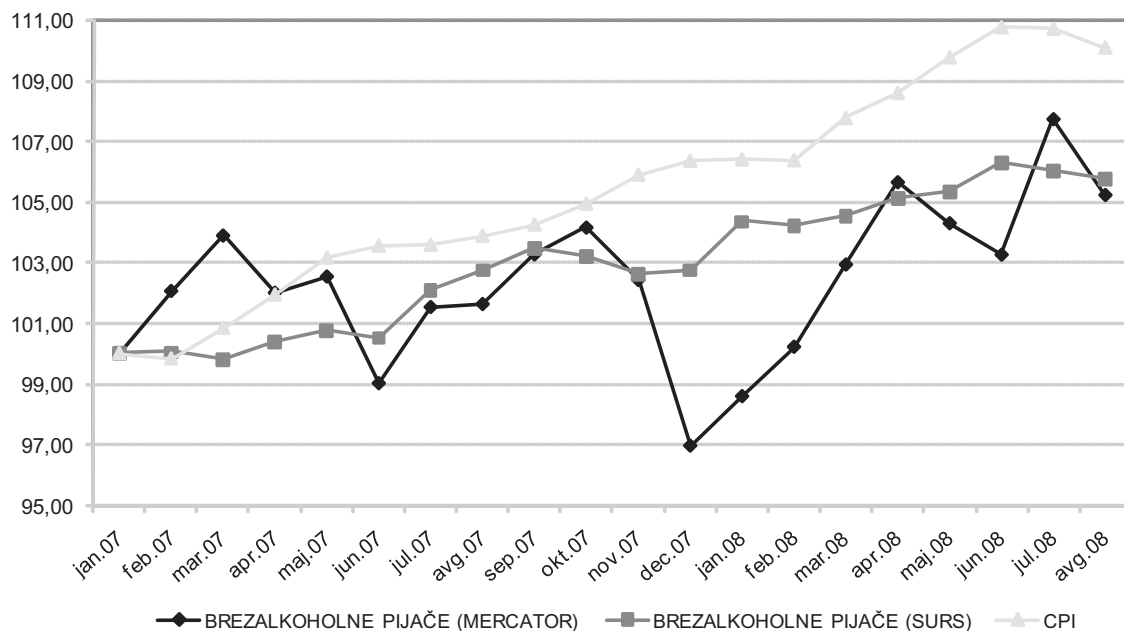
Statistični urad RS (2008 a), *Metodološka pojasnila v področju 'Cene'*. Dosegljivo na: http://www.stat.si/metodologija_pojasnila.asp?pod=4.

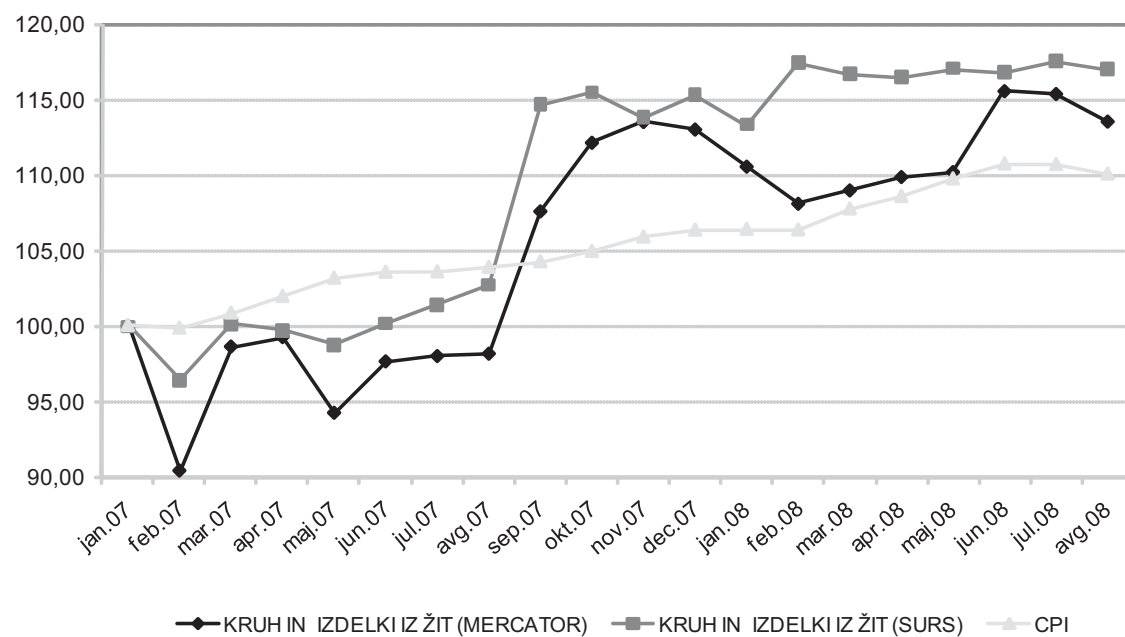
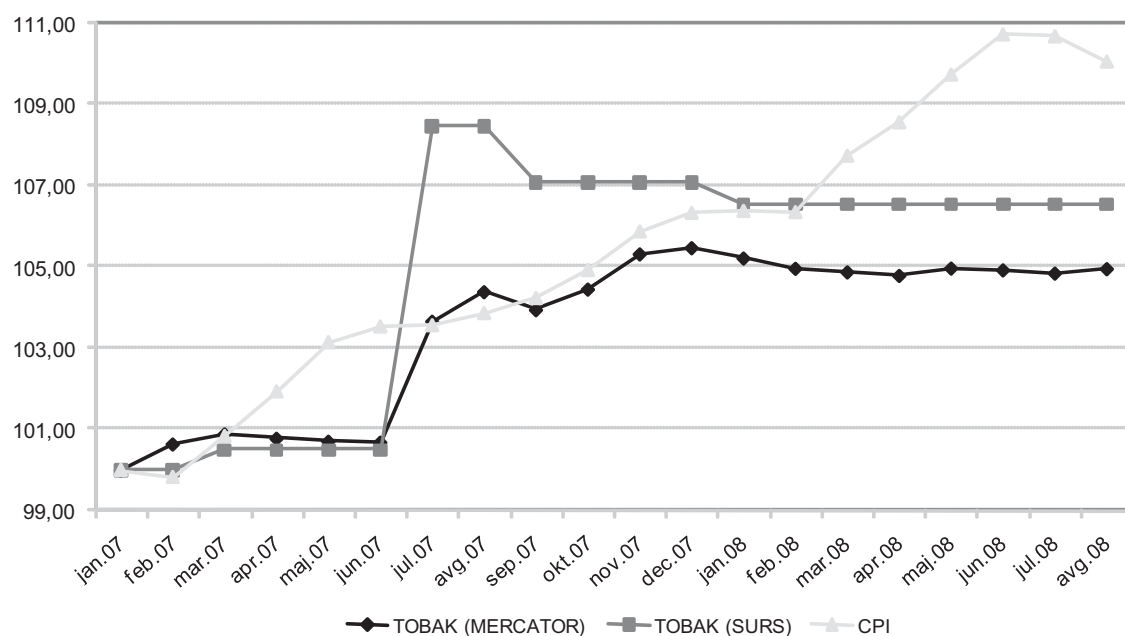
Statistični urad RS (2008 b), *SI-STAT podatkovni portal - področje 'Cene'*. Dosegljivo na: http://www.stat.si/pxweb/Database/Ekonomsko/04_cene/04006_ICZP/04006_ICZP.asp.

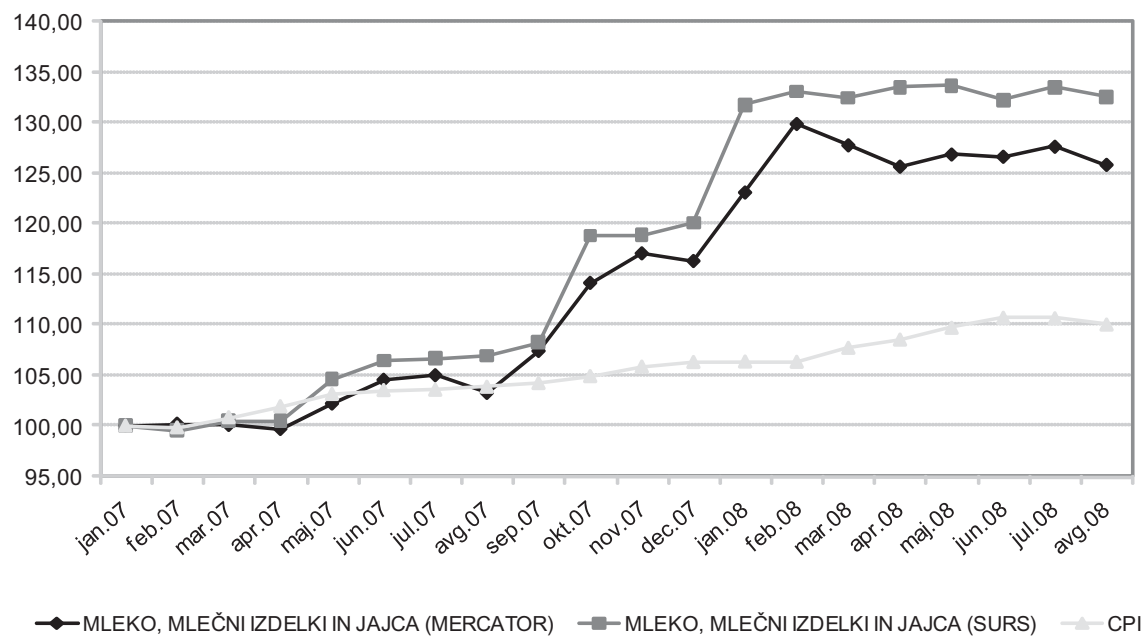
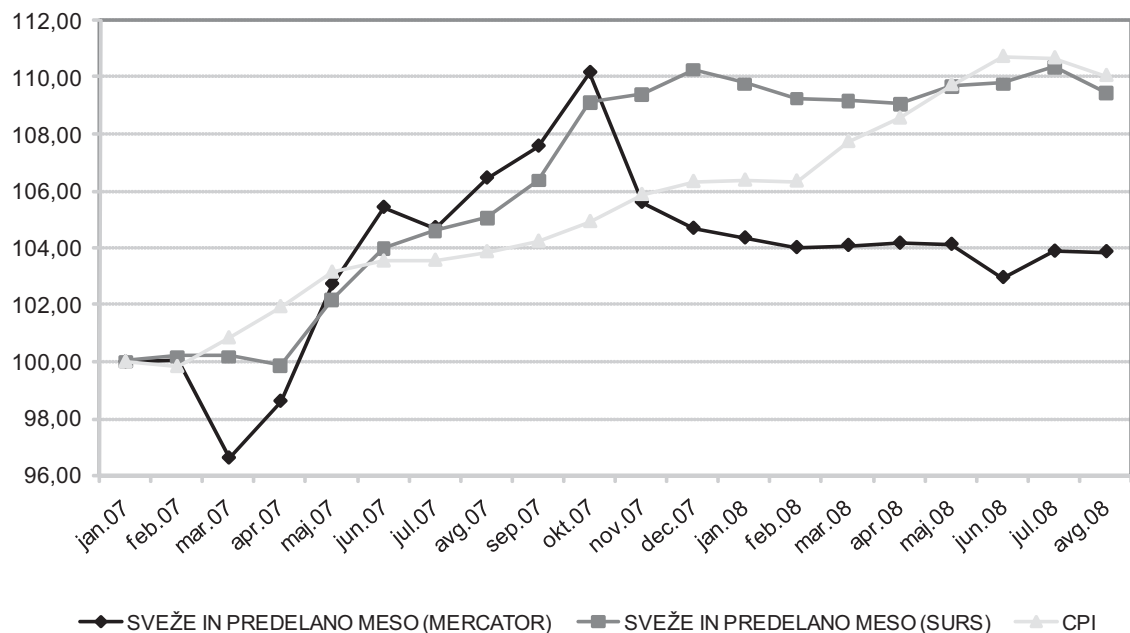
PRILOGA 1: PRIKAZ GIBANJA INDEKSOV CEN NA POSAMEZNIH DELIH KOŠARICE IZ MERCATORJA V PRIMERJAVI Z URADNO KOŠARICO SURS-A

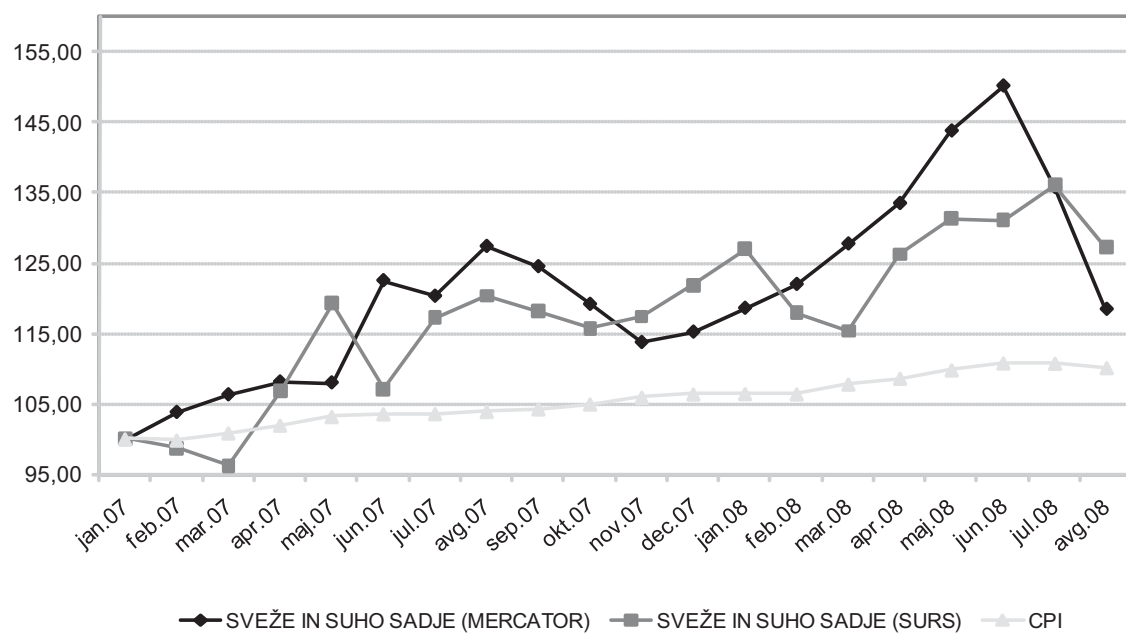
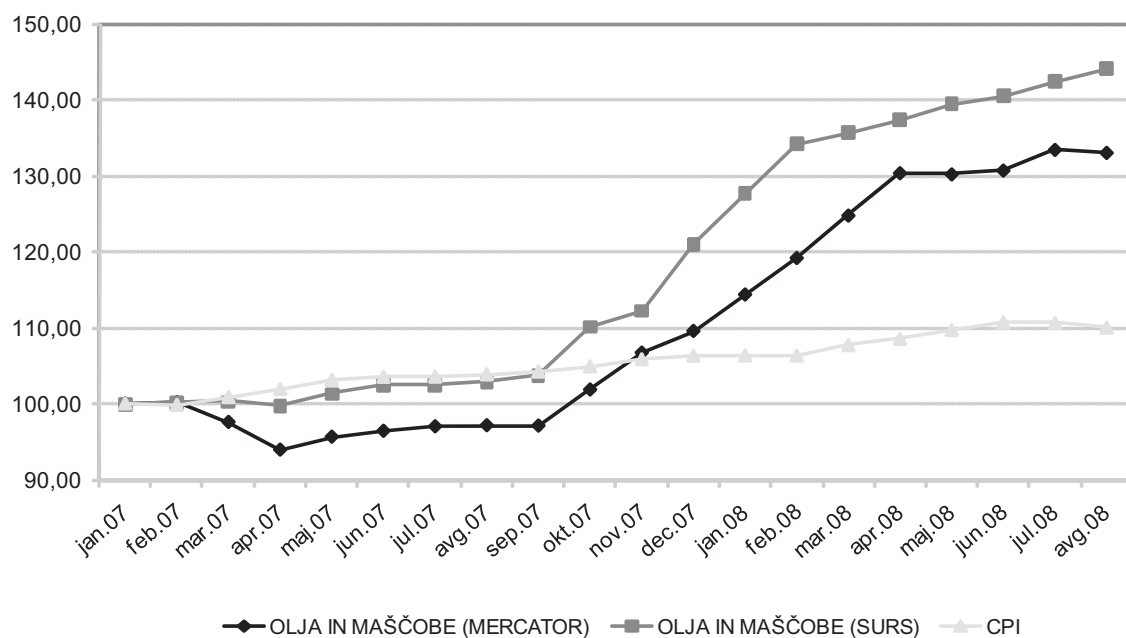

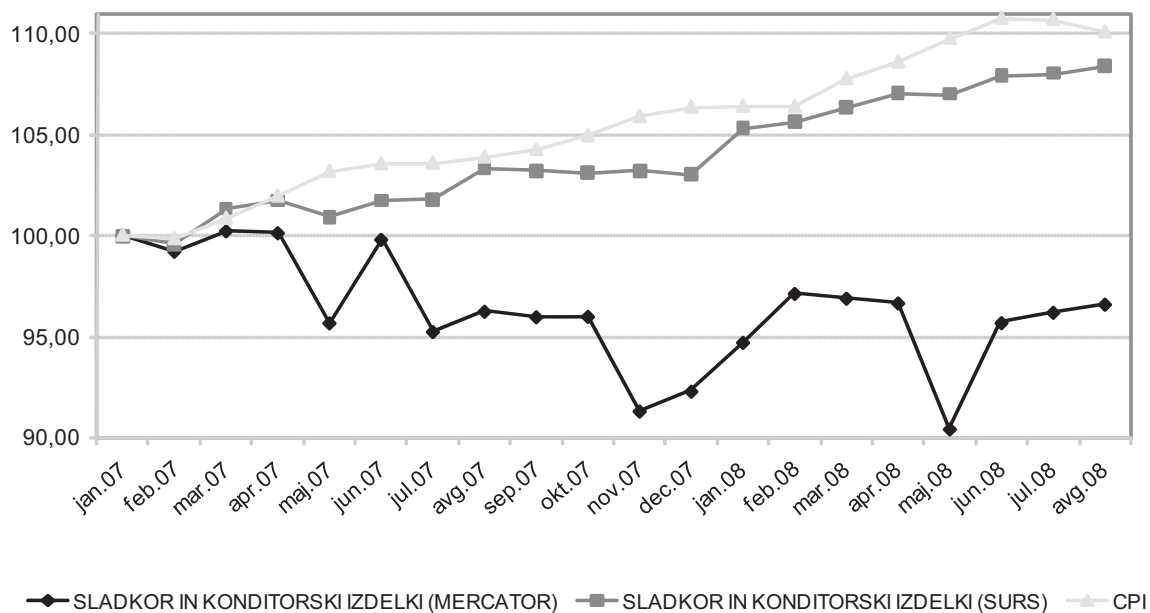
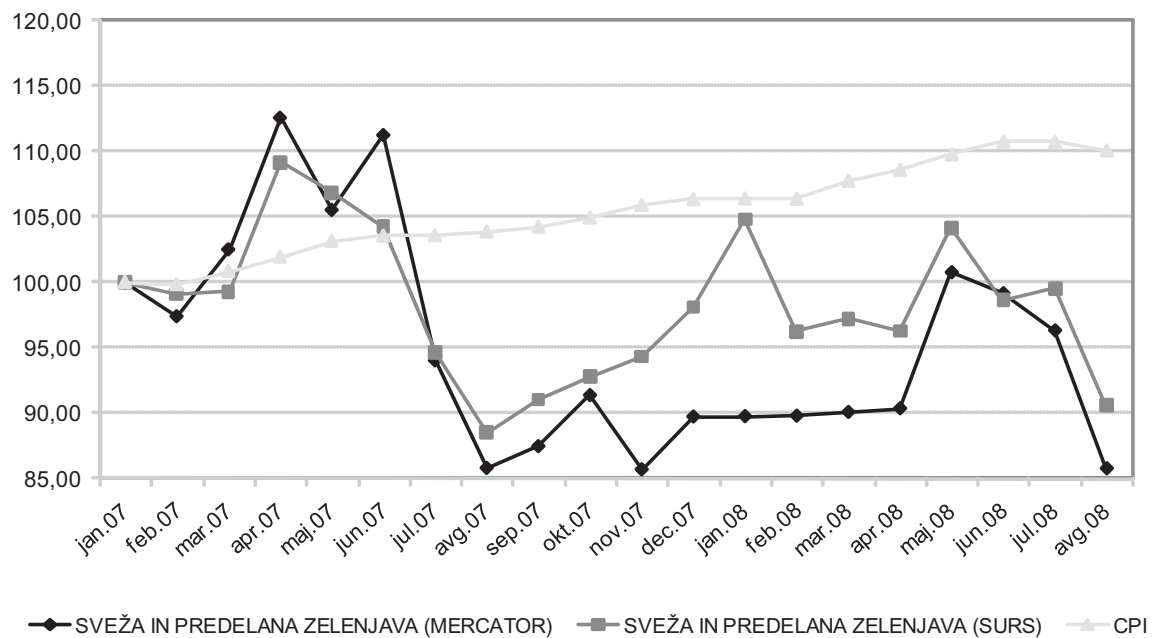

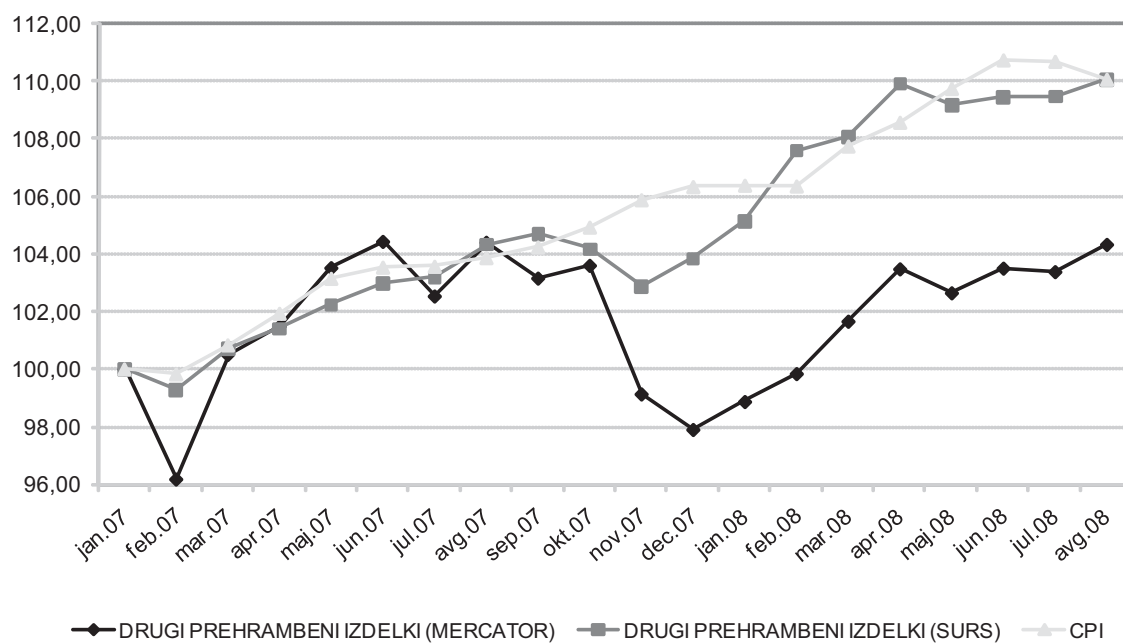

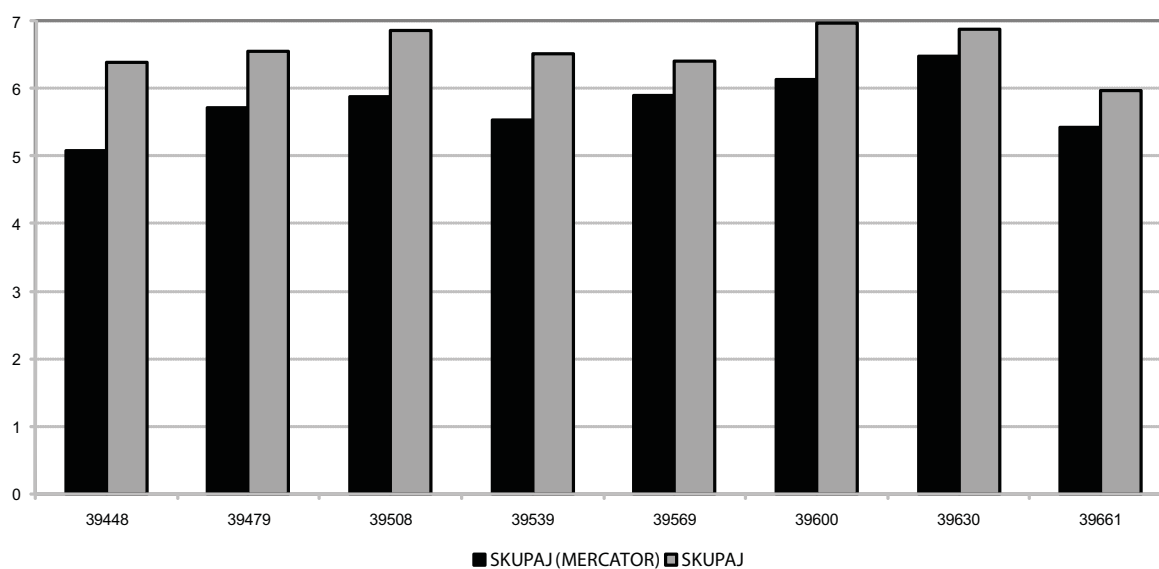

PRILOGA 2: PRIKAZ GIBANJA LETNIH STOPENJ RASTI CPI OB UPOŠTEVANJU KOŠARICE IZ MERCATORJA V PRIMERJAVI Z URADNO KOŠARICO SURs-a

PRILOGA 3: CELOTNA KOŠARICA Z ENOTAMI MER, S POVPREČNIMI CENAMI IN RAVNMI CENSKIH PARITET

Št.	Blagovna skupina	Enota mere	SLO	AT AVG	RAVEN CP	
					CP*100	ACP=100
	navadni kratkozrnati riž	kg	2,25	3,38	66,57	83,29
	navadni dolgozrnati riž	500 g	1,79	2,36	75,77	94,80
	parboiled riž	kg	3,28	3,65	89,78	112,33
	posebni neolusčeni riž	500 g	1,55	2,52	61,63	77,11
	posebni basmati riž	500 g	2,39	2,92	81,99	102,58
	RIŽ				74,01	92,60
	polenta	500 g	1,38	1,50	92,00	115,11
	pšenična moka (T500)	kg	0,98	1,19	82,35	103,04
	namenska moka (za kruh)	kg	1,29	1,49	86,58	108,32
	ekomoka	kg	1,61	3,89	41,35	51,74
	prosenka kaša	500 g	1,42	1,77	80,23	100,38
	MOKA IN ŽITARICE				82,04	102,64
	kruh iz pšenične moke (T-850)	kg	2,01	3,23	62,23	77,86
	kruh iz pšenične moke (T-500)	500 g	1,29	1,41	91,81	114,88
	francoski kruh	250 g	0,62	1,26	49,30	61,69
	žemlja	kos	0,48	0,33	145,45	181,99
	kajzerica	kos	0,2	0,31	64,00	80,08
	francoski rogljiček (croissant)	kos	0,64	0,92	69,38	86,80
	polnozrnat kruh	kg	2,49	3,15	79,11	98,98
	prepečenec	200 g	1,02	1,32	77,57	97,05
	toast	500 g	1,8	1,94	92,78	116,09
	KRUH IN PEKOVSKO PECIVO				79,92	99,99
	krof	kos	0,7	1,06	66,19	82,82
	zavitek	kos	1,24	1,91	64,84	81,12
	keksi Petit	200 g	0,96	1,62	59,44	74,37
	keksi, domači	500 g	2,01	2,74	73,36	91,78
	napolitanke	400 g	1,79	2,29	78,17	97,80
	torta (cela)	kos	10,27	11,62	88,42	110,63
	torta (kos)	kos	1,83	2,23	82,25	102,91
	slano pecivo	180 g	0,77	1,22	63,37	79,29
	zamrznjeno listnato testo	270 g	0,63	1,17	54,08	67,66
	zamrznjena pica	325 g	2,39	2,79	85,66	107,18
	SLADKO IN SLANO PECIVO				69,17	86,55
	špageti	500 g	1,2	1,45	82,76	103,55
	makaroni	500 g	1,2	1,46	82,19	102,84
	pene	500 g	1,2	1,46	82,19	102,84
	tortelini, mesni	250 g	1,65	1,19	138,66	173,48
	jušni rezanci	500 g	1,94	1,99	97,49	121,97
	kroglice za juho	200 g	0,73	0,82	88,66	110,93
	TESTENINE				95,77	119,83
	otroški sok	200 ml	0,97	1,11	87,39	109,34
	otroški čaj	200 g	3,28	7,14	45,94	57,48
	čokolino	250 g	2,13	2,18	97,86	122,44
	koruzni kosmiči	375 g	2,49	3,19	78,06	97,66
	PRIPRAVKI IZ ŽIT				75,32	94,24
1.1	KRUH IN IZDELKI IZ ŽITA				77,64	97,14

Priloga 3 (nadaljevanje)

Št.	Blagovna skupina	Enota mere	SLO	AT AVG	RAVEN CP	
					CP*100	ACP=100
	goveji zrezek	kg	8,15	12,99	62,74	78,50
	telečje meso (zrezek)	kg	14,56	27,37	53,21	66,57
	svinjsko meso (zrezek)	kg	9,87	10,84	91,05	113,92
	puranje meso (zrezek)	kg	8,59	11,58	74,20	92,83
	meso mlade govedu (s kostjo)	kg	4,19	9,99	41,94	52,48
	telečje meso (s kostjo)	kg	6,65	18,99	35,02	43,81
	svinjsko meso (s kostjo - kare)	kg	6,15	8,74	70,37	88,04
	piščanec (cel očiččen)	kg	3,89	4,12	94,47	118,20
	piščančji file	kg	7,39	10,68	69,19	86,57
	svinjska jetra	kg	2,09	3,62	57,81	72,34
1.2	SVEŽE MESO				70,05	87,65
	suh svinjski vrat	kg	7,99	9,83	81,30	101,72
	suha svinjska rebra	kg	6,19	10,02	61,79	77,31
	pica šunka	kg	3,46	5,82	59,50	74,45
	suha svinjska slanina	kg	16,87	19,23	87,73	109,76
	kraška panceta	kg	16,53	18,83	87,77	109,82
	pršut	kg	23,56	35,54	66,30	82,95
	kranjske klobase	kg	9,95	10,53	94,49	118,23
	hrenovke	kg	5,99	8,45	70,93	88,75
	mortadela	kg	6,99	14,92	46,85	58,62
	zimsko salama/ogrska salama	kg	12,35	15,06	82,02	102,62
	čajna klobasa	kg	11,97	18,02	66,44	83,13
	piščančja salama	kg	4,73	5,24	90,21	112,87
	SUHOMESNATI IZDELKI, SALAME IN KLOBASE				76,02	95,12
	pripravljena mesna omaka za testenine bolognese	400 g	2,32	2,41	96,27	120,45
	jetrna pašteta	95 g	1,01	0,99	102,02	127,65
	puranja pašteta	95 g	0,83	0,99	83,84	104,90
	pripravljene jedi z mesom	400 g	2,08	2,99	69,57	87,04
	kokošja juha (v vrečki – Knorr)	76 g	0,79	0,99	79,80	99,84
	goveja juha (v vrečki – Knorr)	76 g	1,02	1,29	79,07	98,93
	KONZERVIRANI MESNI IZDELKI IN PRIPRAVKI				84,78	106,80
1.3	PREDELANO MESO				77,36	96,79
	sardele	kg	3,95	8,92	44,30	55,43
	postrv	kg	5,85	8,99	65,07	81,42
	orada	kg	7,50	18,99	39,49	49,41
	brancin	kg	7,10	8,56	82,94	103,78
	losos	kg	7,10	16,09	44,12	55,20
	lignji	kg	9,69	10,98	88,25	110,42
	SVEŽE RIBE				58,29	72,93
	sardine v olju	115 g	0,94	1,12	84,30	105,48
	zamrznjeni osliči file	kg	4,03	5,57	72,35	90,52
	tuna v oljčnem olju	115 g	2,25	2,24	100,60	125,86
	zamrznjene ribje palčke	300 g	2,46	3,34	73,65	92,15
	gamberi (repki kozic)	200 g	3,02	4,54	66,52	83,23
	KONZERVIRANE IN PREDELANE RIBE				83,90	104,98
1.4	SVEŽE IN PREDELANE RIBE				77,50	96,97

Priloga 3 (nadaljevanje)

Št.	Blagovna skupina	Enota mere	SLO	AT AVG	RAVEN CP	
					CP*100	ACP=100
	alpsko mleko (trajno, polnomastno)	1 l	0,86	0,89	96,63	120,90
	navadno mleko (kratkotrajno, lahko)	1 l	0,81	0,95	85,26	106,68
	navadno mleko (kratkotrajno)	1 l	0,69	0,99	69,70	87,20
	MLEKO				88,65	110,92
	navadni jogurt	1 l	1,54	1,99	77,39	96,82
	sladka smetana	250 g	1,05	0,79	132,91	166,30
	sadni jogurt	150 g	0,34	0,65	52,31	65,45
	kisla smetana	180 g	0,47	0,59	79,66	99,67
	kefir	375 ml	1,29	1,39	92,81	116,12
	MLEČNI IZDELKI, BREZ SIRA				82,34	103,02
	skuta	500 g	2,26	2,39	94,56	118,31
	topljeni sir	150 g	0,69	1,19	57,98	72,55
	gauda sir	kg	10,87	10,59	102,64	128,43
	ementaler	kg	13,05	9,00	145,00	181,42
	lahki sir	kg	10,89	12,60	86,43	108,14
	feta	500 g	1,89	3,09	61,17	76,53
	SIR IN SKUTA				99,85	124,93
	kokošja jajca	10 kosov	2,14	2,89	74,05	92,65
	JAJCA				74,05	95,65
1.5	MLEKO, MLEČNI IZDELKI IN JAJCA				89,51	111,99
	jedilno olje, sončnično	2l	3,22	3,99	80,64	100,89
	margarina za peko	250 g	0,75	0,96	77,85	97,41
	margarina, mazava (rama)	250 g	0,87	1,09	79,82	99,86
	oljčno olje (100-odstotno, nerafinirano)	0,75 l	6,74	7,39	91,20	114,11
	bučno olje (100-odstotno, nerafinirano)	0,5 l	5,96	6,99	85,26	106,68
	maslo	250 g	2,26	1,95	115,90	145,01
	zeliščno maslo	125 g	1,65	1,69	97,63	122,16
1.6	OLJE IN MAŠČOBE				85,66	107,17
	orehova jedrca	kg	6,99	8,08	86,56	108,31
	jabolka	kg	1,69	1,59	106,29	132,99
	hruške	kg	1,49	2,07	72,15	90,28
	jagode	250 g	2,49	1,99	125,13	156,55
	breskve	kg	0,98	1,39	70,50	88,21
	nektarine	kg	1,39	2,16	64,45	80,64
	slive	kg	1,99	2,79	71,33	89,24
	grozdje	kg	1,89	2,79	67,74	84,76
	melone	kos	1,5	2,07	72,64	90,88
	limone	kos	0,2	0,57	34,93	43,71
	grenivke	kos	0,2	0,78	25,56	31,98
	pomaranče	kg	0,89	2,23	39,87	49,88
	banane	kg	0,99	1,57	63,26	79,15
	kivi	kos	0,18	0,39	46,15	57,75
	ananas	kos	1,39	2,49	55,82	69,84
	borovnice	250 g	5,79	5,98	96,82	121,14
	avokado	kos	0,99	1,19	83,19	104,09
	mango	kos	1,09	1,74	62,64	78,38
	SVEŽE SADJE				68,43	85,62

Priloga 3 (nadaljevanje)

Št.	Blagovna skupina	Enota mere	SLO	AT AVG	RAVEN CP	
					CP*100	ACP=100
	suhe slive	kg	5,06	6,80	74,44	93,14
	suhe fige	500 g	3,52	4,58	76,86	96,16
	suhe marelice	kg	4,81	9,82	48,98	61,28
	rozine	kg	2,44	3,02	80,79	101,09
	arašidi	kg	2,53	5,67	44,62	55,83
	SUHO SADJE				69,23	86,62
1.7	SVEŽE IN SUHO SADJE				68,50	85,70
	krompir	2 kg	1,59	1,99	79,90	99,97
	fižol v zrnju	kg	1,95	5,98	32,61	40,80
	čebula	kg	0,69	0,74	93,24	116,66
	česen	250 g	1,09	1,27	86,17	107,81
	korenje	kg	0,69	0,87	79,77	99,80
	peteršilj	šop	0,26	0,89	29,13	36,45
	blitva	kg	1,79	2,50	71,60	89,58
	solata endivija	kos	0,30	0,79	37,97	47,51
	solata kristalka	kos	0,45	0,96	47,04	58,85
	sladko zelje	kg	0,49	0,82	60,12	75,22
	sveže kumarice	kos	0,65	0,84	77,38	96,82
	svež paradižnik	kg	1,79	2,29	78,17	97,80
	sveža paprika	kos	0,54	0,81	66,39	83,07
	cvetača	kos	2,40	1,49	161,07	201,53
	jajčevci	kos	0,65	1,32	49,43	61,85
	sveži šampinjoni	250g	1,29	1,37	94,51	118,24
	brokoli	kg	3,29	3,31	99,30	124,24
	bučke	kg	1,99	2,14	92,99	116,35
	SVEŽA ZELENJAVA				71,30	89,21
	kislo zelje, naribano	kg	1,49	1,55	96,44	120,66
	kisla paprika	620 g	2,17	2,19	99,09	123,97
	rdeča pesa, konzervirana	670 g	1,57	1,59	98,74	123,54
	šampinjoni, konzervirani	660 g	2,60	2,84	91,55	114,54
	konzervirane oljke	700 g	2,85	2,99	95,32	119,26
	zamrznjena mešana zelenjava	450 g	1,06	2,79	37,99	47,54
	zamrznjena špinača	450 g	1,08	1,54	70,13	87,74
	zamrznjen grah	450 g	0,99	1,77	56,09	70,18
	konzerviran grah	415 g	1,01	1,09	92,66	115,93
	konzerviran fižol v zrnju	400g	0,54	0,57	95,58	119,58
	konzervirana koruza	200 g	0,76	0,78	97,44	121,91
	konzervirane kumarice	670 g	1,79	1,79	100,00	125,12
	zamrznjen krompir (pomfrit)	kg	2,33	2,79	83,51	104,49
	čips	175 g	1,19	1,57	76,04	95,14
	PREDELANA ZELENJAVA				86,51	108,23
1.8	SVEŽA IN PREDELANA ZELENJAVA				74,94	93,77

Priloga 3 (nadaljevanje)

Št.	Blagovna skupina	Enota mere	SLO	AT AVG	RAVEN CP	
					CP*100	ACP=100
	beli sladkor	kg	0,83	1,09	76,15	95,27
	rjavi sladkor	500 g	1,37	1,99	68,84	86,14
	sladkor v prahu	500 g	1,50	1,74	86,21	107,86
	umetno sladilo	1500 tablet	6,80	4,99	136,27	170,50
	SLADKOR				87,14	109,02
	ananasov kompot	825 g	1,31	1,84	71,20	89,08
	marelični kompot	825 g	1,06	1,66	63,95	80,01
	marmelada	450 g	1,45	2,19	66,21	82,84
	dietetični džem	330 g	2,77	2,19	126,48	158,25
	med	kg	7,43	6,99	106,29	132,99
	MARMELADE, KOMPOTI IN MED				86,82	108,63
	jedilna čokolada (za kuhanje)	200 g	1,48	1,87	79,36	99,29
	mlečna čokolada	100 g	0,77	0,87	89,02	111,38
	temna čokolada	250 g	1,48	1,72	86,30	107,97
	čokoladna krema z lešniki (nutella)	400 g	2,50	2,39	104,60	130,88
	bomboni (haribo)	200 g	1,43	1,29	110,85	138,70
	žvečilni gumi (orbit)	14 g	0,75	0,77	97,40	121,87
	sadna rezina	40 g	1,39	1,19	116,81	146,15
	ČOKOLADA IN BOMBONI				100,49	125,73
	sladoled (v banjci, 1 liter)	1 l	3,59	3,79	94,72	118,52
	kornet (cornetto)	kos	1,11	1,40	79,29	99,20
	lučka (magnum)	kos	1,69	1,80	93,89	117,47
	SLADOLED				91,67	114,70
1.9	SLADKOR IN SLAŠČIČARSKI IZDELKI				96,32	120,52
	sveži pekovski kvas	42 g	0,16	0,20	80,00	100,09
	paradižnikova mezga (v tubi)	200 g	1,21	1,29	93,80	117,36
	kuhinjska sol	1 kg	0,48	0,84	57,14	71,50
	jabolčni kis	1 l	1,49	1,82	82,09	102,71
	vinski kis	1 l	1,20	1,89	63,49	79,44
	mleta paprika	50 g	1,07	1,82	58,95	73,76
	gorčica	200 g	0,99	1,52	65,35	81,76
	poper	50 g	1,52	1,69	89,94	112,53
	majoneza	170 g	1,39	1,99	69,85	87,39
	vegeta	250 g	1,49	1,72	86,75	108,54
	puding, prašek	3 x 40 g	0,98	0,99	98,99	123,85
1.10	DRUGI PREHRANSKI IZDELKI				76,61	95,85
1	HRANA				79,28	99,19
	kakav (navaden za kuhanje)	100 g	1,04	0,79	131,65	164,71
	KAKAV				131,65	164,71
	pražena kava	250 g	2,47	2,79	88,53	110,77
	instant kava	200 g	7,94	9,49	83,67	104,68
	KAVA				87,42	109,38
	pravi čaj, zeleni (filter)	20 vrečk	1,91	2,13	89,67	112,19
	domači čaj, kamilice (filter)	20 vrečk	1,97	1,99	98,99	123,86
	domači čaj, šipek (filter)	20 vrečk	1,97	1,99	98,99	123,86
	ČAJ				95,27	119,19
2.1	KAVA, ČAJ, KAKAV				92,63	115,90

Priloga 3 (nadaljevanje)

Št.	Blagovna skupina	Enota mere	SLO	AT AVG	RAVEN CP	
					CP*100	ACP=100
	sadni sirup, malina	1,5 l	2,61	2,89	90,31	113,00
	ledeni čaj	1 l	1,12	1,49	75,17	94,05
	sadni sok, jagoda	1 l	1,80	1,99	90,45	113,17
	naravna pitna voda	1 l	0,41	0,65	63,08	78,92
	NEGAZIRANE PIJAČE				84,14	105,27
	kokakola v plastenki 1,5 l	1,5 l	1,09	1,34	81,34	101,77
	mineralna voda	1 l	1,02	1,09	93,58	117,08
	šveps	1,5 l	1,09	1,77	61,76	77,27
	fanta	1,5 l	1,09	1,44	75,69	94,71
	GAZIRANE PIJAČE				85,33	106,86
2.2	GAZIRANE IN NEGAZIRANE PIJAČE				84,62	105,88
2	BREZALKOHOLNE PIJAČE				87,20	109,11
I	HRANA IN BREZALKOHOLNE PIJAČE				79,97	100,06
	naravno žganje (slivovka)	1 l	14,03	15,27	91,88	114,96
	viski	1 l	26,97	29,99	89,93	112,52
	rum	1 l	7,75	7,99	97,00	121,36
	vodka	1 l	12,93	12,99	99,54	124,54
3.1	ŽGANJE				93,84	117,40
	belo vino v buteljki	1 l	2,45	3,49	70,20	87,83
	penina	1 l	5,99	6,99	85,69	107,22
	namizno rdeče vino	1 l	3,59	4,74	75,74	94,76
	belo desertno vino (sladko)	1 l	2,77	4,99	55,51	69,45
3.2	VINO				71,97	90,05
	pivo steklenica (tuje)	0,33 l	1,41	1,59	88,68	110,95
	pivo steklenica (domače)	0,5 l	0,77	1,18	65,25	81,64
	pivo brez alkohola	0,5 l	0,54	0,75	72,00	90,08
3.3	PIVO				69,98	87,56
3	ALKOHOLNE PIJAČE				73,79	92,33
	Davidoff	škatla	2,70	4,00	67,50	84,45
	Lucky Strike	škatla	2,20	3,90	56,41	70,58
	LM	škatla	2,00	3,90	51,28	64,16
	Camel rumeni	škatla	2,20	3,80	57,89	72,44
	Galuoise	škatla	2,40	3,80	63,16	79,02
	Marlboro	škatla	2,60	4,00	65,00	81,33
	cigare	škatla	6,03	8,80	68,52	85,73
4.	CIGARETE				61,19	76,55
II	ALKOHOLNE PIJAČE IN TOBAK				65,99	82,56
	moška jakna, vetrovka	kos	14,39	25,66	56,09	70,17
	moške športne hlače	kos	19,99	23,87	83,76	104,80
	hlače, jeans blago	kos	26,95	29,74	90,62	113,38
	moške hlače	kos	18,36	28,34	64,78	81,05
	moška trenirka	kos	31,51	32,49	96,98	121,34
	moški pulover	kos	12,56	27,82	45,14	56,48
	moška srajca	kos	19,99	24,63	81,17	101,56
	moška spodnja majica	kos	8,12	8,34	97,33	121,78
	moške spodnje hlače, klasične	kos	7,08	7,12	99,51	124,50
	moške nogavice, bombaž	kos	3,93	3,99	98,50	123,24
	moški pohodni čevlji	par	29,99	38,20	78,51	98,23
5.1	MOŠKA OBLAČILA IN OBUTEV				79,76	99,89

Priloga 3 (nadaljevanje)

Št.	Blagovna skupina	Enota mere	SLO	AT AVG	RAVEN CP	
					CP*100	ACP=100
	žensko krilo, viskoza, jeans	kos	27,90	28,49	97,93	122,53
	ženske hlače	kos	28,52	31,12	91,66	114,68
	ženska bluza, dolg rokav	kos	10,99	12,49	87,99	110,09
	ženska majica brez ovratnika	kos	10,00	8,99	111,23	139,17
	ženska jopica	kos	16,50	17,49	94,34	118,04
	ženski puli	kos	12,95	20,47	63,26	79,15
	ženski nedrček	kos	16,58	17,66	93,90	117,49
	ženske spodnje hlače	kos	5,77	8,07	71,54	89,51
	ženske hlačne nogavice, debele	kos	4,49	5,37	83,69	104,71
	ženske hlačne nogavice, tanke	kos	2,39	2,19	109,13	136,54
5.2	ŽENSKA OBLAČILA				89,02	111,37
	otroška trenirka	kos	10,60	12,27	86,39	108,09
	otroške hlače	kos	11,99	17,72	67,67	84,67
	otroška jakna	kos	12,56	26,62	47,18	59,03
	otroški pulover	kos	6,34	9,59	66,09	82,69
	otroška majica	kos	7,96	8,72	91,34	114,28
	otroška spodnja majica	kos	4,59	7,25	63,31	79,21
	otroška pižama	kos	13,59	16,20	83,89	104,96
	otroške kratke nogavice	kos	2,42	3,67	65,90	82,45
	otroške žabe	kos	3,42	5,72	59,82	74,84
	bodi za dojenčka	kos	4,50	8,82	51,01	63,82
5.3	OTROŠKA OBLAČILA				68,17	85,29
III	OBLEKA IN OBUTEV				82,54	103,27
	preproga, kopalniška	kos	7,49	8,00	93,63	117,14
	jogi rjuha	kos	6,26	8,85	70,75	88,53
	posteljnina	kos	15,99	20,55	77,82	97,37
	prešita odeja	kos	41,60	42,30	98,36	123,06
	posteljno pregrinjalo	kos	8,29	13,59	61,02	76,35
	zavese	kos	6,49	15,10	42,98	53,78
	brisača	kos	8,19	18,74	43,70	54,68
	namizni prt	kos	7,40	13,25	55,87	69,90
	sukanec	500 m	1,61	2,08	77,50	96,96
6	TEKSTIL ZA GOSPODINJSTVO				62,37	78,03
	likalnik	kos	67,20	75,70	88,77	111,07
	mešalnik	kos	54,90	42,99	127,70	159,78
	rezalnik	kos	53,22	53,47	99,53	124,53
	sesalnik za prah	kos	129,00	136,00	94,86	118,68
	mikrovalovna	kos	94,99	123,62	76,84	96,14
	kalorifer	kos	29,25	39,99	73,14	91,52
	električni radiator	kos	33,99	39,90	85,19	106,59
7.1	MALI GOSPODINJSKI APARATI				90,60	113,35
	skleda iz stekla	kos	4,48	4,29	104,43	130,66
	kozarec za vodo	kos	3,76	2,99	125,75	157,34
	kozarec za vino	kos	4,04	3,29	122,80	153,64
7.2	STEKLENINA				117,66	147,21
	globok krožnik	kos	1,49	2,00	74,69	93,45
	servis za črno kavo	kos	32,61	31,99	101,94	127,54
	skleda (večja)	kos	7,37	6,99	105,44	131,92
7.3	KERAMIKA IN PORCELAN				96,00	120,11

Priloga 3 (nadaljevanje)

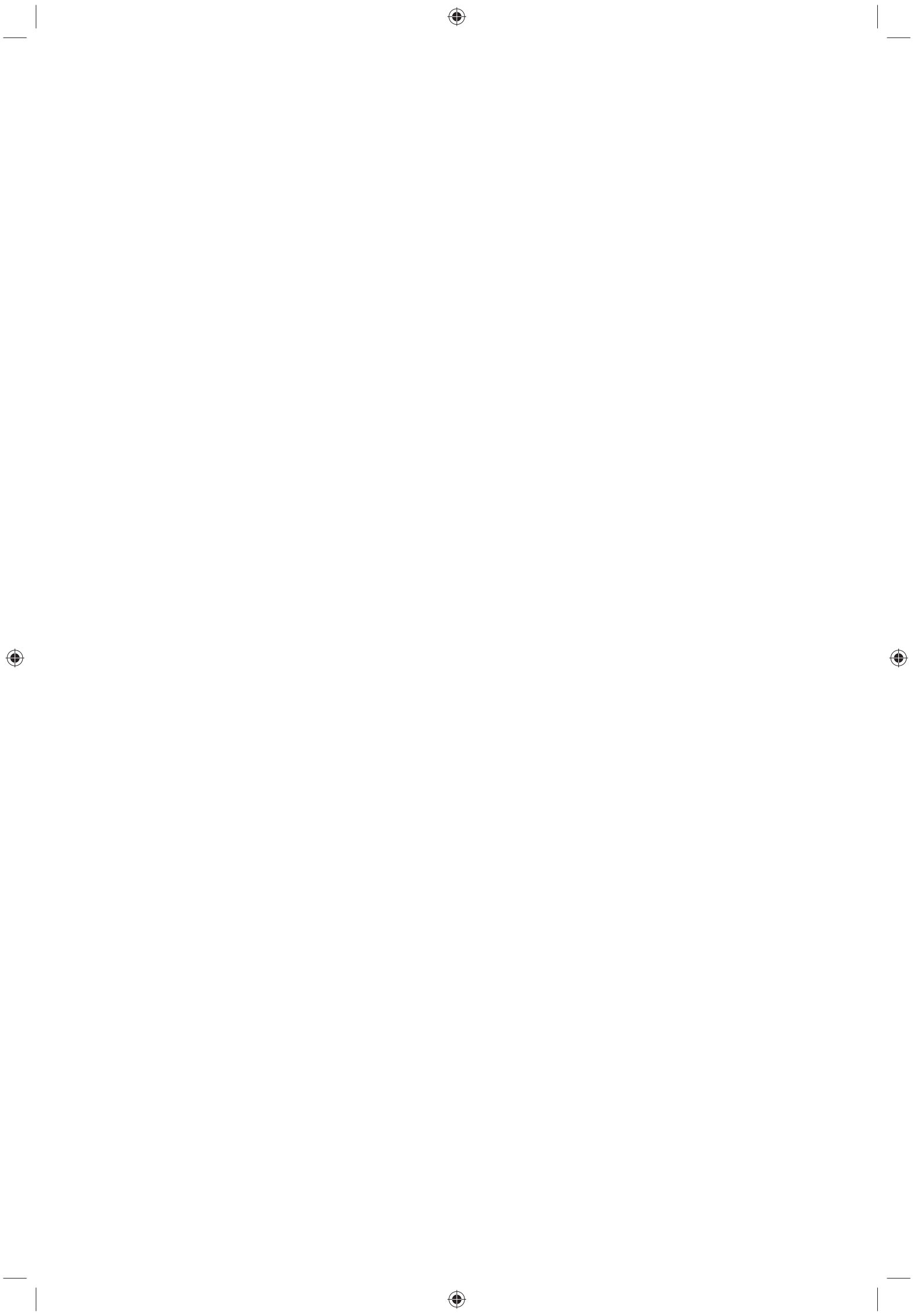
Št.	Blagovna skupina	Enota mere	SLO	AT AVG	RAVEN CP	
					CP*100	ACP=100
	teflonska ponev	kos	10,38	9,93	104,53	130,79
	kozica iz nerjavečega jekla	kos	35,06	34,90	100,46	125,69
	nerjaveč jedilni pribor	komplet	36,81	39,90	92,26	115,43
7.4	KOVINSKA POSODA IN PRIBOR				98,98	123,85
	plastično vedro	kos	5,09	5,49	92,71	116,00
	plastična posoda za živila	kos	1,75	3,42	51,24	64,12
7.5	DRUGA POSODA IN PRIPOMOČKI				69,39	86,82
7	GOSPODINJSKE NAPRAVE IN APARATI				76,34	95,51
	žarnica	kos	0,36	1,69	21,30	26,65
	varčna žarnica	kos	6,40	6,49	98,61	123,38
	baterija 1,5 V	4 kosi	3,69	6,99	52,79	66,05
8	MALI ELEKTRIČNI PRIPOMOČKI				57,57	72,03
	detergent, strojno pranje perila	4 kg	12,79	11,99	106,67	133,47
	tekoči detergent za pomivanje posode	500 ml	0,85	1,99	42,71	53,44
	čistilo za sanitarije	0,75 litra	1,69	2,19	77,17	96,55
	sredstva za strojno pomivanje posode	42 kosov	12,53	13,99	89,56	112,06
	mehčalec	1 l	2,69	3,69	72,90	91,21
	tekoče čistilo za tla (Ajax)	1 l	2,42	2,79	86,74	108,52
	tekoče čistilo za okna	750 ml	1,89	1,99	94,97	118,83
	krema za čevlje	75 ml	1,59	2,29	69,43	86,87
	insekticid (pips)	300 ml	3,99	3,99	100,00	125,12
9.1	DETERGENTI IN DRUGA ČISTILA				90,10	112,73
	vrečke za smeti	kos	0,04	0,04	93,96	117,56
	papirnate brisače	kos	0,64	0,70	91,43	114,39
	gobica za pomivanje	2 kosa	1,29	1,52	85,15	106,54
	obešalnik	kos	1,99	3,06	65,10	81,46
	sveča	kos	1,49	1,99	74,87	93,68
9.2	DRUGI MANJŠI IZDELKI				80,91	101,24
9	IZDELKI ZA VZDRŽEVANJE V GOSPODINJSTVU				86,79	108,58
IV	STANOVANJSKA OPREMA				82,01	102,61
	šumeče tablete (vitamin c)	90 g	1,51	1,51	100,00	125,12
	multivitaminske šumeče tablete	90 g	1,59	1,59	100,00	125,12
10	VITAMINI				100,00	125,12
	el. termometer	kos	56,39	49,99	112,80	141,14
	obliž	zavitek	2,73	3,77	72,51	90,72
	povoj	kos	3,19	3,29	96,96	121,31
	kondomi	10 kosov	7,14	8,24	86,65	108,42
11	DRUGI MEDICINSKI IN TERAPEVTSKI IZDELKI				93,07	116,44
V	ZDRAVJE				94,24	117,92
	LCD TV	kos	249	219,99	113,19	141,62
	stereo radiokasetofon	kos	69,99	59,00	118,63	148,42
	digitalna kamera	kos	19,99	24,99	79,99	100,08
	DVD-predvajalnik	kos	84,00	69,90	120,17	150,36
	MP3-predvajalnik	kos	27,90	26,90	103,72	129,77
12.1	AVDIO-VIDEO IN HI-FI OPREMA				102,28	127,97

Priloga 3 (nadaljevanje)

Št.	Blagovna skupina	Enota mere	SLO	AT AVG	RAVEN CP	
					CP*100	ACP=100
	monitor za PC	kos	189,90	199,00	95,43	119,40
	USB-ključ	kos	12,99	12,99	100,00	125,12
	tiskalnik za PC	kos	94,27	79,90	117,98	147,62
	kartuša za tiskalnik	kos	12,99	14,99	86,66	108,42
12.2	RAČUNALNIŠKA OPREMA				99,37	124,33
	neposneti CD (zgoščenka)	kos	1,40	1,40	100,00	125,12
	neposneti DVD	kos	1,09	1,19	91,40	114,36
	spominska kartica	kos	21,90	21,99	99,58	124,59
12.3	SNEMALNI MEDIJI				98,32	123,02
12	AVDIO-VIDEO IN RAČUNALNIŠKA OPREMA				100,63	125,90
	lego kocke	kos	3,29	2,99	110,03	137,67
	otroška igrača, monopoli	kos	22,09	27,95	79,05	98,90
	otroška igrača, punčka	kos	7,21	19,99	36,07	45,13
13.1	IGRE IN IGRAČE				78,32	97,99
	nogometna žoga	kos	7,53	12,48	60,32	75,48
	nahrbtnik	kos	61,82	59,97	103,08	128,98
	košarkaška žoga	kos	9,17	9,99	91,77	114,82
13.2	OPREMA ZA ŠPORT				85,06	106,42
	orhideja (lončnica)	kos	15,7	24,07	65,24	81,63
	seme za setev	kos	0,92	1,17	78,97	98,81
	cvetlični lonec	16 cm	0,50	0,88	56,82	71,09
	tekoče gnojilo	500 ml	3,07	3,99	76,94	96,27
13.3	CVETJE				70,80	88,58
	hrana za pse, briketi	500 g	1,16	2,07	56,17	70,28
	hrana za mačke, briketi	300 g	1,35	1,89	71,43	89,37
13.4	HRANA ZA DOMAČE ŽIVALI				63,54	79,50
13	MANJŠI IZDELKI ZA ZABAVO, ŠPORT, VRT IN DOMAČE ŽIVALI				73,85	92,40
	dnevni časopis	kos	0,75	0,50	150,00	187,68
	tedenski časopis	kos	1,80	1,00	180,00	225,21
	revija, tedenska (mladinska)	kos	0,95	2,15	44,19	55,28
	revija, tedenska (ženska)	kos	1,30	1,90	68,42	85,61
	Cosmopolitan	kos	3,99	2,80	142,50	178,29
	Men's Health	kos	3,99	4,50	88,67	110,94
	National Geographic	kos	4,59	4,50	102,00	127,62
14.1	ČASOPISI				113,50	142,01
	šolski zvezek	kos	0,99	1,12	88,39	110,60
	domača avtokarta	kos	7,30	7,95	91,82	114,89
	pisarniški papir	500 kosov	4,95	6,99	70,82	88,60
14.2	RAZNE TISKOVINE				88,04	110,16

Priloga 3 (nadaljevanje)

Št.	Blagovna skupina	Enota mere	SLO	AT AVG	RAVEN CP	
					CP*100	ACP=100
	svinčnik	4 kosi	0,95	1,22	77,66	97,16
	kemični svinčnik	kos	1,96	2,19	89,50	111,98
	črnilo, bombice	6 kosov	0,35	0,54	64,81	81,09
	geotrikotnik, plastični	kos	0,67	1,09	61,47	76,91
	samolepilni trak	kos	1,28	1,39	92,09	115,22
	navadna radirka	kos	0,83	0,99	83,84	104,90
	marker	kos	0,85	0,80	106,25	132,94
	plastična mapa	kos	0,72	1,10	65,45	81,90
14.3	PISALNE POTREBŠČINE				79,34	99,26
14	ČASOPISI, KNJIGE IN PISALNE POTREBŠČINE				106,50	133,25
VI	REKREACIJA IN KULTURA				91,14	114,03
	brivnik za moške	kos	89,64	99,67	89,94	112,53
	sušilnik za lase	kos	27,42	31,28	87,67	109,69
	el. zobna ščetka	kos	103,01	106,29	96,92	121,26
	navadna zobna ščetka	kos	1,64	2,12	77,24	96,64
15.1	ELEKTRIČNI IN DRUGI PRIPOMOČKI ZA OSEBNO NEGO				87,97	110,07
	gel za tuširanje	250 ml	2,53	2,79	90,57	113,32
	toaletno milo	100 g	0,55	0,72	76,92	96,24
	deodorant sprej	150 ml	2,19	2,34	93,59	117,10
	šampon za lase	200 ml	2,29	2,54	90,16	112,80
	barva za lase	kos	6,99	7,62	91,79	114,85
	labello classic	kos	1,49	1,82	82,09	102,71
	zobna krema	75 ml	2,30	2,29	100,44	125,66
	krema za roke	75 ml	1,84	2,39	76,99	96,32
	pena za britje	200 ml	2,95	3,37	87,67	109,69
	mleko za telo	250 ml	4,12	4,74	86,92	108,75
15.2	TOALETNI IZDELKI IN KOZMETIKA				89,75	112,30
	otroške plenice	78 kosov	10,89	13,74	79,26	99,17
	vata	100 g	0,60	1,92	31,33	39,20
	higienski vložki	zavitek	1,68	2,54	66,14	82,75
	toaletni papir	10 kosov	3,29	4,19	78,52	98,24
	papirnati robčki	zavitek	1,20	1,27	94,49	118,22
	palčke za ušesa	zavitek	0,97	1,09	88,99	111,34
15.3	DRUGI PAPIRNI IN BOMBAŽNI IZDELKI				76,11	95,23
	ženska usnjena torbica	kos	20,98	24,93	84,14	105,28
	moška denarnica	kos	9,15	14,66	62,43	78,11
15.4	DRUGI OSEBNI PREDMETI				77,36	96,79
15	IZDELKI ZA OSEBNO NEGO IN DRUGI OSEBNI PREDMETI				84,53	105,76
VII	RAZNOVRSTNO BLAGO				84,53	105,76

ČASOVNA ORGANIZACIJA IN KAKOVOST BIVALNEGA OKOLJA

akad. prof. dr. Zdravko Mlinar, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU)

UDK 502.14

JEL: O200

Povzetek

Časovna organizacija bivalnega in življenjskega okolja je v družboslovnih obravnavah in celo pri načrtovanju v praksi, v primerjavi s prostorsko, zelo zapostavljena in malo preučena. Ob osredotočenosti na fizične strukture grajenega okolja, še zlasti pri stanovanjskem in urbanističnem načrtovanju, v katerem prevladuje arhitektura, pretežno ohranja svojo statično naravo in producira »dokončne« rešitve. Te pa prihajajo v neskladje s spremembami, ki se dogajajo po pravilih življenjskega ciklusa, in dolgoročnimi družbenorazvojnimi spremembami. To neskladje pa v bivalnem okolju lahko pomeni preobremenjenost ali neizkoriščenost prostorov, naprav ipd. Preteklost in prihodnost se obravnavata po tradiciji idiografskih raziskovanj kot nizanje posameznih pojavov ali dogodkov, kar ne daje osnove za predvidevanje in usmerjanje. Zgodovinske obravnave ostajajo samozadostne in se ne postavljajo v funkcijo predvidevanja in vplivanja na prihodnost. Temeljni paradoks načrtovanja: z večjim ali manjšim zaostankom sledi spremembam, namesto da bi jih predvidelo in usmerjalo. Časovno nediferencirana organizacija rabe prostorov povzroča velike izgube. Globalizacija pa izsiljuje vse večje časovno upoštevanje v smislu 24/7/365. Nepreučeni ostajajo procesi odločanja z deležniki s konfliktnimi kratkoročnimi (profitnimi) in dolgoročnimi interesi. Pozornost zasluži nemoč posameznika, ki vpliva na čas gradnje; začasna raba prostorov idr.

Ključne besede: časovna razsežnost, bivalno okolje, preteklost in prihodnost, družbeno-prostorske spremembe, življenjski ciklusi, dolgoročni razvojni procesi, 24/7/365, stanovanjsko in urbanistično načrtovanje, arhitektura, prilagodljivost, informatizacija, globalizacija

Abstract

The temporal – especially in comparison with spatial – organization of the living environment is a neglected topic both in social research as well as in planning practice. When focusing on the physical structure of the built environment, housing design and urban planning in particular, with architects as the main actors, continue to a great extent to have a static character and tend to produce 'final' solutions. They come into discord with changes based on the regularities of the life cycle as well as with long-term developmental changes. Such discord in the living environment can lead to an overburdening or underutilization of space, facilities, etc. The past and the future are dealt with according to the tradition of idiographic research, in the sense of listing individual phenomena or events one after another, which does not provide a basis for predicting and directing future change. Historical studies tend to be self-satisfying and are not considered in the function of predicting and impacting the future. The basic paradox of planning: it lags behind the actual changes instead of directing them. The temporally undifferentiated organization of the use of space is causing great losses. Globalization is exerting increasing temporal inclusiveness in the sense 24/7/365. The processes of decision making involving stakeholders with conflicting short-term (profit-based) and long term interests remain unexamined. Attention should be devoted to the powerlessness of the individual in housing construction, which prolongs the time needed to accomplish the goal; greater attention to temporary, short time (no) use of space, etc.

Key words: time dimension, living environment, past and future, socio-spatial change, life cycle, long-term developmental processes, 24/7/365, housing design, urban planning, architecture, flexibility, informatization, globalization

UVOD

S tem besedilom poskušam prispevati k ozaveščanju o številnih vprašanjih, ki sicer zadevajo časovno razsežnost bivanja, vendar so se doslej pojavljala le vsako zase, tako da jih niso obravnavali povezano in celovito pod enotnim zornim kotom. V tem smislu torej iščem stičišča in skupne imenovalce različnim

vprašanjem, kakršna so makročasovno-prostorski okviri razvojnih sprememb ali pa mikročasovno-prostorske situacije v vsakdanjem življenju ljudi, ki jih poskušam pojasnjevati v kontekstu prvih. Ob takšni vsebinski razširitvi pa bo vse pomembnejša naloga, ki presega okvir tukajšnje obravnave, jasneje razločevati in

hkrati notranje razčlenjeno obravnavati problematiko družbenorazvojnih sprememb ter sprememb z vidika življenjskega ciklusa posameznika ali družine; oboje pa tudi z vidika fizičnih struktur grajenega okolja in neskladij pri vsem tem.

Ker pa se praksa, kakršno razkrivam v MO Koper in drugod, že nekako spontano nagiba predvsem k tistem, kar je tukaj in danes, postane že s tem naloga sociološke raziskave, da usmeri pogled tudi drugam – v (bolj oddaljeno) prihodnost in v preteklost. V letnih programih posameznih oddelkov koprške občinske uprave najdemo predvsem konkretne objekte. Na tem mestu pa bom poskušal v nekoliko bolj posplošeni obliki opozoriti na tisto, kar je številnim konkretnim zadevam skupno. Pri tem gre vseskozi za predpostavko, da je časovna organizacija pomembna določilnica kakovosti bivanja v bivalnem in življenjskem okolju.

OD NAKLJUČNEGA/ POSAMIČNEGA K NAČRTNEMU UPOŠTEVANJU ČASOVNE RAZSEŽNOSTI

1. Zapostavljena časovna razsežnost, informatizacija in globalizacija

Ker se država in občina načelno omejujeta le na prostorsko organiziranost vsakdanjega življenja ljudi, se njihovi številni problemi in konflikti ne preprečujejo in rešujejo načrtno. Kljub utemeljenim opozorilom družboslovcev o potrebnosti hkratnega prostorsko-časovnega spremljanja in usmerjanja sprememb, se za zdaj še ohranja stara praksa.

Kakor nam kažejo izkušnje iz Kopra in od drugod, so današnji problemi, ki zadevajo kakovost bivanja in sploh življenja ljudi, predvsem posledica zapostavljanja časovne razsežnosti v prostorskem, urbanističnem in stanovanjskem načrtovanju. Gre torej za paradoks, da so ne le občani, temveč tudi strokovnjaki, ki jim je poklicno naloženo, da bi ljudi pripravljali na prihodnost, s svojo miselnostjo dejansko ujeti ali celo utopljeni v sedanjost. Zato so pogoste nepredvidene in neželene spremembe, ki bi se jim lahko izognili oziroma jih preprečili, če bi t. i. prostorsko urejanje predstavljalo predhodnico dejanskih sprememb, ne pa da jim – tako kakor danes – z večjim ali manjšim zaostankom le sledi.

V MO Koper so že nekaj časa poskušali presegati to zamejenost na sedanjost v dveh smereh. Po eni strani je opazno delovanje zgodovinarjev in umetnostnih zgodovinarjev, ki se lahko opirajo na razmeroma bogate vire (vsaj o samem mestu) in na fizično stavbno dediščino. Po drugi strani pa je šlo za zavestno prizadevanje občine,

da bi z Razvojnim projektom Koper 2020 razkrili tudi usmeritve za prihodnji dve desetletji. Tako bi se lahko – morda še prej kakor drugod – približevali odgovoru na vprašanje, kako naj bi preteklost postavljali v funkcijo usmerjanja za prihodnost. Vendar je to težavna naloga. Zgodovinske obravnave ostajajo v slovenski Istri in drugod značilno na ravni idiografske obravnave posameznih pojavov ali dogodkov, tako pa zadržujejo tudi preteklost kot nekakšno sfero samo zase. Tudi če bi dosegli višjo stopnjo posploševanja, bi se ta v času korenitih družbenih preobrazb le malo lahko uporabila kot podlaga predvidevanja in usmerjanja za prihodnost, še zlasti če ostanemo znotraj meja mesta in občine.

Hkrati je vrsta opravljenih analiz glede na omenjeni projekt 2020 kljub pozivu, da bi postale iztočnice za delovanje v prihodnjih dveh desetletjih, vendarle zastala v okvirih prevladujočih razmer in miselnosti svojega časa.

Čeprav v tem tematskem sklopu opozarjam na časovno organizacijo bivanja in bivalnega okolja, takšna oznaka pravzaprav pomeni neko poenostavitev za lažje razumevanje. Dejansko se zavzemam za hkratno časovno-prostorsko spremljanje sprememb, kakor to nakazuje časovna geografija (Hägerstrand, 1975). Danes je že splošno sprejeto, da se razširjajo prostorski okviri življenja ljudi, hkrati pa pogrešam ozaveščenost, da to pogojuje in omogoča vključevanje tudi v širše časovne okvire njihovega delovanja.

Ko gre za razmerje med starim in novim, vidimo, da se staro največkrat pojavlja kot lokalno, novo pa kot globalno. Vendar bi bilo napačno, če bi to razumeli kot nekakšno mehanično delitev in medsebojno izključujoči se kategoriji. Vse pogostejše je namreč prizadevanje, da bi staro lokalno uveljavili kot globalno. Najznačilnejša pot za ohranjanje in oživljanje kulturne dediščine je ravno njeno izpostavljanje za obiskovalce v geografskem in virtualnem prostoru. V prvem primeru posebnosti starega postanejo privlačna točka za obiskovalce, ki kot turisti stopajo v prostor vsakdanjega življenja domačinov. V drugem primeru, kakor bomo še videli v zvezi z delovanjem društva za oživljanje starega mestnega jedra Capris, pa gre za virtualno obiskovanje z vsega sveta. To nam razkriva presenetljivo veliko zanimanje in vnovično vzpostavljanje stikov z nekdanjimi domačini, pa tudi z drugimi, razseljenimi po vsem svetu. Razkrivanje lokalne preteklosti je hkrati razkrivanje njihovih korenin ter izziv in spodbuda za morebitno vključevanje v reševanje aktualnih problemov v okolju, iz katerega izhajajo. Tako kakor dobi raziskovanje preteklosti pomen v tem, da postane razgrinjanje identitete kraja, tako tudi ta kolektivna identiteta prispeva k identiteti posameznika, ne glede na njegovo trenutno lokacijo¹.

¹ Koprška etnologinja Zvona Ciglič ugotavlja, kako se iz leta v leto povečuje število obiskovalcev iz drugih držav in z drugih celin, ki iščejo svoje korenine po krajih slovenske Istre in se oglašajo v muzeju, da bi dobili še kakšne informacije v zvezi s tem.

Tako se v informacijski dobi odpirajo nova vprašanja, ki doslej niso našla mesta v razpravah o prostorskem razvoju in načrtovanju ali o spomeniškem varstvu. Na primer, kakšen bo vpliv razširjene rabe nove informacijske in komunikacijske tehnologije na razmerje med zasebno in javno sfero življenja v mestu, tako pa na prizadevanje za revitalizacijo starega mestnega jedra Kopra? Ali se bodo z rabo interneta še bolj praznili in še bolj pusteli javni prostori starega mesta?

Širjenje rabe informacijsko-komunikacijske tehnologije odpira povsem nove možnosti uveljavljanja prožnosti prostorsko-časovne organizacije dela in življenja ljudi. To se navezuje na asinhrono komuniciranje (prek računalnika), ki dovoljuje zadrževanje in dostopnost sporočil ter pogovore z več udeleženci v daljših obdobjih. Udeležence lahko ločujeta čas in prostor, ne da bi bile komunikacije bistveno motene.² Asinhrono komunikacije spodbujajo interakcijo med posamezniki in skupinami, katerih (delovni) ritem ni medsebojno usklajen. Tako se vsakdanje življenje bogati z raznovrstnostjo povezav med asinhronimi življenjskimi ritmi. Vendar pa smo s tem postavljeni pred nov problem, tj. izgubo neposrednih stikov med ljudmi.

Z globalizacijo izginjajo nekatere od podnebja odvisne razlike v časovni organizaciji vsakdanjega dela in življenja, npr. opoldanski premor med največjo vročino. Tudi centralizacija odločanja je povzročila manjše upoštevanje regionalne časovne posebnosti z vidika dnevnega, tedenskega in letnega ritma. Vendar šole (npr. nekdanja OŠ Janka Premrla - Vojka) po svoji presoji uvajajo nekatere razlike, tako da npr. zaradi vročine deset dni pred drugimi v državi končajo pouk in da je nadomestni pouk vsako prvo soboto v mesecu.

Iz konkretnih razmer v bivalnem okolju še izhaja, da je danes eno temeljnih vprašanj, kako razširjati prostorsko-časovne horizonte ozaveščenosti in odgovornosti posameznika in različnih skupin. Ohranjanje naravne in kulturne dediščine, pa tudi prizadevanje za trajnostni razvoj – oboje dobiva pomen v svetovnem merilu, kakor je že nakazala Agenda 21. Pri tem pa se dokaj neopazno povečuje nevarnost, da postane človek podrejen ali instrumentaliziran kot orodje zgodovine.³

Obravnava stavbne in urbanistične dediščine v obalnih občinah in v slovenskem merilu večinoma ostaja še v predinformacijski dobi. Na uradni spletni strani MO Koper je za zdaj le *Izbor iz kulturne dediščine*, ki nakazuje nekatere spomeniško zaščitene objekte v mestu in na podeželju. Razprave o tej problematiki na internetu še niso zaživele, čeprav gre za veliko število prizadetih. Pač

pa je značilno, da je zgodovinska preteklost posameznih krajev in krajevnih skupnosti v slovenski Istri eno najbolj priljubljenih izhodišč za vse več domoljubno motiviranih prostovoljcev, ki so hkrati ljubitelji nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Nova tehnologija že sama po sebi predpostavlja, hkrati pa omogoča predstavljanje vedno več podatkov o oddaljenem okolju. Kot najbolj naravno je zato iskanje informacij o lastni preteklosti. Tu je izhodišče za zbiranje in predstavljanje zgodovinskega gradiva, ki dosega – hkrati s povečevanjem števila internetnih uporabnikov – vse širši krog ljudi v lokalnem in svetovnem merilu. Na Koprskem se to kaže, ko gre za delovanje računalnikarjev zanesenjakov, ki odpirajo in vodijo spletne strani, na katerih predstavljajo preteklost posameznih krajev, ali pa se celo vključujejo v akcije za njihovo oživljanje. Takšno delovanje v virtualnem prostoru se torej prepleta z dejavnostmi fizično prisotnih ljudi, kakor je bilo značilno za člane Kulturnega društva za oživljanje Kopra – Capris, ki hkrati delujejo tudi v akcijah za oživljanje skorajda že povsem zapuščenega vaškega naselja Abitanti ipd. Tako se širi ozaveščenost ljudi o pomenu kulturne dediščine ter njihovo vključevanje v raznovrstne programe za ohranjanje in oživljanje le-te.

V Portorožu so aprila 2001 na peti evropski konferenci ministrov, odgovornih za kulturno dediščino, v okviru dejavnosti Sveta Evrope sprejeli resolucijo št. 2, s katero so pristopili k ustanovitvi *Omrežja evropske dediščine* (*The European Heritage Network*). To omrežje naj bi med drugim ponudilo portal kulturne dediščine, da bi lahko učinkovito razširjalo informacije v elektronski dobi in pospeševalo interaktivne strokovne forume, pri tem pa spodbujalo ljudi, še zlasti mlade, da skrbijo za izvirno dediščino. Med drugim bodo v prihodnjih dejavnostih Sveta Evrope prirejali *Dneve evropske dediščine*, pri čemer bodo spodbujali čezmejne dejavnosti in posebno vključenost mladih.

Informatizacija pa ni nujno prijazna do preteklosti, temveč jo v nekaterih materializiranih oblikah lahko tudi izriva ali zakriva, kar velja zlasti za reklame v mestnem okolju. Zavod za varstvo kulturne dediščine v Piranu se že pogosto spopada z agresivnimi reklamnimi napisi in panoji, ki po svoji velikosti in obliki predstavljajo razvrednotenje in nekakšno vizualno onesnaženje, še zlasti v značilnih zgodovinskih miljejih.

Z vidika oživitve celotnega starega mestnega jedra je značilno, da se – po dolgotrajnih razpravah in številnih različicah – kot najobetavnejša nakazuje revitalizacija na podlagi delovanja nove univerze, ki predstavlja značilno informacijsko dejavnost. Tako je v Kopru, primeri podobnega prizadevanja pa so še drugod, npr. v Štanjelu in Goriških brdih (grad Vipolže). Vse to simbolizira prehod iz srednjega veka v informacijsko dobo, v katerem se poskuša ohranjati nadaljevanje starih fizičnih struktur grajenega okolja prav na podlagi diskontinuitete, torej z uvajanjem novih družbenih vsebin, ki bi našle svoje mesto v istih prostorih; umeščanje univerzitetnih

² Sinhrono komunikacije postajajo vedno dražje, ker je zanje (npr. v proizvodnem procesu) potrebna delovna sila, ki pogosto brez dela čaka, da koristna komunikacija lahko steče, medtem ko asinhrono komunikacije postajajo vse cenejše, ker so sporočila dosegljiva na zahtevo.

³ Spomnimo se samo, do kakšne podreditve in instrumentalizacije ljudi ter njihovega vsakdanjega življenja je privedlo veliko poslanstvo v imenu zgodovinskih interesov delavskega razreda!

programov v že obstoječe fizične strukture, kakor to nakazuje namestitev Fakultete za humanistične študije v prostore nekdanje Armerije in Foresterije. Hkrati s pripravami bivalnih prostorov za študente predstavlja to po prevladujočih ocenah najboljšo kombinacijo starega in novega v koprskem mestnem jedru.⁴

Pri vsem tem se nam nakazuje perspektiva, da preteklost in prihodnost v urejanju prostora ne bosta več obravnavani kot ločeni sferi, vsaka zase, temveč naj bi preteklost vse bolj prispevala k usmerjanju za prihodnost, kar bo mogoče toliko bolj, kolikor bolj bomo poskušali tudi lokalno preteklost presojati v okviru globalne prihodnosti.

2. Spreminjanje razmerja med starim in novim: od izključevanja k nadgrajevanju

V zvezi s spreminjanjem razmerja med starim in novim v bivalnem okolju si najprej oglejmo mednarodno izkušnjo.

Za prva desetletja po drugi svetovni vojni je bilo značilno, da so v zahodnoevropskih in ameriških mestih brez zadržkov frontalno rušili, »buldožirali« mestna območja, izbrana za prenovo. Šele pozneje je prišlo do spremembe, tako da je zgodovinska dediščina postajala vse pomembnejša vrednota (analizo za Francijo nam dajeta Ogden in Hall, 2000, 372–373). Namesto pretežno ekonomskih interesov, npr. pritegniti terciarne dejavnosti za okrepitev mestnega jedra, so začeli poudarjati družbene in kulturne funkcije zgodovinskih mestnih središč in njihovo družbeno simboliko (Rockefort, 1996, 99, cit. v Ogden, Hall, 2000, 372). Ob odpravljanju slumov so se krepili pritiski, da bi v zgodovinskih središčih manj rušili in več ohranjali (npr. v Grenoblu, gl. Novarina, 1997, 135).

Z navedenim sem le razširil prostorsko-časovni okvir, v katerega želim postaviti konkretna opažanja in dognanja raziskave na Koprskem. Hkrati pa gre za konkretizacijo in utemeljevanje teze o težnji k prehajanju od izključnosti (inkompatibilnosti) h komplementarnosti, na katero sem opozoril že pred leti (Mlinar, 1986).⁵

⁴ Za podobno prizadevanje gre tudi v Štanjelu, ki naj bi postal lokacija nekaterih univerzitetnih programov. Tam usmerjajo pozornost zlasti na znameniti Ferrarijev vrt, ki ga je zasnoval arhitekt Maks Fabiani. Ustanovili so že Ustanovo Maks Fabiani, ki se osredotoča prav na informacijsko dejavnost, saj si njeni člani prizadevajo za zbiranje, arhiviranje in publiciranje gradiva tega arhitekta; izdajanje publikacij iz arhitekture, urbanizma, umetnosti in znanstveno-tehničnih raziskav, področij, na katerih se je uveljavljal Fabiani; podeljevanje nagrad za najboljše arhitekturne in urbanistične rešitve, prenove in urejanje prostora; podeljevanje štipendij za raziskovalno delo na navedenih področjih; strokovno svetovanje pri obnovi arhitekturnih spomenikov ter organiziranje arhitekturnih oz. urbanističnih delavnic in predstavitev razstav. Pri tem so pridobili tudi mednarodno podporo.

⁵ Na splošno gre konec koncev za enotnost nasprotij med starim in novim, med kontinuiteto in diskontinuiteto, ki se ji tudi v prihodnje ne bo mogoče izogniti.

Ta splošni trend se v drugi polovici 20. stoletja potrjuje tudi v Kopru: od korenitejših posegov in rušenja v starem mestnem jedru (Belveder) do prednostnega vrednotenja in upoštevanja starega, četudi to zahteva omejevanje novega (projekt graditve poslovnih prostorov – Toncity). Dejansko in natančneje pa bi morali v konkretnih primerih razlikovati, kdaj gre:

- preprosto za podaljševanje, posnemanje starega;
- za diskontinuiteto, ki se tudi prostorsko lahko izraža:
 - a) z ločevanjem starega in novega ter
 - b) ob strnjenosti enega in drugega;
- za prežemanje in medsebojno prilagajanje.

Med arhitekti projektanti gre za velike razlike v tem, kako v svojih načrtih vrednotijo staro in novo, regionalno in internacionalno ter koliko izvirnosti uveljavijo v kombiniranju teh prvin. Tu ne gre le za ekstremne posege, npr. arhitekta Miheva za njegovo visoko stolpnico v starem mestnem jedru Kopra, temveč za razlike med rešitvami iz (naj)novejšega časa (Volksbank, Barka, Porton idr.). Doslej še ni bilo doseženo poenotenje v strokovnem ocenjevanju teh vprašanj.

Kulturna dediščina se včasih obravnava premalo diferencirano. Še zlasti takrat, ko gre za način življenja v nekem grajenem okolju, postaja marsikaj iz preteklosti očitno brezpredmetno ali glede na današnje vrednote nesprejemljivo. Današnje gledanje na neenakost med ljudmi (npr. nekdanje prostorsko izločevanje služinčadi), vrednotenje človekovega dostojanstva in njegove individualnosti ter upoštevanje njegove zasebne sfere (osebnega prostora) je v neskladju s posameznimi razsežnostmi dediščine grajenega okolja v slovenski Istri. Glede na to bi morali posvečati večjo pozornost vprašanju, kdo (naj) prevzema in kako naj se porazdeli dodatno breme ohranjanja starega, kadar to ni v interesu lastnika oz. uporabnika ali je celo v nasprotju z njegovim interesom.

Prebivalci v naši anketi (1998) izražajo visoko podporo ohranjanju tradicije kraško-primorske arhitekture (81 % jih podpira ali zelo podpira). Stališče »držati se tradicije kraško-primorske arhitekture, ne glede na ceno« prebivalci koprške občine (vsaj kot vprašani v anketi) dosti bolj podpirajo kakor stališče »dopuščati graditeljem svobodno uveljavitev posebnih potreb in okusov«. Seveda pa ostane še vedno nerešeno vprašanje znanja in domiselnosti, kako presegati njuno medsebojno izključevanje.

V zvezi s prenovo koprškega starega mestnega jedra smo v anketi zastavili vprašanje: »Ali se strinjate (s stališčem): stanovalci starega mestnega jedra imajo pravico, da si zunanost svoje hiše uredijo po svojih potrebah, tudi če to ni v skladu s tradicionalnim istrskim izgledom.« Takšno stališče podpira le 20,7 % anketirancev, zavrača pa 73 % (ne vem 6,3 %).

Zaščitniki starega naj ne bi nastopali le v apriorno določeni vlogi konzervatorjev, neodvisno od razvojnih programov občine. Vključevali naj bi se kot eden pomembnih partnerjev v usmerjanju prostorskega razvoja in v nenehnem dialogu s težnjami po razvrednotenju starega, ne pa kot frontalna blokada katere koli spremembe. Naj torej ne bi bilo ponovitve primerov, pri katerih se je zaščita sprevrgla v svoje lastno nasprotje in pri katerih se v imenu zaščite spodbudi še hitreje propadanje (nekateri štejejo za takšen primer vas Krkavče) tudi v domači, koprski občini.

3. Kratkoročni interesi, nepredvidene spremembe in kakovost bivanja

Reševanje številnih problemov, ki včasih tudi do skrajnosti poslabšajo bivalne razmere, se večinoma omejuje na trenutni položaj. Pri tem pa puščajo ob strani vprašanja o (bolj odmaknjenih) izhodiščih in vzrokih, zaradi katerih so problemi nastali. Poudarjam zlasti dve takšni izhodišči: eno je že zasnova prostorske ureditve, ki je bila opredeljena v (zazidalnih) načrtih ali pa niti ni bila izrecno in natančneje določena, drugo pa je sama gradnja naselja, ki se – pod vplivom nekaterih interesov – že kar praviloma razlikuje od načrtov. Z obeh vidikov pa razkrivamo neko časovno zamejenost in nepoznavanje ali neupoštevanje dolgoročnejših potreb in trendov sprememb. Pri zasnovah in načrtovanju gre lahko tudi za neko kratkovidnost, pri gradbenikih pa za izrazito komercialno vplivane kratkoročne interese. Glede na organizacijsko in finančno odvisnost prvih se slednji lahko uveljavijo že pri samem načrtovanju.

V tako nakazanem kontekstu postane razumljivejša današnja (prometna) problematika Smedele, ki je bila zasnovana kot spalno naselje na robu mesta (skorajda kot predmestje), in to ob trdni predpostavki, da predstavlja že neki skrajni domet širjenja mesta. Takšna predstava je hkrati s profitnim interesom našla svoje utelešenje v poddimenzioniranih skupnih površinah in komunalni ureditvi (cestah, pločnikih, kanalizaciji ipd.), s čimer je nastalo »ozko grlo« pri vse bolj tranzitni naravi Smedele in nadaljnjem širjenju mesta.

Prikazani primer ni le koprski posebnost. Gre bolj za splošno prakso (podobno smo ugotavljali že v raziskavi v Novi Gorici, Mlinar, 1983). Prav posebna privlačnost obalnega območja hkrati bolj poudarja akterje in interese v tej igri ter nejasnosti in nerešena vprašanja v zvezi z demografsko stagnacijo (domačega) prebivalstva, hkrati pa z vse večjo odprtostjo v evropski prostor in z morebitnim večjim priseljevanjem.

Kakor je dolgoročneje predvidevanje negotovo, je vendarle gotovo in nesporno, da zdaj – še zlasti v sistemu, ki temelji na zasebni lastnini – prevladujejo

kratkoročne rešitve.⁶ Iz tega izhaja, da je temeljna naloga prostorske razvojne politike in načrtovanja, da to časovno zamejenost presega.

Nove spodbude v tej smeri so mednarodne usmeritve k trajnostnemu razvoju, ki v odločanje o urejanju prostora vnašajo tudi interese naslednjih generacij. V tem smislu se odpira vrsta konkretnih nalog: kako npr. bolj urejati rezervate za nepredvidljive prihodnje potrebe.⁷

Tehnološke spremembe oz. novosti večinoma zahtevajo še več prostora na danem mestu (npr. za pralni stroj, za računalnik ipd.), včasih pa tudi nasprotno, npr. zaradi nepričakovane, zgodnje odselitve mladih. Glede na to je – potem ko niti v enem niti v drugem primeru nismo pravočasno predvideli spremembe – mogoče vsaj naknadno spodbuditi novo, nadomestno rabo prostorov. Nepredvideno neizkoriščene prostore v dvostanovanjski hiši je npr. mogoče uporabiti za prav tako nepredvideno teledelo na domu.

Večjo pozornost bi morali posvetiti vprašanju, kakšna je vloga posameznih akterjev glede na časovno razsežnost načrtovanja. Politični funkcionarji se – ne glede na znanje in osebne lastnosti – na občinski in na vsedržavni ravni osredotočajo predvsem na čas svojega mandata. Urbanisti in projektanti se utapljajo v tekočem, bolj ali manj rutinskem delu, tako da se celo tisti, ki se osebno zavzemajo za razširjanje horizontov svojega delovanja, večinoma omejujejo na boj za preživetje. To pomeni, da – seveda z izjemami – puščajo ob strani novosti v širokem krogu relevantnih strok in tudi konkretne, praktične izkušnje iz drugih držav o tem, kako upoštevati spremembe v prihodnjih desetletjih. Glede na to je omejena tudi njihova vloga v odnosu do naročnikov oz. možnih uporabnikov. Načrtovalcem primanjkuje znanja o prihajajočih spremembah in časa, da bi bodoče uporabnike ozaveščali o tem.

Če k vsemu temu dodamo še kratkoročne interese gradbenih podjetij in drugih profitno motiviranih gospodarskih akterjev, vidimo, da se bo dosedanja problematika – zlasti zaradi hitrih informacijsko-tehnoloških in političnih sprememb – po vsej verjetnosti še zaostrovala. Celotno raziskovalci, npr. v okviru Razvojnega projekta Koper 2020 ali v pripravi strokovnih podlag za Prostorski plan RS, kaj hitro in neopazno zdrsnemo na raven obravnave trenutnih razmer.

⁶ Pri tem naj opozorim, da so tudi načrtovalci pod močnim pritiskom konservativne miselnosti okolja, saj ta zlahka ironizira poskuse tistih, ki si drznejo preseči zamejene okvire prevladujoče miselnosti o tem, kaj je v danih razmerah še primerno ali dopustno.

⁷ Le-te je npr. že vključeval zazidalni načrt Žusterna III. Danes pa razen nekaterih izjem, npr. avtoceste, ti skorajda ne najdejo več svojega mesta v načrtih.

4. Časovna (ne)diferenciranost in začasna raba prostorov

Številni primeri iz koprške občine nas opozarjajo, da potrebujemo časovno bolj diferencirano obravnavo rabe oz. funkcije prostorov, zato da bi spodbudili neizkoriščene možnosti v čakalni dobi na bolj (do)končno opredelitev ali uresničitev njihove namembnosti.

Čim večje bo povpraševanje po – notranjem ali zunanjem – prostoru, tem večji pomen bo dobila tudi opredelitev namembnosti za krajši čas. Tu gre najprej za ekonomsko racionalnost, npr. velike začasne parkirne površine ob Ogrlici, na katerih je predvidena pozidava, ali pa za začasno oddajanje stanovanjskih prostorov v najem. Hkrati gre za estetiko (ne)urejenosti v času, ko se čaka na dokončnejšo ureditev.

Čakanje na dokončnost povzroča očitno že previsoko ceno, ko gre npr. za neurejenost obalne (Semedelske) ceste ter območja med mestnim jedrom in Semedelo. Če minevajo desetletja, ne da bi na tako dragocenem prostoru – tudi če le začasno – dopustili neke vsebine, je to očitno značilen primer togosti prostorsko-časovne organizacije. Velike razvrednotene in neizkoriščene so t. i. čakalne površine v zvezi z nadaljnjim širjenjem pristanišča.

Nevarnost, ki v nekaterih primerih spremlja začasno namembnost prostorov, je v tem, da se to začasno tako ustali in utrdi, da pridobi status dokončnega (npr. zasilni pomožni prostori vrtičkarjev) ali pa je prva stopnja v prizadevanju uveljaviti cilj (npr. zgraditev bivališča), ki ni v skladu z javnim interesom na dani lokaciji.

Omejenost na prostorsko razsežnost načrtovanja in torej neupoštevanje predvidljive dinamike v različnih časovnih okvirih (dneva, tedna, sezone, generacije ipd.) je eden od pomembnih razlogov, zaradi katerih nastajajo konflikti ob preobremenjenosti v prostorski enoti in nerazumna neizkoriščenost prostorov ter nejasnost, kako usmerjati zaporedno večnamenskost le-teh. V tem smislu je izzivalen primer v Kopru – podobno pa je v drugih mestih – ker ni programa, kako časovno organizirati rabo prostora, ki je bil namenjen za otroška igrišča, nato pa več desetletij nekakšen zapuščen preostanek, ki (vsaj načrtno) ne dobi nobene druge funkcije ali pa jo dobi le naključno.

V nasprotju z dosedanjim prakso, ki je večinoma temeljila na dokončnosti načrtovanih prostorskih ureditev, bi torej morali usmerjati pozornost (tudi) na prehodni, začasni oz. spreminjajoči se pomen vsake takšne ureditve notranjih in zunanjih prostorov ter upoštevati časovno zaporedje različnih funkcij istih prostorskih enot. Življenjski cikel generacij prebivalcev ni upoštevan v statično zasnovanem urbanizmu.

S pomanjkanjem razpoložljivega prostora bodo dobivale razmeroma večji pomen rezerve doslej neizkoriščenega prostora prav z vidika časovne organizacije vsakdanjega življenja ljudi. Časovne prostorske rezerve so eden največjih neizkoriščenih zmogljivosti, ki bi jih lahko uporabili, da bi zmanjšali probleme čezmernega zgoščanja ljudi in dogajanja v prostoru, bodisi da upoštevamo dnevni, tedenski ali letni cikel ipd.

Z večjo občutljivostjo za razlike v času bi prispevali k oživiljanju danes puščobnih prostorov, katerih vloga je le v tem, da čakajo na svojo dokončno namembnost oz. ureditev. Uvedba posebne postavke o ukrepih za večji izkoristek takšnih časovno omejenih možnosti za uporabo notranjih in zunanjih prostorov v prostorske akte bi bila hkrati spodbuda, da bi širši krog akterjev takšnim začasnim ureditvam posvečal večjo pozornost.

5. Nemoč posameznika in trajanje gradnje

Pridobitev ustreznega prebivališča je ena najzahtevnejših nalog v življenju posameznika (družine), tako da se dostikrat znajde pred njo povsem nemočen. Ta njegova nemoč v odnosu do prezahtevne naloge – ki je sicer prispevek za več generacij – ga lahko povsem ohromi. Še večkrat pa jo poskuša s pomočjo drugih ali brez nje preseči z dolgotrajnejšim reševanjem.⁸ Čim manjša je pomoč, tem bolj prihaja v nasprotje z zahtevami države oz. okolja, ki – vsaj v primeru (motečih) samograditeljev – temu nasprotuje.

Podaljševanje časa gradnje je seveda primitivnejša in bolj moteča rešitev kakor ustrežnejša časovna organizacija financiranja gradnje in nakupa stanovanja, kakršna je redno na voljo v razvitih državah. Ker torej v preteklih desetletjih ni bilo ugodnih finančnih možnosti, so bili ljudje toliko bolj nagnjeni k samograditeljstvu z znanimi posledicami: »Slovenec najmanj deset let gradi hišo, vloži vanjo vso ustvarjalnost, vsa sredstva in ves prosti čas; medtem mu odrastejo otroci, ne prebere nobene knjige, nima časa za družabno ali družinsko življenje ...« (Šarec, Dnevi arhitekture, 1979, v: AB 68/69, 1984, 31).

Anketiranci dajejo presenetljivo visoko podporo naslednjemu stališču: »Ker ljudem primanjkuje denarja, jim je treba dovoliti, da gradijo tudi dalj časa, čeprav je to moteče za okolico.« (Soglašala kar 91 % vprašanih.)

Z vključenostjo v EU in novimi možnostmi kreditiranja naj bi se skrajševal čas gradnje tako, da posameznik ne bi bil več tako nemočen kakor doslej (če ne upoštevamo sedanje gospodarske krize). Prostorsko odpiranje v svet torej prinaša posamezniku in drugim akterjem večjo

⁸ Mimo tega, kar obravnavam na tem mestu, gre seveda še za drug izhod iz stiske, ki omogoča poenostavitev in pocenitev, tj. nelegalna gradnja, t. i. črna gradnja.

časovno obvladljivost naloge. Podobno velja za občino, ki zdaj dobiva nove možnosti, da pritegne denar, ki ga potrebuje za infrastrukturo pri stanovanjski gradnji.

6. Zmanjševanje sezone neenakomernosti v rabi prostora

S povečano dostopnostjo iz širšega evropskega zaledja bodo sezonska, turistična in druga nihanja lahko še izrazitejša (npr. z vključevanjem obiskovalcev iz Srednje in Vzhodne Evrope).

Sezonsko spremenljivost doživljajo ljudje po eni strani kot poživiljajočo spremembo v siceršnji enoličnosti, monotonosti življenja v istem okolju. Vendar pa je zlasti v obalnem pasu slovenske Istre sezonska neenakomernost fizično, ekonomsko in socialno moteča. Poleti so znane preobremenitve infrastrukture, ko gre npr. za promet, vodo, rekreacijske površine idr. Z ekonomskega vidika gre za nizko izkoriščenost dosedanjega vlaganja, za motnje v zvezi z nestalno zaposlitvijo, kar ima nadaljnje moteče vplive na družinsko življenje idr. Številne so pritožbe zaradi odsotnosti lastnikov zunaj glavne sezone, ko gre za vzdrževanje in upravljanje stanovanjskih stavb ...

Statistični podatki nam kažejo značilno sezonsko zgoščenost turistov v slovenskih obmorskih krajih junija, julija in avgusta, kar je podobno kakor v celotni Sloveniji.

Danijela Tomšič (1997) takole komentira sezonsko neenakomernost na obalnem območju in posebno v Piranu: »Problematika Pirana je od vseh trenutno najbolj pereča. Bistvo je neravnotežje sezonskih in izvensezonskih dejavnosti in zasedenosti mesta. Vsakršna prenova v smislu povečanja turističnih (vikendaških) kapacitet oz. gradnje apartmajev za trg (pred leti prenova hotela Piran, objekta piranske bolnice, številne privatne preнове za prodajo in gradnjo lastne stanovanjske hiše v zaledju) stanje poslabšujejo. Toliko razvpit problem parkiranja je problem sezone oz. koncev tedna in kot tak predstavlja bolj finančno kot prostorsko vprašanje (najboljši primer je garažna hiša pod Metropolom v Portorožu, ki je celo leto prazna razen v poldrugem mesecu v sezoni in predstavlja tako prostorski kot finančni polom). Rešitev parkiranja bi predstavljala rešitev le enega izmed problemov v mestu, nikakor pa ne revitalizacije oz. vrnitve življenja v mestu.«

Vse to pa navaja k prizadevanju za desezonizacijo rabe prostora, namreč za podaljšani čas rabe prostorov, objektov in naprav ter vključitev človeških virov prek dosedanjih meja poletne sezone. Takšno je npr. prizadevanje hotelov v Portorožu, pa tudi v Žusterni, v Kampu Adria, v Mladinskem zdravilišču in letovišču RK na Debelem rtiču. Vse večjo vlogo naj bi dobila mestni in kongresni turizem, ki nista vezana na letni čas. Pri tem

gre pogosto tudi za dopolnjevanje namembnosti (rabe) prostorov v različnih sezonah, kar je značilno zlasti za študentske domove in turizem.⁹

Druga oblika prizadevanja za desezonizacijo turizma, ki je prav v zadnjem času očitnejša, že zadeva zmanjševanje odvisnosti od naravnih letnih ritmov. V tem smislu že celoletno delujejo hoteli, potem ko so zgradili pokrite bazene oz. vodne parke s toplo vodo in različnimi dejavnostmi. S tem, ko imamo poleg naravnega okolja vse več različnih »umetnih okolij«, se tudi časovno zmanjšuje odvisnost od naravnega ritma teh dejavnosti, hoteli npr. zdaj ponujajo tudi »nočno kopanje« v svojih bazenih. Takšno časovno sproščanje je podobno tistemu, ki sem ga že prikazal s prostorskega vidika, tj. ko lahko rečemo, da denaturacija pomeni tudi delokalizacijo, npr. ureditev »riviere« zunaj morske obale.

7. Več prožnosti v grajenem okolju

Prožnost fizične strukture grajenega okolja je zelo omejena glede notranjih prostorov in prizidavanja dodatnih prostorov. Toge dokončne rešitve onemogočajo potrebne spremembe (pridobiti dodatno sobo, prostor za garažo idr.), v tem pa je osnova za nezadovoljstvo stanovalcev, ki – vsaj na dani lokaciji – sprememb v svojem življenjskem ciklusu pogosto ne morejo uveljaviti tudi v fizični strukturi svojega bivališča. V zvezi s tem so, kakor je ugotovil arh. Viktor Pust, že v 70. letih nekateri sociologi in arhitekti namesto stroge vnaprejšnje določenosti začeli zagovarjati bolj sproščeno, prožnejše oblikovanje oz. uporabo.

Prožnost uporabe stanovanjskega prostora zadeva:

1. možnost spremenjene rabe prostorov glede na življenjski cikel,
2. možnost izbire med različnimi rabami stanovanjskih prostorov,
3. možnost spreminjanja ureditve, opreme prostorov in
4. (predvsem pri enodružinski hiši) možnost širitve stanovanjskega prostora z dograditvijo (Pust, 1997).

V zvezi s tem je tudi Peter Gabrijelčič (1997, 13) zapisal, da se »... rojeva svet, v katerem je najvišja vrednota svobodna izbira posameznika, ki se želi individualno odločati tudi o tem, kje in kako bo živel in delal. Kompleksnost je temeljna značilnost nove urbanizacije, ki tvori razpršen, fragmentiran in navidez nepovezan sistem, kjer veljajo pravila različnosti in izjemnosti, začasnosti in nedokončanosti in stalne odprtosti urbanistične zasnove. Grajene urbane strukture izgubljajo status trajnih, solidnih objektov. To niso več zaključeni objekti z določenimi in dokončanimi arhitekturnimi sporočili, pač pa fleksibilna tehnološka orodja, ki so se sposobna nenehno prilagajati.«

⁹ Za hrvaško Istro, z več zaposlenimi v turizmu, je znana še druga oblika komplemenarnosti: svoje delo v obmorskih krajih v poletni sezoni dopolnjujejo z delom v zimskoturističnih središčih t. i. alpskega loka.

V koprski občini skoraj tri četrtine (74 %) anketirancev pogoša več možnosti, da bi sami prilagajali (spreminjali) hišo ali stanovanje po svojih potrebah in okusu. Gre sicer za znano staro temo, ki prav ob vstopanju v informacijsko dobo, ko so potrebne velike spremembe (poleg tistih v okviru življenjskega ciklusa), dobiva novo aktualnost in zahteva odziv strokovnjakov – arhitektov, gradbenikov, pravnikov idr.

Tradicionalno je bilo na istrskem podeželju značilno dozidavanje hiš v nizu, kar je pomenilo prožnost vsaj v smislu večgeneracijskega sosledja in dodajanja novih bivalnih prostorov, hkrati z osamosvajanjem mladih družin oz. gospodinjstev. V ožjem smislu pa gre za zasnovo rastoče hiše, ki dopušča spremembe z dozidavami, nadzidavami in prizidavami. Vendar pa današnja dinamika tehnoloških sprememb (avtomobil, pralni stroj, računalnik ...) in finančnih možnosti teh sprememb v odnosih med ljudmi (osamosvajanje in življenjski slog mladih) ipd. zahtevajo še dosti večjo prilagodljivost grajenega okolja.¹⁰

Za (obalno) istrsko območje je pomembna zlasti prilagodljivost, ki omogoča preureditev stanovanja v glavni turistični sezoni, tako da je mogoča nastanitev turistov, ne da bi ti posegali v zasebno sfero družine in nasprotno. Tako je stanovanja v bližini Umaga zasnoval arh. Perossa. Dodatni prostor je lahko vključen v stanovanje ali pa je – ker ima tudi samostojen vhod, enota zase in se uporablja za različne namene: za turiste, za samostojni delovni prostor, za osamosvajajočega člana družine, za stare starše idr.

Pomen fizične (ne)prožnosti prebivališča je seveda bistveno odvisen od mobilnosti stanovalcev. Najslabše je, ko je njihovo bivanje po eni strani trdno določeno s togo fizično strukturo, hkrati pa imajo kar najbolj omejene možnosti za mobilnost (ali pa celo nimajo nikakršne alternative).

V raziskavi *Kakovost življenja v Sloveniji*, 1994, FDV (Mandič, 1996, 118), so pridobili podatke o dolžini bivanja v sedanjem stanovanju anketirancev. Tako je bila ugotovljena povprečna dolžina takega bivanja (anketiranci, ki so v sedanjem stanovanju že od rojstva, niso upoštevani), in sicer 18,4 leta. Pri tem je očitno, da v tako dolgem času bivanja v istem stanovanju, na enem mestu, številne spremembe v družini in gospodinjstvu ne dobijo ustreznega izraza tudi v fizični strukturi grajenega okolja.

Z upadanjem števila novogradenj se zmanjšuje možnost za preselitev v ustrežnejše stanovanje, tako pa se okrepi iskanje izboljšav na danem mestu. To je bilo značilno že med naftno in ekonomsko krizo v osemdesetih letih, ko

se je izredno povečalo število prenov (Mlinar, 1989). Tudi podatki urbanistične inšpekcije iz Kopra kažejo za 90. leta še na množico različnih prezidav in dozidav, kar se izraža v pritožbah in konfliktnih odnosih med sosedi.

Nasploh se nenehno vrstijo primeri nepredvidenih in neželenih sprememb, iz katerih je razvidno, da je dejansko dogajanje prehitelo naša pričakovanja. Tako npr. danes – kakor bomo videli – postaja aktualno, kako si zagotoviti potrebne prostore za teledelo na domu, kar se doslej sploh ni pojavljalo v načrtovanju stanovanjskih naselij. Rešitev bo lahko nekoliko v novih, drugačnih načrtih in novi gradnji, pretežno pa bo zadoščala prenova že obstoječih stanovanj.

Prostorsko, urbanistično in stanovanjsko načrtovanje je doslej premalo vključevalo možnost nepredvidenih sprememb. Ker pa so dejansko nenehne, je toliko težja naknadna prilagoditev grajenega okolja. O tem nas prepričujejo tudi izkušnje iz zamejstva, konkretno iz občine Dolina. Tam so pred leti že zgradili obrtno cono, ki je bila, podobno kakor koprška v Šalari, gradbeno nekaj dokončnega. Kot taka je obrtnike omejevala v rasti njihove dejavnosti; to je bila hkrati podlaga za bolj domiselni načrt, ki sta ga izdelala arhitekta – brata Paolo in Roberto Starec (Starec Architeti Associati) iz Boljuna v občini Dolina – za Konzorcij obrtnikov Dolina, ki je član Slovenskega deželne gospodarskega združenja. Novost je prav v večji prožnosti, ki je že vnaprej predvidena, tako da je poslovne enote (module) mogoče na različne načine dopolnjevati oziroma kombinirati.

8. Preživela miselnost in prazna stanovanja v dvodružinskih hišah

Dejstvo, da so kljub pomanjkanju stanovanj zlasti za mlade družine številna stanovanja v družinskih hišah prazna, ker se ne uresničuje pričakovanje staršev, da bodo mladi ostali v domači hiši, je velik izziv za stanovanjsko politiko in načrtovanje. Zaradi preživele miselnosti starejše generacije ostajajo neizkoriščene tolikšne stanovanjske površine, da bi – po nekaterih ocenah – z njimi pokrili vse temeljne stanovanjske potrebe v občini.

Na vprašanje »Ali se strinjate s trditvijo: če bi gradil hišo, bi gledal na to, da bi bila zadosti velika tudi za družino otrok?« je skoraj dve tretjini anketirancev odgovorilo, da se strinjajo ali popolnoma strinjajo. Kljub že dobro znanim zadregam zaradi neizkoriščenih prostorov, ker se ne uresničuje pričakovanje starejše generacije, se večina morebitnih graditeljev še vedno nagiba h gradnji dvodružinske hiše. Pri tem je opazna ugotovitev, da bi dvodružinsko hišo zidali predvsem manj izobraženi: kar 81,2 % tistih z osnovno šolo ali manj! Tu je gotovo izziv, ki zahteva javno obravnavo!

¹⁰ »Postopen proces infiltracije industrijskih proizvodov v gradbeni proces je bistveno spremenil fizične karakteristike današnjih gradbenih konstrukcij. V tem evolucijskem procesu je generalni trend usmerjen k proizvodnji lahkih in fleksibilnih 'gradbenih' elementov, ki lažje sledijo sodobnim urbanističnim trendom.« (<http://www.gradbenik.net/arhiv/31997.html>)

Glede na dolgoročna razvojna gibanja se manjša verjetnost, da se bo prikazano pričakovanje staršev v prihodnosti uresničevalo. To pa pomeni še več neizkoriščenih stanovanjskih površin ali pa – vsaj z vidika mladih družin – še več neprimernih, zasilnih namestitev v nasprotju z njihovimi osamosvojitvenimi težnjami.

Nekakšna kompromisna rešitev se v praksi nakazuje tedaj, ko si mlada družina lahko uredi stanovanje s posebnim, ločenim vhodom v eni od etaž v domači hiši. Pri tem gre za različne konkretne situacije in variante. Včasih se starši umaknejo iz enega dela hiše, včasih se naredi poseben dostop do sicer neuporabljenih prostorov v prvem nadstropju ali pritličju, včasih pa se izkoristi parcela, na kateri se postavi prizidek ali samostojna hiša.

Ko gre za prazna, neizkoriščena stanovanja, bi lahko opredelili program za spremembo namembnosti takšnih površin v skladu z novimi (tehnološkimi) pridobitvami in problemi, npr. za teledelo ali za »home fitness« v času, ko se poudarja domocentričnost v kontekstu informacijske družbe. Ko sprejemamo nove zasnove in oblike bivanja, bi lahko v takšnih prilagojenih hišah našle svoj prostor različne stanovanjske skupine, lahko bi bila varovana stanovanja ipd., še posebno pa gre seveda za pomembno postavko samozaposlovanja in odprave problema brezposelnosti. Prav zagotovitev potrebnega prostora je ena od najtežje uresničljivih zahtev, da posameznik sploh lahko začne lastno dejavnost. Že pridobljene izkušnje v zvezi s spodbujanjem samozaposlovanja za brezposelne kažejo, da so bili uspešni zlasti posamezniki, ki so imeli na voljo neizkoriščene domače prostorske zmožljivosti; težko pa so preživeli tisti, ki so morali zanje plačevati (visoke) najemnine. Nasploh so bili obremenjeni s pretirano visokimi standardi glede same infrastrukture, kar je zahtevalo tako veliko vlaganje, da so se razlikovali od številnih zamisli oz. programov; prostori pa ostajajo še naprej neizkoriščeni.

Koprski arhitekti projektanti pa že razločno zaznavajo, da mlajše generacije samograditeljev prevzemajo drugačen vzorec družinske hiše, ki je dejansko le enodružinska, tako pa manjša in cenejša, a kljub temu daje večjo zasebnost bivanja. Hkrati v nepremičninskih agencijah ugotavljajo, da je od vsega najtežje prodati dvostanovanjsko hišo! To izrazito zadeva prav sociološko razlago in predstavlja osnovo za predvidevanje nadaljnjih sprememb – z vidika individualizacije in osamosvajanja mladih.

Ob vsem povedanem je treba upoštevati odločilni pomen vsakokratnih gospodarskih razmer; če se te poslabšajo, se hkrati poveča odvisnost mladih od staršev in zmanjšajo možnosti za osamosvojitve v lastnem stanovanju in gospodinjstvu. Prav to se je zgodilo v zadnjem desetletju.

Dodatna razlaga za skupno bivanje je lahko – poleg ekonomskih omejitev – tudi večja strpnost staršev do drugačnega življenjskega sloga mladih. Z večjo strpnostjo se povečuje možnost sožitja generacij v istem

bivališču; to pa – kakor potrjujejo tudi novejša raziskave v Franciji in drugod – lahko nekoliko oslabi težnje k osamosvajanju z ločevanjem. Vprašanje je tudi, koliko bodo mladi v slovenski Istri sledili južnoevropskemu vzoru (Italija, Španija), po katerem mladi ostajajo dalj časa v prebivališču staršev.

9. Od zapoznelega odzivanja k vnaprejšnjemu, anticipativnemu delovanju

Prostorsko urejanje dostikrat z večjo ali manjšo zamudo sledi dejanskemu dogajanju, čeprav bi moralo biti pred njim. Tako se šele *ex post*, potem ko so posamezniki, ali celo že večje število prebivalcev, uvedli spremembo, ugotavlja, da z enih ali drugih vidikov ni primerna; npr. stanovalci so si sami postavili nadstreške nad parkirnimi mesti v Kopru in Ankaranu, čemur je sledila množica odločb občinskega organa z zahtevo za odstranitev nadstreškov, kar je seveda ostalo neuresničeno. Brez vnaprejšnje afirmativne vloge se zapoznelo zavrnilno odzove uprava, česar prizadeti prebivalci ne upoštevajo, kar pomeni, da vnaprej slabi njena avtoriteta.

Takšni konfrontaciji in konfliktom bi se lahko izognili:

1. če bi hitreje razkrivali in se vnaprej strokovno pripravljali na pojavljajoče se spremembe in potrebe, ne pa se le (z zamudo) odzivali nanje;
2. če se v komuniciranju z občani ne bi omejevali le na klasično oblastno delovanje, temveč bi vzpostavljali – kakor to ugotavljamo še v številnih drugih okoliščinah – bolj partnersko sodelovanje, ki bi vključevalo več medsebojnega informiranja, pa tudi strokovno svetovanje na podlagi vnaprej izdelanih vzorcev reševanja posameznih vprašanj, različnega usmerjevalnega gradiva in napotkov. Z novo informacijsko in komunikacijsko tehnologijo se možnosti za eno in drugo močno povečujejo. Če bi se prebivalci, ki želijo z nadstreški zaščititi svoje avtomobile na parkirišču – kar ni le stvar enega – lahko oprli na nekatere vzorce možnih rešitev ter se ne bi srečevali le s prepovedmi in omejitvami, bi se že s tem zmanjšala verjetnost, da se bodo lotevali različnih nesprejemljivih improvizacij.

10. Ali se približujemo 24-urni svetovni družbi?

Medtem ko dajemo znatno pozornost večji prostorski dostopnosti (do raznovrstnosti), ostajajo dokaj neopazene spremembe, ki časovno širijo izbiro – značilno je zlasti 24-urno poslovanje. Prebivalci in celo strokovnjaki opažajo večinoma le posameznosti, ne pa tudi trendov (regularnosti). V Kopru so v javnosti posvečali veliko pozornosti spornim primerom v zvezi z obratovalnim časom gostinskih lokalov. V državnem merilu se občasno zaostrijo nasprotja med sindikati in delodajalci glede večizmenjskega dela in posebno nočnega dela žensk ipd. Pri tem pa

pogrešam ozaveščenost, da gre nasploh za pomembne spremembe in za splošno približevanje »24-urni družbi« v svetovnem merilu. In to je že nekakšna logična posledica dolgoročnih procesov individualizacije in globalizacije.

Svoboda izbire se ne povečuje le z večjo dostopnostjo dobrin, storitev in idej v prostoru, ampak tudi s časovnim razširjanjem dostopnosti. To nenehoma ustvarja pritisk na razširjanje aktivnega dneva (gl. tudi Melbin, 1978) in danes se celo že nakazuje, da vstopamo v »24-urno družbo«, kar bi s časovnega vidika pomenilo najvišjo mogočo stopnjo individualizacije v vsakdanjem življenju ljudi. Po drugi strani pa prav razširjanje stikov in tokov v svetovnem merilu vodi k večji časovni razpršenosti dejavnosti ljudi v 24 urah, bodisi v geografskem bodisi virtualnem prostoru. To – kakor bomo videli – se najjasneje izraža v zvezi z delovanjem Luke Koper.

Današnje stanje na Koprskem nam po eni strani kaže vrsto 24-urnih dejavnosti »klasičnega tipa«, hkrati pa že lahko razkrivamo nekatere nove pojavne oblike. Ilustrativno lahko opozorim na naslednje:

- zdravstvo (služba nujne medicinske pomoči – Prehospitalna enota Zdravstvenega doma Koper, laboratorij, rentgen, transfuzija, dežurni zdravnik/-ca v zdravstvenem domu),
- lekarna¹¹,
- hotelirstvo (recepција),
- gostinstvo (bari, nočni klubi, diskoteke, koncertna prizorišča z gostinsko ponudbo),
- igralništvo (zahteva več poklicev – natakarji/-ice, varnostniki, krupjeji ...),
- policija,
- carinska služba;
- špedicija,
- prevoz (javni, tovorni),
- varnostne službe,
- mediji (zlasti radio – govorni nočni program, sicer samodejno predvajanje glasbe; dežurni novinarji oz. fotoreporterji),
- (poklicni in prostovoljni) gasilci,
- civilna zaščita oz. dežurni zaposleni na Upravi za zaščito in reševanje,
- kampi (recepција),
- trgovine (veriga Noč in dan),
- trgovine,
- dežurne bencinske črpalke,
- služba za pomoč na cesti (AMZS),
- meteorološka postaja,
- dom za ostarele (različni poklici – negovalke, medic. sestra, zdravnik)
- idr.

¹¹ Edina lekarna, ki na južnem Primorskem deluje 24 ur vsak dan, je osrednja lekarna na Titovem trgu v Kopru. Ob nedeljah in praznikih čez dan dežurajo tudi v Luciji, ponoči pa le lekarna v Kopru. Ob njeni posodobitvi Primorske novice (6. 1. 1998) navajajo, da je namen približati farmacevta kupcu in omogočiti boljše svetovanje, in to bolj zasebno kakor doslej. V lekarni so za paciente uredili poseben prostor za izdajo zdravil med dežurstvom, tako da ponoči ni treba čakati na cesti. Hkrati so prostor za boljšo opremo tudi funkcionalneje uporabili. Časovna specifičnost torej zahteva tudi prostorsko specifične rešitve.

Največje spremembe v časovni organizaciji vsakdanjega življenja prinašajo nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki hkrati spreminjajo način delovanja že zgoraj navedenih dejavnosti. Tako lahko v nujnih primerih bodisi iz bolnišnice, pristanišča, gasilske postaje ... nemudoma pokličejo dodatno pomoč, torej omogočajo časovno bolj selektivno angažiranje, ko je zares potrebno (kar v celoti lahko močno zmanjša število stalno prisotnih, dežurnih, sodelavcev).

Kot novost podjetja Emona Obala Koper – po ameriškem vzorcu »convenience store« – so se odprle trgovine Noč in dan, ki delujejo neprekinjeno 24 ur. S podjetniškega vidika je Emona Obala tu našla tržno nišo kot dopolnilno k sicer vse večji zgoščenosti trgovin v velikih nakupovalnih središčih, kakršni sta Mercatorjev Hipermarket in Supernova. S tem se poskuša potrošniku zagotoviti občutek gotovosti, da mu bodo vsakdanje potrebščine na voljo ob katerem koli času dneva.

Vendar je uvajanje tega programa pomemben prelom s tradicionalno časovno organizacijo in hkrati povzroča vrsto konfliktnih situacij v neposredni okolici teh trgovin. Temu je bila tudi v Kopru posvečena velika pozornost (gl. na primer soboto, 24. 6. 2000), predvsem glede na pritožbe sosedov zaradi hrupnosti strank in onesnaževanja okolice¹². Zanimanje za 24-urne trgovine je predvsem med mladimi, s starostjo pa se zmanjšuje. To se zdi v skladu s splošnim odnosom starostnih kategorij do dnevno-nočne organizacije življenja.

11. Lokalni čas in globalno povezovanje: 24-urno delovanje v Luki Koper

S tem ko se krepijo povezave in tokovi ljudi, dobrin in informacij v vse širšem prostoru, se nujno relativizira lokalni čas, tako da ni več mogoče delovati v ustaljenih časovnih okvirih, npr. le podnevi. V Kopru ta vprašanja za zdaj zadevajo omejen krog ljudi, ki so vpleteni v globalne tokove. Zato je tudi pomen tukajšnje obravnave bolj v tem, kar lahko pričakujemo v prihodnje, kakor pa v tem, kar že obstaja.

Potovanja ljudi na velike in vse večje razdalje sicer postajajo pogostejša in v toliko so verjetnejše tudi razlike od običajnega dnevnega ritma v gospodinjstvu, soseščini in javnih službah. Takšna potovanja se navezujejo predvsem na letalski prevoz in na večja letališča (npr. Frankfurt), ki pa so oddaljena od Kopra in nimajo neposredne zveze z dnevnim ritmom življenja na Koprskem¹³.

¹² Stanovalci koprškega Portona so se na več mestih pritoževali zaradi kaljenja nočne miru in vandalizma ter zahtevali, da krajevna skupnost s pomočjo občine doseže skrajšanje delovnega časa ipd. Policija je poostрила nadzor pri obeh takšnih trgovinah.

¹³ Prihodi letal na Brnik in v Ronke (iz oddaljenih krajev) so le izjemoma v poznem, nočnem času.

Večje kopske banke se s sistemom SWIFT vključujejo v svetovne denarne tokove. Tako so lahko po spletu navzoče 24 ur na dan. Vendar pa opravljajo transakcije večinoma v svojem rednem delovnem času, tako da zaposlenim ni treba delati ponoči.

Najpomembnejše dejavnosti v Kopru, ki se vključujejo v globalne tokove, zadevajo pomorski blagovni promet in torej Luko Koper ter s tem povezane špedicijske nadzorne in druge službe. Dejavnosti pristanišča potekajo ves dan in se ne ozirajo na pravila lokalnega časa (npr. na običajni začetek in zaključek delovnega dne). Ladje, ki želijo vpluti v pristanišče, namreč ne morejo čakati, da bi se denimo ob 7. uri zjutraj začel običajni delovni dan. Zato so tam ves čas, 24 ur na dan, dostopne nekatere – nujne in za pomorstvo značilne – službe oziroma storitve.

Pri tem so v celoten postopek vplutja ladje v pristanišče 24 ur na dan vključene tudi obalne službe, ki v imenu države poskrbijo za osnovni nadzor in varnost – obalna policija, Uprava za pomorstvo in Carinarnica – Izpostava Luka Koper. Vse tri skupaj opravijo prvi, t. i. protokolarni obisk na krovu ladje, ko je ta še na morju.

Na videz preprosto vplutje in privez ladje v pristanišču zahteva natančno organizacijo dela več členov dejavnosti, tj. služb in njihovih storitev, pri čemer je ključna njihova 24-urna dostopnost, pa tudi dobra in jasna medsebojna komunikacija.

Adria Tow, d. o. o., in Piloti, d. o. o., prva kot vlečna in druga kot služba za pilotažo, delujeta na podlagi mesečnega, tedenskega in dnevnega delovnega načrta, ki ga za 24 ur vnaprej sestavita glede na informacije o prihodih ladij iz Uprave za pomorstvo. Za njuno delo je značilno, da se morata povsem prilagajati splošnemu (svetovnemu) ritmu plovbe. To pomeni, da poleti promet (pogostost prihoda ladij) občutno upade, povečan pa je jeseni in spomladi; večina jih pripluje v zgodnjem popoldanskem (lokalnem) času. Ob izrednem prihodu ladij imata organizirano dežurstvo; zaposleni, ki v neki izmeni sicer niso na delu, so vselej dosegljivi (navadno jih po potrebi pokličejo po mobilnem telefonu, s čimer se zmanjšuje število fizično prisotnih).

Če se v pomorstvu torej kaj upošteva, to nikakor ni lokalni čas, temveč bolj potrebe gospodarstva oziroma ritem trgovine, pa tudi naravne razmere (vreme, podnebje ipd.). Menjavanje plime in oseke, ki ga je mogoče predvideti na podlagi luninih men, je eden od glavnih dejavnikov, ki se (še vedno) upošteva pri načrtovanju prihodov in odhodov ladij v pristanišče in iz njega. Večje in težje ladje namreč za varno vplutje potrebujejo določeno globino vode, zato se kljub skrbnemu časovnemu načrtovanju (ob upoštevanju luninega koledarja) zgodi, da mora ladja na odprtem morju počakati na plimo ali na ugodnejše vremenske razmere (npr. konec neurja ali močnega vetra), da lahko steče postopek vplutja. Kljub

temu se je predvidljivost močno povečala in je skorajda neprimerljiva z nekdanjim pomorskim prometom z jadrnicami, npr. med Koprom in Benetkami. Z jadrnico je tedaj – kakor še danes – plovba lahko trajala pol dneva ali pa tudi več, odvisno od vetra oziroma vremena.

12. Sklepne misli

Na podlagi opravljenega raziskovanja lahko prepoznamo, kako se nam nakazuje pot od bolj ali manj naključnega in fragmentarnega upoštevanja časovne razsežnosti družbeno-prostorskih sprememb k celovitejši in sistematični obravnavi. To pa je osnovni pogoj za ozaveščenje o številnih regularnostih v mikro- in makrodružbenem okviru; bodisi glede »življenjskih ciklusov« posameznikov in družin ter fizične infrastrukture grajenega okolja bodisi glede dolgoročnih družbenorazvojnih procesov. Z izkustveno realnostjo zavračamo postmodernistično razlago, da ne gre več za nikakršno regularnost in predvidljivost. Tako kakor je v teku globalizacija v prostoru, se povečuje tudi časovna vključenost v »24-urno družbo« oziroma – 24/7/365. Z nakazanega zornega kota pa lahko v praksi razkrivamo neizkoriščene zmogljivosti in dajemo usmeritve za razvojne programe na vseh ravneh teritorialne organizacije družbe.

Literatura in viri

Bizajl, Tomaž (preds. projektnega sveta), Jelka Balaban (ur.) (1998). Razvojni projekt Koper 2020, Koper, Mestna občina, Koper.

Gabrijelčič, Peter (1997). Perspektive razvoja slovenskega podeželja v luči tranzicijskih procesov, v: Priložnosti slovenskega podeželja, Ptuj, ZLSD, str. 11–15.

Hägerstrand, Torsten (1975). Space, Time and Human Conditions, v: Karlqvist, A., Lundqvist, L., in Smickars, E. (ur.), Dynamic Allocation of Urban Space, Farnborough, Saxons House, str. 3–14.

Mandič, Srna (1996). Stanovanjska mobilnost in izbira stanovanja: koncepti in nekaj podatkov, v: Družboslovne razprave, let. 12, št. 21, 1996, str. 105–124.

Melbin, Murray (1987). Night as frontier, New York, Free Press, London, Collier Macmillan.

Mlinar, Zdravko (1986). Protislovja družbenega razvoja, Ljubljana, DE.

Mlinar, Zdravko (2008). Informatizacija, upravljanje in inovativnost v vsakdanjem življenjskem okolju, Teorija in praksa, let. 45, 1–2, str. 5–27.

Ogden, Philip E., in Hall, Ray (2000). Households, Reurbanisation and the Rise of Living Alone in the Principal French Cities, *Urban studies*, let. 37, št. 2, SPECI, str. 367–391.

Pust, Viktor, in Sendi, Richard (1997). Izhodišča za raznolikost stanovanjske gradnje in smernice za načrtovanje glede na razvojne spremembe v kvaliteti bivalnega okolja, Ljubljana, FA, UIRS.

Šarec, Aleš (1979). Dnevi arhitekture, AB 68/69, 1984, str. 31.

Tomšič, Daniela (1998) *Prispevek za analizo usklajenosti varstvenih pogojev in realizacije prenove na primeru obalnih mest*, Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Navodila avtorjem za oblikovanje in pošiljanje znanstvenih in strokovnih prispevkov za objavo v IB reviji

Prispevke objavljamo v slovenskem jeziku, na avtorjevo željo in v skladu z uredniškim programom IB revije pa tudi v angleškem jeziku, v takem primeru mora biti povzetek v slovenskem jeziku nekoliko daljši (ena stran).

Dolžina besedila naj ne presega eno avtorsko polo (16 strani - avtorska stran obsega 30 vrstic v širini 60 znakov ali skupaj 1800 znakov s presledki in ločili) oziroma 30.000 znakov. Prispevek naj bo opremljen s ključnimi besedami in povzetkom v angleškem in slovenskem jeziku. Tabele, grafe, slike je treba kot priloge predložiti v izvirniku, opremljene z naslovi in legendo.

Za vse članke oziroma prispevke velja obojestransko anonimni recenzentski postopek. Recenzenta sta lahko dva in ju izbere uredništvo. Uredništvo si pridržuje pravico zavrnitve članka brez zunanjega recenziranja.

Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo podatki o avtorju priloženi na posebni naslovni strani. Ta naslovna stran naj vsebuje ime in priimek avtorja, strokovni naziv, domači naslov in polni naslov ustanove, telefonsko številko, ter predlog tipa po tipologiji, ki se uporablja pri vodenju bibliografij v sistemu COBISS, ter izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oziroma ni v pripravi za tisk. Če je naslov članka zelo dolg, naj avtor predlaga tudi skrajšani naslov.

V primeru, da je delo skupinsko, je treba navesti soavtorje skupaj z ustreznimi podatki.

IB revija je bila sprejeta v mednarodno bazo revij Journal of Economic Literature (JEL). Zato je potrebno članek opremiti s trištevlično kodo JEL klasifikacijskega sistema, ki ga najdete na spletni strani: http://www.econlit.org/subject_descriptors.html#J.

Uporabljeno literaturo in vire je treba navesti v seznamu na koncu članka in urejeno po abecednem redu priimka avtorjev. Osnovna oblika reference v besedilu je (Kovač, 1998), v seznamu na koncu članka pa: Priimek, začetnico imena. (Leto). Naslov knjige (Prispevka. Naslov revije ali zbornika, številka, strani). Kraj: Založba.

Opombe je treba v besedilu označiti z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom.

Vse prispevke lektoriramo. Če ob lektoriranju prihaja do večjih sprememb, uredništvo članek vrne v avtorizacijo.

Prispevek je treba oddati v tiskanem izvodu in v elektronski obliki: na disketi, zgoščenki ali po e-pošti.

Prispevke pošljite na naslov uredništva:

Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, Gregorčičeva 27, 1000 Ljubljana, ali na e-pošto tehnične urednice: urska.sodja@gov.si.

Za vse nadaljnje informacije se obrnite na uredništvo IB revije.

Uredništvo

Podatki o naročniku

Fizična – pravna oseba (ustrezno obkrožite)

Ime in priimek/Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Elektronska pošta:

Tel./faks:

Datum naročila:

Davčna številka SI _____

Žig in podpis odgovorne osebe

Davčni zavezanec da – ne (ustrezno obkrožite)

Nepreklicno se naročam na**Letna naročnina***

Publikacija	Znesek letne naročnine (v evrih)	Vpišite število letnih naročnin
Ekonomsko ogledalo	66,77 (11 številke)	
Ekonomski izzivi	10,43	
Poročilo o razvoju	12,52	
IB Revija	41,73 (4 številke)	
Slovenian Economic Mirror	66,77 (11 številke)	
Development Report	12,52	

*Naročilo se avtomatično obnavlja za naslednje leto. Odpoved naročnine velja po izteku leta, za katerega je bila obnovljena. Posredovana mora biti pisno, in sicer najkasneje do konca koledarskega leta.

Posamezni izvodi

Publikacija	Znesek za en izvod (v evrih)	Vpišite številko publikacije in število izvodov
Ekonomsko ogledalo	6,26	
Ekonomski izzivi	10,43	
Poročilo o razvoju	12,52	
Socialni razgledi	16,00	
IB Revija	12,52 (16,69 dvojna številka)	
Slovenian Economic Mirror	6,26	
Development Report	12,52	
Social Overview	26,00	

8,5-odstotni DDV ni vključen v ceno.

Popusti se določajo po dogovoru (pri naročilu večjega števila izvodov ene publikacije do 25 %).

Izpolnjeno naročilnico lahko pošljete na elektronski naslov publicistika.umar@gov.si, faks 01/4781070 ali na Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, Gregorčičeva 27, 1000 Ljubljana. Naročene publikacije in račun vam bomo poslali po pošti.

Ostale knjižne izdaje si lahko ogledate na naši spletni strani www.umar.gov.si, za dodatne informacije pa se obrnite na elektronski naslov publicistika.umar@gov.si ali telefonsko številko 01/478 10 43.